

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯКОВЕНКО ВІТА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 373.2.015.31:331.54«192/196»](477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ В УКРАЇНІ (20-60-ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ)

011 – Освітні, педагогічні науки
01 – Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 В. В. Яковенко
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: **Чаговець Алла Іванівна**, доктор педагогічних наук,
професор

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Яковенко В. В. Організація трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні (20-60-ті рр. ХХ століття) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 01 Освіта / Педагогіка за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія», Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

У дисертації здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз теорії та практики організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в 20-60-ті рр. ХХ століття.

Проведений аналіз наукових праць вітчизняних дослідників засвідчив, що на сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження, які охопили б у цілому проблему організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні окресленого періоду, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

У науковій праці з'ясовано, що дослідженню питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку сприяли праці філософів Стародавньої Греції (Арістотель, Платон) та Стародавнього Риму (М. Квінтіліан); погляди педагогів епохи Відродження – Т. Мора, Т. Кампанелли, М. Монтеня; педагогічний доробок Я. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Й. Базедова, Й. Оберліна, Г. Кершенштейнера, Ф. Фребеля, М. Монтесорі та ін., які обґрунтували основні методи трудового виховання дітей, визначили провідні завдання трудового виховання особистості, започаткували перші установи для маленьких дітей, розкрили тісний зв'язок між вихованням майбутнього громадянина та опануванням професією.

З'ясовано, що зацікавленість питанням трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні була зумовлена такими факторами: змістом сімейного виховання за часів Київської Русі; «Повчанням Володимира Мономаха дітям»; плідною діяльністю ректора Києво-Могилянського

колегіуму І. Гізеля; педагогічними поглядами Г. Сковороди, В. Одоєвського, К. Ушинського, Л. Толстого та ін.; педагогічною діяльністю Є. Водовозової, К. Вентцеля, Н. Лубенець, Т. Лубенця, І. Сікорського, С. Русової; організацією педагогічних музеїв; масовим випуском вітчизняної педагогічної літератури; створенням фребелівських товариств у Києві, Харкові, Одесі та інших містах України; появою перших дитячих садків у Полтаві, Києві, Миколаєві та Одесі; відкриттям притулків для маленьких дітей із бідних сімей; започаткованим приватним дитячим садочком (1882 р.); введенням у дію нового Положення про притулки (1891 р.); відкриттям осередків для дітей дошкільного і шкільного віку; плідною діяльністю земств; масовим проведенням на початку ХХ століття різноманітних з'їздів; створенням педагогічних товариств; відкриттям «Будинку юнацтва» (1916 р.) тощо.

У процесі проведеного дослідження встановлено, що термін «організація» означає певну структуру, упорядкування в систему. У педагогічній науці під зазначеним поняттям варто розуміти підготовку й безпосередньо проведення певних педагогічних заходів, які вимагають визначення мети, завдань, принципів, особливостей, змісту, форм, методів та засобів досягнення мети (Л. Григорова, А. Мудрик, Р. Овчарова).

Поняття «праця» передбачає доцільну діяльність людини, спрямовану на «збереження, видозміну, пристосування середовища проживання для задоволення своїх потреб, на виробництво товарів і послуг».

Під поняттям «організація трудового виховання дітей дошкільного віку» слід розуміти процес формування в дошкільників трудових навичок і вмінь, звички до трудової діяльності, стійких переконань, що праця є життєвою необхідністю, яка має чітко визначену мету, завдання, принципи, зміст, форми, методи та засоби.

Ураховуючи зміни суспільно-політичних та економічних чинників, прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність закладів дошкільної освіти, погляди науково-педагогічної громадськості на мету,

завдання, суб'єкти, зміст, принципи, види, форми і методи організації трудового виховання дітей дошкільного віку, науково обґрунтували три етапи розвитку зазначених питань в Україні.

З'ясовано, що на *першому етапі* – етапі формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства (1919 – 1931 рр.) – була визначена мета, завдання, виокремлені основні форми й методи трудового виховання дітей дошкільного віку, запропоновані основні види дитячої праці.

Установлено, що окреслений етап також характеризується інтенсивним розширенням мережі дошкільних установ, виданням довідника для працівників закладів дошкільної освіти, розробкою Проєкту програми дошкільного закладу, виданням Наркомосом методичних листів і «Матеріалів до роботи дошкільних установ у місті», проведенням спеціальної наради завідувачів закладів дошкільної освіти.

Виявлено, що формуванню питань трудового виховання дітей дошкільного віку на першому етапі сприяли педагогічні погляди А. Дернової-Ярмоленко, Р. Прушицької, А. Суровцевої, Л. Чулицької, Л. Шлегер, В. Шмідт та ін. Зазначені фахівці визначили вікові особливості дошкільника, його характерні риси й напрями виховання, розробили вимоги до організації дитячої праці, до структури та змісту трудового виховання дітей дошкільного віку тощо.

З'ясовано, що *другий етап* – етап широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.) – характеризується прийняттям урядових документів щодо організації виховання дітей у закладах дошкільної освіти, розробкою програми для зазначених закладів, широким поширенням теоретичних і практичних надбань провідних науковців і вихователів досліджуваного історичного періоду, ідеєю політехнізації дитячої праці, створенням гарно обладнаних робітничих дитячих кімнат та психолого-педагогічних кабінетів, кардинальними змінами щодо визначення мети,

завдань, видів, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку, розробкою принципів такого виховання, чітким розподілом дітей на групи та визначенням видів і методів трудового виховання для кожної з них.

На досліджуваному етапі (1932 – 1937 рр.) науковцями (А. Антонівська, П. Волобуєв, А. Гендрихівська, В. Герценштейн, О. Гронова, Т. Губенко, М. Кондратенко, С. Лівшина, К. Меркулова, Н. Панченко, А. Тарнопільська, І. Ульянов, Ж. Уманська, Л. Шамшина, О. Яковенко та ін.) було теоретично обґрунтовано два види дитячої діяльності – гра та праця; наголошено на тому, що дітям дошкільного віку необхідно прищепити низку культурних та гігієнічних навичок; серед методів трудового виховання в дошкільних установах велику увагу приділено словесним методам впливу; розроблено вимоги щодо ефективної організації дитячої праці в робітничій кімнаті.

Проведене дослідження свідчить, що на *третьому етапі* – етапі розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.) – попередня робота була поглиблена й розширювалася: прийняті «Керівництво для вихователя дитячого садка» та Статут дитячого садка, розроблено «Програмно-методичні рекомендації», поглиблено роботу щодо поєднання трудового виховання з моральним, переобладнано робітничі кімнати відповідно до вимог ручної праці, орієнтуючись на художньо-естетичний напрям і тісний зв'язок із грою, сформульовано нове для дошкільної освіти завдання – створення комплексної програми виховання дітей від молодшого до старшого дошкільного віку, приділено значну увагу питанням трудового виховання дітей у сім'ї.

З'ясовано, що суттєвий внесок у розробку питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку на досліджуваному етапі зробили такі науковці, як: Т. Цвєлих (визначила основні напрями трудового виховання дошкільників – ознайомлення і спостереження за працею дорослих; власна

трудова діяльність (самообслуговування, чергування, колективна праця)), Є. Контребінська (сформулювала провідні завдання трудового виховання дошкільників (виховання шанобливого ставлення до праці дорослих; виховання бережливого ставлення до навколишніх предметів і речей; ознайомлення дітей дошкільного віку з професіями; формування в них уміння спільно й злагоджено працювати в колективі; розвиток таких моральних рис, як працьовитість, старанність, виховання інтересу й поваги до праці дорослих)), Т. Введенська (запропонувала форми та методи виховання дошкільника в сім'ї), Л. Перебська (вказала на важливість здійснення вихователями індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку), В. Нечаєва (запропонувала провідні форми та методи організації трудового виховання дітей дошкільного віку), Я. Неверович (сформулювала мету трудового виховання дітей дошкільного віку, яка полягала в залученні дітей до посильної для них трудової діяльності й виховання емоційно-позитивного ставлення до праці дорослих, які їх оточують), О. Фролова (визначила сприятливі умови для організації трудової діяльності дітей), О. Усова (розробила зміст трудового виховання дошкільнят залежно від віку дитини); Л. Шестель (визначила найбільш дієві шляхи організації трудової діяльності дитини в сім'ї – розпорядок дня та середовище, у якому працює дитина).

Варто також наголосити на тому, що на окресленому етапі, на відміну від попереднього, широкого розповсюдження та обґрунтування набув принцип зв'язку трудового виховання дошкільників із працею дорослих.

Досліджуваний етап характеризувався і використанням таких педагогічно цінних форм та методів трудового виховання дітей дошкільного віку, як: планування посильних трудових завдань; уважне спостереження за самостійною трудовою діяльністю дитини; широке застосування власного прикладу; заохочення й мотивація дошкільників до трудової діяльності; метод створення проблемних ситуацій.

Основними методами трудового виховання дітей у сім'ї виступали: метод доручення, роз'яснення, показу, прикладу, розповіді батьків про свою професію, прогулянки, пояснення.

Отже, **наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що *вперше*:

- здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в 20 – 60-ті рр. ХХ століття;

- на основі аналізу документальних джерел та відповідної науково-педагогічної літератури визначено внесок провідних учених (А. Антонівська, Т. Введенська, П. Волобуєв, А. Гендрихівська, В. Герценштейн, О. Гронова, Т. Губенко, А. Дернова-Ярмоленко, М. Кондратенко, Є. Контребінська, С. Лівшина, Л. Перембська, Р. Прущицька, А. Тарнопільська, Ж. Уманська, Т. Цвелих, О. Яковенко та ін.) у становлення й розвиток теорії та практики організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в досліджуваний період;

- науково обґрунтовано етапи організації трудового виховання дошкільників у 20 – 60-ті рр. (I етап – етап формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства (1919 – 1931 рр.); II етап – етап широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.); III етап – етап розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.);

- визначено перспективи подальшого творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду минулих років у сучасних закладах дошкільної освіти та сім'ї (етапи формування в дітей дошкільного віку інтересу до праці; зміст, форми та методи діяльності робітничих кімнат; особливості діяльності психолого-педагогічних кабінетів; специфіка

використання ручної праці; зміст трудової діяльності дошкільників у сім'ї, рекомендації науковців щодо виховання таких загальнолюдських якостей дитини, як працелюбство, чуйність, бажання допомогти іншим і деякі інші).

Поглиблено уявлення про суспільно-історичну, соціально-економічну й організаційно-педагогічну зумовленість трудового виховання дошкільників в Україні; про форми й методи (робота в приміщенні, дослідницький метод, робота на ділянці, метод бесіди, екскурсії-прогулянки, спостереження, проведення свят, соціалістичне змагання, виробничі екскурсії, створення проблемних ситуацій, широке застосування власного прикладу, заохочення і мотивація дошкільників до трудової діяльності тощо) трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в 20-60-ті рр. ХХ століття.

Уточнено суть поняття «організація трудового виховання дітей дошкільного віку» як процесу формування в дошкільників трудових навичок та вмінь, звички до виконання трудових доручень, стійких переконань, що праця виступає життєвою необхідністю, яка має чітко визначену мету, завдання, принципи, зміст, форми, методи та засоби.

До наукового обігу введено невідомі та маловідомі матеріали, документи, факти й теоретичні положення, пов'язані з організацією теорії та практики трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в досліджуваних хронологічних межах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в результаті наукового пошуку положення й висновки можуть слугувати підґрунтям для подальших історико-педагогічних пошуків і сприяти підвищенню ефективності діяльності сучасних закладів дошкільної освіти та вдосконаленню змісту сімейного виховання.

Отримані в процесі наукового пошуку теоретичні положення, фактичний матеріал *апробовано* автором на кафедрі теорії та методики дошкільної освіти в КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».

Результати роботи *впроваджено* в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної

ради (довідка №01-13/663 від 10.12.2020), Вінницького державного педагогічного університету (довідка № 06/04 від 26.01.2021), Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка (довідка № 4 від 15.01.2021), Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 311 Харківської міської ради» (довідка № 308 від 20.11.2020).

Матеріали дослідження *можуть бути використані* в освітньому процесі ЗВО педагогічного спрямування під час читання курсів «Історія педагогіки», «Історія дошкільної педагогіки», «Дошкільна педагогіка» для здобувачів першого, другого та третього рівнів вищої освіти; у процесі підготовки курсових і магістерських робіт, розробки спецкурсів і спецсеминарів, написання підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури, проведення педагогічної практики, а також у діяльності сучасних закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: організація, трудове виховання, діти дошкільного віку, теорія, практика, етапи, Україна.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дослідження:

1. Yakovenko V. V. The historical analysis of preschoolers` labor education. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*. Estonia. Issue 1 (3), 2021. P. 4-9
2. Яковенко В. В. Аналіз використання педагогічно цінних ідей і досвіду минулих років у сучасних закладах дошкільної освіти *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*. Praha. Issue 1(67), 2021 P. 100-105
3. Яковенко В.В. Підготовка дошкільних працівників до організації трудового виховання дітей (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків, 2019. Вип. 46. С. 192-204

4. Яковенко В.В. Становлення ідей трудового виховання дітей дошкільного віку. *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. праць / ХНАДУ імені Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 44. С. 187-198
5. Яковенко В.В. Ступінь дослідження трудового виховання дітей в Україні. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Херсон, 2018. Вип. 84. С. 24-28
6. Яковенко В.В., Чаговець А.І. Духовність як системоутворюючий фактор трудової культури дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць «Духовність особистості: методологія, теорія і практика»*. зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Сєвєродонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2020. Вип. 2 (95). С. 241-249
7. Яковенко В. В., Чаговець А. І., Апрелева І. В. Психолого-педагогічні особливості формування трудових умінь у дітей старшого дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 25. Том 1. С.158-166.
8. Yakovenko V. V. Development of issues of labor education of preschool children in the world pedagogical thought. *Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи* : монографія / за заг. ред. акад. Н.Г. Ничкало, акад. І.Ф. Прокопенка. Ін-т освіти дорослих імені І.Зязюна НАПН України, Харків. ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2020. С. 527-532
9. Vita Yakovenko, Marina Roganova, Olha Kurhannikova. Formation of preschool age children's personal competences in the process of labor and multicultural education. *Imhroving living standards: current opportunities and limitations* : Monograph. Editors: Wojciech Duczmal, Iryna Ostopolets. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. P 401-409

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Яковенко В.В. «Про трудове виховання дошкільників в працях сучасних науковців». *Усеукраїнська науково-практична конференція «Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти»*. Харків, 2018. С. 335-338.

11. Яковенко В.В. «В. О. Сухомлинський про трудове виховання дітей дошкільного віку» *II Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського»*. Харків, 2019. С. 141-145.
12. Яковенко В.В. «Формування трудових навичок у дітей з особливими освітніми потребами в процесі колективної праці» *Регіональна науково-практична конференція «Формування творчої особистості в системі освіти й соціальному середовищі: сучасні виклики та інновації»*. Харків, 2020. С 265-267.
13. Яковенко В.В. «Внесок вітчизняних науковців 40-60-х рр. ХХ століття в розробку питань трудового виховання дітей дошкільного віку» *The 6th International scientific and practical conference «The world of science and innovation»* London, United Kingdom. 2021. P. 1262-1269.

ANNOTATION

Yakovenko V.V. Organization of preschoolers` labor education in Ukraine (20-60s of the XX century) – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy in the specialty 011 «Educational, pedagogical sciences» – Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The holistic historical and pedagogical analysis of the theory and practice of the organization of preschoolers` labor education in Ukraine in 20-60s years of the XXth century is carried out in the dissertation.

The analysis of scientific works of domestic researchers showed that today there are no thorough studies that would cover the problem of the organization the preschoolers` labor education in Ukraine of the specified period, which led to the scientific research in this direction.

The study shows that the formation of issues on preschoolers` labor education contributed to: the works of philosophers of ancient Greece (Aristotle, Plato) and ancient Rome (M. Quintillian); views of the Renaissance teachers – T. More, T. Campanella, M. Montaigne; pedagogical achievements of J. Comenius, J. Locke, J.-J. Rousseau, J. Pestalozzi, J. Bazedov, J. Oberlin, G. Kershensteiner, F. Froebel, M. Montessori, etc., who substantiated the basic methods of children labor education, identified the main tasks of labor education of the individual, established the first institutions for young children, determined the close connection between the education of the future citizen and the mastery of the profession.

It has been found that the emergence of issues on preschoolers` labor education in Ukraine was associated with: the content of family education in the times of Kievan Rus; «Teaching Vladimir Monomakh to children»; fruitful activity of the the Kyiv-Mohyla Collegium rector I. Gizel; pedagogical views of G. Skovoroda, V. Odoevsky, K. Ushinsky, L. Tolstoy, etc .; pedagogical activity of E. Vodovozova, K. Ventzel, N. Lubenets, T. Lubents, I. Sikorsky, S. Rusova; organization of pedagogical museums; mass production of domestic pedagogical literature; creation of Froebel societies in Kyiv, Kharkiv, Odesa and other cities of Ukraine; the appearance of the first kindergartens in Poltava, Kyiv, Mykolayiv and Odesa; opening shelters for young children from poor families; the establishment of a private kindergarten (1882); the enactment of the new Regulations on Asylums (1891); opening centers for preschool and school children; fruitful activity of zemstvos; mass holding of various congresses in the early XX th century; creation of pedagogical societies; opening the «House of Youth» (1916), etc.

In the course of the research it has been established that the term «organization» means a certain structure, streamlining into the system. In pedagogical science, this concept should be understood as the preparation and direct implementation of certain pedagogical activities that require the definition of

goals, objectives, principles, features, content, forms, methods and means of achieving the goal (L. Grigorova, A. Mudryk, R. Ovcharova).

The concept of «labor» implies appropriate human activities aimed at «preservation, modification, adaptation of the environment to meet their needs, the production of goods and services».

The concept of «organization of preschoolers` labor education» should be understood as the process of forming preschoolers` work skills, habits to work, strong beliefs that work is a vital necessity, which has a clearly defined purpose, objectives, principles, content, forms, methods and means.

Taking into account changes in socio-political and economical factors, the adoption of regulations governing the activities of preschool education establishments, the views of the scientific and pedagogical community on the purpose, objectives, subjects, content, principles, types, forms and methods of preschoolers` labor education, three stages of development of the specified questions in Ukraine have been scientifically substantiated.

It has been found out that at the first stage – the stage of formation the questions of preschoolers` labor education in the conditions of formation the Soviet society (1919 – 1931) – the purpose, tasks were designated, the basic forms and methods of preschoolers` labor education were singled out, the main types of child labor were introduced.

It has been established that the outlined stage is also characterized by intensive expansion of the preschool institutions network, publication of a handbook for employees of preschool institutions, development of the Program draft of preschool institutions, publication of methodical letters and «Materials for preschool institutions in the city» by The People's Commissariat for Education, holding a special Conference for the heads of preschool educational establishments.

It has been found that the pedagogical views of A. Dernova-Yarmolenko, R. Prushitskaya, A. Surovtseva, L. Chulitskaya, L. Schleger, V. Schmidt and others contributed to the formation of preschoolers` labor education issues at the outlined

stage. These specialists identified the age characteristics of the preschooler, his distinctive features and fields of education, developed the requirements for the organization of child labor, the structure and content of preschoolers' labor education and etc.

It has been discovered that the *second stage* – the stage of widespread implementation of labor education methodological tools into the practice of preschool education in Ukraine (1932 – 1937) – is characterized by the adoption of government documents on the organization of children education in preschool educational establishments, program development for these institutions, wide expanding of theoretical and practical achievements of leading scientists and educators of the historical period, the idea of child labor polytechnization, the creation of well-equipped children's working rooms and psychological and pedagogical offices, radical changes in determination the purpose, objectives, types, forms and methods of preschoolers' labor education, development of specified education principles, a clear division of children into groups and the definition of types and methods of labor education for each of them.

At the stage under the study (1932 – 1937) two types of children's activity – play and work – have been theoretically substantiated by scientists (A. Antonovskaya, P. Volobuev, A. Hendrikhivskaya, V. Herzenstein, O. Gronova, T. Gubenko, M. Kondratenko, S. Livshina, K. Merkulova, N. Panchenko, A. Tarnopilska, I. Ulyanov, J. Umanska, L. Shamshina, O. Yakovenko, etc.); it has been emphasized that preschoolers need to be instilled with a number of cultural and hygienic skills; much attention is paid to verbal methods of influence among the methods of labor education in preschool institutions; requirements for the effective organization of child labor in the working room have been developed.

The research has showed that *the third stage* – the stage of developing theoretical foundations of preschoolers' labor education and their active implementation in the practice of preschool education establishments in Ukraine and the family (1938 – 1959) – is characterized by: the adoption of «Guidelines for kindergarten teachers» and the Charter of the kindergarten, the development

of «Program-methodical recommendations», combination of labor education with moral, re-equipment of working rooms in accordance with the requirements of manual labor, with the focus on artistic and aesthetic direction and close connection with the game, formulation of a new task for preschool education – the creation of a comprehensive program of education children from junior to senior preschool age, paying considerable attention to the issues of children labor education in the family.

It has been found that a significant contribution to the development of preschoolers` labor education at the stage under the study was made by such scientists as: T. Tsvelykh (identified the main areas of preschoolers` labor education – acquaintance and observation of adult labor; own working activity (self-service, duty, collective work)), E. Kontrebinskaya (formulated the main tasks of preschoolers` labor education (education of respectful attitude to adults` work; education of careful attitude to surrounding objects and things; acquaintance of preschool children with professions; formation their ability to work together and harmoniously in team; development of such moral traits as workability, diligence, education of interest and respect for the work of adults)), T. Vvedenskaya (suggested forms and methods of preschool education in the family), L. Perembskaya (noted the importance of educators individual approach to work with preschool children), V. Nechaeva (suggested leading forms and methods of organization preschoolers` labor education), J. Neverovich (formulated the purpose of preschoolers` labor education, which was to involve children in feasible work and education their emotionally positive attitude to work of adults who were around them), O. Frolova (identified favourable conditions for the organization of children's work), O. Usova (developed the content of preschoolers` labor education depending on the age of the child); L. Shestel (identified the most effective ways to organize the work of the child in the family – the daily routine and environment where the child works).

It is also worth noticing that at this stage, in contrast to the previous one, the principle of linking the labor education of preschoolers with the work of adults has become widespread and justified.

The studied stage was characterized by the use of such pedagogically valuable forms and methods of preschoolers` labor education, such as: planning feasible work tasks; careful monitoring of the child's independent work; wide application of own example; encouragement and motivation of preschoolers to work; method of problem situations creation.

The main methods of labor education of children in the family were: the method of assignment, clarification, demonstration, example, parents' stories about their profession, walks, explanations.

Thus, the **scientific novelty and theoretical significance of the obtained results** is that *for the first time*:

- a comprehensive historical and pedagogical analysis of the organization the preschoolers` labor education in Ukraine in the 20 - 60s of the XXth century has been carried out;

- on the basis of the documentary sources and the corresponding scientific and pedagogical literature analysis the contribution of leading scientists (A. Antonovskaya, T. Vvedenskaya, P. Volobuev, A. Hendrikhivska, V. Herzenstein, O. Gronova, T. Gubenko, A. Dernova-Yarmolenko, M. Kondratenko, E. Kontrebinska, S. Livshina, L. Perembska, R. Prushitska, A. Tarnopilska, J. Umanska, T. Tsvelykh, O. Yakovenko, etc.) in the formation and development of the theory and practice of preschoolers` labor education in Ukraine in the period under the study has been defined;

- the stages of preschoolers` labor education organization in the 20 - 60s have been scientifically substantiated. (I stage – the stage of formation the preschoolers` labor education issues in the formation of Soviet society (1919 – 1931); II stage – the stage of widespread implementation of methodological tools of labor education into the practice of preschool education institutions of Ukraine (1932 – 1937); III stage – the stage of development the theoretical principles of

preschoolers` labor education and their active implementation into the practice of preschool education institutions of Ukraine and the family (1938 - 1959)) ;

- the prospects for further creative implementation of pedagogically valuable ideas and experiences of previous years in modern institutions of preschool education and family (stages of formation the preschool children's interest in work; content, forms and methods of working rooms; features of psychological and pedagogical offices; specifics of the manual labor usage; the content of the preschoolers` work in the family, the recommendations of scientists on the education of such universal qualities of the child as diligence, sensitivity, desire to help others, etc. and some others) have been identified.

The idea of public historical, socio-economic and organizational pedagogical validity of preschoolers` labor education in Ukraine; of forms and methods of preschoolers` labor education in Ukraine in the 20-60s of the XXth century (work indoors, research method, work on a land, a method of conversation, excursions and walks, supervision, holding festive celebrations, socialist competition, industrial excursions, creation of the problem situations, wide application of own example, encouragement and motivation of preschoolers to work etc.) have been deepened.

The essence of the concept «the organization of preschoolers` labor education» as a process of forming preschoolers` work skills and abilities, habits to perform work assignments, strong beliefs that work is a vital necessity, which has a clearly defined purpose, objectives, principles, content, forms, methods and tools *has been clarified.*

Unknown and little-known materials, documents, facts and theoretical provisions related to the organization of the theory and practice of preschoolers` labor education in Ukraine within the studied chronological boundaries have been introduced into scientific circulation.

The practical significance of the obtained results is that the provisions and conclusions formulated as a result of scientific research can serve as a basis for further historical and pedagogical research and help to increase the efficiency of modern preschool institutions and improve the content of family education.

Theoretical provisions and factual material obtained in the process of scientific research *have been tested* by the author at the Department of Theory and Methods of Preschool Education in ME «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council.

The results of the work *have been implemented* in the educational process of the Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council (certificate №01-13 / 663 from 10.12.2020), Vinnytsia State Pedagogical University (certificate /04 06/04 from 26.01.2021), National University «Chernihiv Collegium» named after Taras Shevchenko (certificate № 4 from 15.01.2021), Municipal Institution «Preschool educational institution (kindergarten) № 311 of the Kharkiv City Council» (certificate № 308 from 20.11.2020).

Research materials *can be used* in the educational process of higher educational establishments of pedagogical orientation during the courses «History of Pedagogy», «History of Preschool Pedagogy», «Preschool Pedagogy» for students of the first, second and third levels of higher education; in the process of preparation the term papers and master's theses, development of special courses and special seminars, writing textbooks, manuals, other educational and methodical literature, pedagogical practice, as well as in the work of modern preschool institutions.

Key words: organization, labor education, preschool children, theory, practice, stages, Ukraine.

List of published works on the topic of the dissertation

Scientific works in which the main results of the research are published:

1. Yakovenko V.V. The historical analysis of preschoolers` labor education. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*. Estonia. Issue 1 (3), 2021. P. 4-9 [in English]

2. Yakovenko V.V. Analysis of the usage of pedagogically valuable ideas and experience of previous years in modern preschool education *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*. Praha №1 (67), 2021 P. 100-105 [in Ukrainian]
3. Yakovenko V.V. Preparation of preschool workers for the organization of children`s labor education (the end of the XIX – the first half of the XX century). *Theory and methods of teaching and education: coll. scient. works*: KhNPU named after G.S. Skovoroda. Kh., 2019. Issue 46. P. 192-204 [in Ukrainian]
4. Yakovenko V.V. Formation of preschoolers` labor education ideas. *Theory and methods of teaching and education: coll. scientific w.* – Kharkiv: KhNADU, 2018. Issue 44. P. 187-198 [in Ukrainian]
5. Yakovenko VV Degree of children`s labor education research in Ukraine. *Pedagogical sciences: coll. scientific w.* Kherson, 2018. Issue 84. P. 24-28 [in Ukrainian]
6. Yakovenko V.V., Chagovets A.I. Spirituality as a system-forming factor of preschoolers` labor culture. *Collection of scientific works "Spirituality of personality: methodology, theory and practice"*. Volodymyr Dahl East Ukrainian National University – 2020. Issue 2 (95). P. 241-249 [in Ukrainian]
7. Yakovenko V.V., Chagovets A.I., Apreleva I.V. Psychological and pedagogical features of the older preschoolers` work skills formation. *Innovative pedagogy*. 2020. Issue 25. Volume 1. P. 158-166 [in Ukrainian]
8. Yakovenko V. V. Development of issues of labor education of preschool children in the world pedagogical thought. Adult education: world trends, Ukrainian realities and prospects: a monograph / For general. ed. acad. N.G. Nichkalo, acad. I.F. Prokopenko. I. Zyazyun Institute of Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, KhNPU named after G.S. Skovoroda. H. 2020. S. 527-532 [in English]
9. Vita Yakovenko, Marina Roganova, Olha Kurhannikova. Formation of preschool age children`s personal competencies in the process of labor and multicultural education. *Imhroving living standards: current opportunities and limitations*: Monograph. Editors: Wojciech Duczmal, Iryna Ostopolets. Opole:

The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. P 401-409 [in English]

Publications certifying the approbation of the dissertation materials

10. Yakovenko V.V. "On the preschoolers` labor education in the works of modern scientists." *All-Ukrainian scientific and practical conference "Psychological, pedagogical and social aspects of improving the quality of education"*. Kharkiv, 2018. P. 335-338 [in Ukrainian]

11. Yakovenko V.V. "V.O. Sukhomlinsky on preschoolers` labor education" *II All-Ukrainian scientific and practical conference "Pedagogical heritage of V.O. Sukhomlinsky"*. Kharkiv, 2019. P. 141-145. [in Ukrainian]

12. Yakovenko V.V. "Formation of work skills in children with special educational needs in the process of collective work" *Regional scientific and practical conference "Formation of creative personality in the system of education and social environment: modern challenges and innovations"*. Kharkiv, 2020. P. 265-267. [in Ukrainian]

13. Yakovenko V.V. "The contribution of domestic scientists of the 40-60s of the XXth century into the development of preschoolers` labor education" *The 6th International scientific and practical conference "The world of science and innovation"* London, United Kingdom. 2021. P. 1262-1269. [in Ukrainian]

ЗМІСТ

ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УКРАЇНИ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	32
1.1. Ступінь дослідженості проблеми, яка вивчається.....	32
1.2. Витоки ідей організації трудового виховання дітей дошкільного віку в світовій та вітчизняній педагогічній думці	49
1.3. Організація трудового виховання дітей у закладах дошкільної освіти та сім'ї на сучасному етапі	64
Висновки до розділу 1.....	93
Список використаних джерел до розділу 1.....	96
РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї В УКРАЇНІ (20-60-ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ)	110
2.1. Етап формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства (1919 – 1931 рр.).....	115
2.2. Етап широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.).....	129
2.3. Етап розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.).....	147
2.4. Творче використання педагогічно цінних ідей і досвіду минулих років у сучасних закладах дошкільної освіти України та в процесі сімейного виховання.....	176
Висновки до розділу 2.....	197
Список використаних джерел до розділу 2.....	204
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	220
ДОДАТКИ	224

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан розвитку Української держави характеризується потребами суспільства у висококваліфікованих робітничих кадрах та творчій інтелігенції. Ці завдання покликані вирішувати як заклади загальної середньої освіти, так і, насамперед, заклади дошкільної освіти. Саме у дошкільному віці особливого значення набувають питання трудового виховання особистості, яка здатна до суспільного вибору, що в подальшому буде сприяти збагаченню як інтелектуального, так і економічного потенціалу українського суспільства.

Основна мета, завдання та напрями організації питань трудового виховання дітей дошкільного віку визначені в Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні (2012 р.), програмах розвитку дитини дошкільного віку, котрі спрямовують роботу закладів дошкільної освіти на використання педагогічно цінних ідей минулих років відповідно до потреб сучасного суспільства щодо організації трудового виховання дітей дошкільного віку.

Особливу цінність у цьому плані представляє період 20 – 60-х рр. ХХ століття, що ознаменувався посиленням інтересу з боку уряду, науковців, педагогів до розробки й вирішення питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку, створенням широкої мережі закладів дошкільної освіти, їх нормативним забезпеченням, спеціальною підготовкою педагогічних кадрів для роботи в зазначених закладах.

Взагалі, питання організації трудового виховання дітей дошкільного віку в різні часи порушували педагоги, філософи та громадські діячі.

Окремі теоретичні й методичні аспекти проблеми розкрито в багатьох наукових працях. Зокрема, питання наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку досліджували А. Богущ, З. Борисова, Г. Люблінська, О. Проскура, О. Савченко; умови реалізації

наступності в трудовому вихованні дошкільної та початкової освіти вивчала М. Машковець; різні аспекти розвитку дошкільного виховання та початкової школи схарактеризували Н. Антонець, О. Барило, Л. Березівська, Г. Білавич, О. Бондар, О. Драч, З. Нагачевська, С. Попиченко, А. Січкач, О. Сухомлинська, І. Улюкаєва; висвітленню внеску педагогічних персоналій у розвиток педагогічної думки взагалі та організації питань трудового виховання дітей зокрема присвячені праці Т. Василенко, О. Венгловської, О. Джус, І. Зайченка, Г. Іванюк, Т. Куліш, О. Пшеврацької, А. Січкач, О. Сухомлинської.

Вихідні методологічні положення дослідження ідей трудового виховання дітей дошкільного віку у вітчизняній педагогічній думці ґрунтуються на здобутках таких вчених, як-от: О. Адаменко, О. Аніщенко, Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дічек, Г. Іванюк, Є. Коваленко, О. Сухомлинська.

Питаннями підготовки молодого покоління до праці займалися і провідні вчені в галузі психології – І. Бех, О. Кононко, Р. Кузьміна та інші.

Як свідчить проведений науковий пошук, ідеї трудового виховання дошкільників у педагогічній пресі в історичній ретроспективі вивчалися в кандидатській дисертації О. Літченко. Особливостям використання ручної праці з метою виховання працелюбності дітей дошкільного віку в 1917 – 1941 рр. присвячене дослідження Т. Єськової. Окремі питання змісту, форм та методів трудового виховання дошкільників на різних етапах розвитку суспільства порушувались у наукових розвідках Г. Беленької, А. Богуш, З. Борисової, К. Крутій, Н. Лисенко, М. Машковець, З. Нагачевської, Т. Поніманської, І. Улюкаєвої та інших.

Однак безпосередньо проблема специфіки, змісту, форм та методів організації трудового виховання дітей дошкільного віку в 20-60-ті рр. ХХ століття як в теоретичному, так і практичному аспекті не була предметом спеціального дослідження.

Актуальність обраної теми посилюється також і наявністю

суперечностей, зокрема між: об'єктивною потребою суспільства в підвищенні ефективності організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні та недостатнім педагогічним забезпеченням означеного процесу; накопиченим цінним досвідом організації трудового виховання дошкільників та відсутністю його неупередженого узагальнення для творчого використання сучасними закладами дошкільної освіти; визнанням провідної ролі праці у вихованні дитячої особистості та існуючим станом трудового виховання дошкільників.

Таким чином, суспільна значущість та актуальність проблеми, її недостатня розробленість у сучасній історико-педагогічній науці, необхідність подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертації **«Організація трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні (20-60-ті рр. ХХ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації є складовою комплексної програми науково-дослідної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради «Модернізація педагогічної системи терціарної едукації у контексті підвищення якості професійної підготовки конкурентноспроможних фахівців і вдосконалення професіоналізму науково-педагогічних і педагогічних працівників» (державний реєстраційний номер № 0120U105225) та комплексної теми «Виховання духовної культури у дітей дошкільного віку», що розроблена кафедрою теорії та методики дошкільної освіти (державний реєстраційний номер № 0117U007460).

Тему дослідження затверджено вченою радою Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (протокол № 4 від 15 листопада 2017 р.).

Мета дослідження полягає в систематизації теоретичних положень та узагальненні досвіду діяльності закладів дошкільної освіти 20 – 60-х рр. ХХ століття з питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку для творчого використання здобутків минулого в сучасних умовах розвитку

суспільства.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** роботи:

1. Проаналізувати ступінь наукового осмислення проблеми, яка вивчається, розкрити суть основних понять дослідження.
2. Схарактеризувати витoki ідей організації трудового виховання дітей дошкільного віку у світовій та вітчизняній педагогічній думці.
3. Науково обґрунтувати етапи та узагальнити провідні форми і методи організації трудового виховання дітей дошкільного віку в 20-60-х рр. ХХ століття.
4. Окреслити перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду організації трудового виховання дітей дошкільного віку визначеного періоду в сучасних умовах становлення української держави.

Об'єкт дослідження – процес трудового виховання дітей дошкільного віку в 20-60-ті рр. ХХ століття.

Предмет дослідження – теорія та практика організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в досліджуваний період.

Для вирішення поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використано комплекс **методів дослідження**:

- *історичні*: історико-структурний, історико-генезисний, історико-діахронний та критеріально-комплексний, що забезпечили розробку структури дослідження, дали змогу розкрити витoki ідей організації трудового виховання дітей дошкільного віку, забезпечили обґрунтування етапів розвитку зазначених питань у період 20 – 60 рр. ХХ століття відповідно до встановлених критеріїв;
- *загальнонаукові*: (аналіз, синтез, систематизація, зіставлення, узагальнення, порівняння) з метою з'ясування ступеня дослідженості проблеми, яка вивчається, визначення термінологічного поля дисертації, узагальнення та порівняння змісту, видів, принципів, форм та методів трудового виховання дошкільників на різних етапах досліджуваного періоду;
- *прогностичний метод* для визначення перспектив творчого

використання педагогічно цінних ідей і досвіду організації трудового виховання дітей дошкільного віку в сучасних умовах.

Джерельну базу дослідження становлять:

- *законодавчі та нормативні документи* органів державної влади, які регулювали діяльність закладів дошкільної освіти в Україні у досліджуваний період: закони СРСР та України з питань освіти, охорони дитинства, змісту діяльності закладів дошкільної освіти, організації трудового виховання з дітьми дошкільного віку та їхніми сім'ями, резолюції з'їздів, інструктивні листи, накази та розпорядження Народного комісаріату освіти УРСР, розпорядження МОН України тощо;

- *джерельно-документальні матеріали* фондів Центрального державного історичного архіву України (ЦДА, м. Київ) (ф. 1120 «Нотатки доповідачів з'їзду. Програма педагогічного з'їзду. Протоколи засідань бюро з'їзду»); Державного архіву Харківської області (ДАХО) (ф. 845 «Матеріали про діяльність Центральної комісії допомоги дітям»; ф. 820 «Річні звіти про діяльність підвідділу соціального виховання губвно та підвідомчих йому закладів»; ф. 203 «Декрети і накази уряду»; ф. 4511 «Дитинство в СРСР»; ф. 255 «Щомісячні звіти Губсоцвиху»; ф. 470 «Загальний відділ, протоколи Наркомосу»; ф. 1574 «Протоколи засідань бюро товариства «Друзі дітей»»); Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України) (ф. 166 «Народний комісаріат освіти УСРР, Народний комісаріат освіти УРСР. Міністерство освіти УРСР»); Центрального державного архіву громадських об'єднань (ф. 1 «Фонд політичних партій і організацій»); Інституту рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського (ф. 170 «Матеріали про перший Всеросійський з'їзд з питань народної освіти»);

- *історико-педагогічна література* фондів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (м. Київ), Державної науково-педагогічної бібліотеки України (м. Київ), Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Державної науково-

педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського, дисертації, автореферати дисертацій та монографії з питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні;

- *матеріали періодичних видань* досліджуваного періоду: «За комуністичне виховання дошкільників», «Інноватика у вихованні», «Дошкольное воспитание», «Дошкільне виховання», «Молодий вчений», «Вихователь-методист дошкільного закладу», «Освітологічний дискурс» та деякі інші;

- *матеріали офіційних сайтів* закладів дошкільної освіти України.

Хронологічні межі дослідження. *Нижня межа дослідження* (1919 р.) пов'язана з прийняттям «Інструкції щодо ведення осередку та дитячого садка» (1919 р.); проведенням I Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання (1919 р.); інтенсивним розширенням мережі дошкільних установ, що сприяло визначенню змісту, форм і методів трудового виховання дошкільників та видів дитячої праці у закладах дошкільної освіти, розробці вимог до її організації.

Верхня хронологічна межа (1959 р.) дослідження обґрунтовується прийняттям постанови «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959 р.), підходом до трудового виховання дітей дошкільного віку як засобу морального, естетичного, розумового та фізичного виховання, що призвело до перегляду мети, завдань, форм, методів і напрямів організації трудового виховання дошкільників і, як наслідок, до зміни підходів щодо визначення його суті як такого.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в 20 – 60-ті рр. ХХ століття;
- на основі аналізу документальних джерел та відповідної науково-

педагогічної літератури визначено внесок провідних учених (А. Антонівська, Т. Введенська, П. Волобуєв, А. Гендрихівська, В. Герценштейн, О. Гронова, Т. Губенко, А. Дернова-Ярмоленко, М. Кондратенко, Є. Контребінська, С. Лівшина, Л. Перембська, Р. Прушицька, А. Тарнопільська, Ж. Уманська, Т. Цвелих, О. Яковенко та ін.) у становлення та розвиток теорії та практики організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в досліджуваний період;

- науково обґрунтовано етапи організації трудового виховання дошкільників у 20 – 60-ті рр. (I етап – етап формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства (1919 – 1931 рр.); II етап – етап широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.); III етап – етап розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.);

- визначено перспективи подальшого творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду минулих років у сучасних закладах дошкільної освіти та сім'ї (етапи формування у дітей дошкільного віку інтересу до праці; зміст, форми та методи діяльності робітничих кімнат; особливості діяльності психолого-педагогічних кабінетів; специфіка використання ручної праці; зміст трудової діяльності дошкільників у сім'ї, рекомендації науковців щодо виховання таких загальнолюдських якостей дитини, як працелюбство, чуйність, бажання допомогти іншим і деякі інші).

Поглиблено уявлення про суспільно-історичну, соціально-економічну й організаційно-педагогічну зумовленість трудового виховання дошкільників в Україні; про форми й методи (робота у приміщенні, дослідницький метод, робота на ділянці, метод бесіди, екскурсії-прогулянки, спостереження, проведення свят, соціалістичне змагання, виробничі екскурсії, створення проблемних ситуацій, широке застосування власного прикладу, заохочення

і мотивація дошкільників до трудової діяльності тощо) зазначеного виховання дітей дошкільного віку в Україні в 20-60-ті рр. ХХ століття.

Уточнено суть поняття «організація трудового виховання дітей дошкільного віку» як процес формування в дошкільників трудових навичок та вмінь, звички до виконання трудових доручень, стійких переконань, що праця виступає життєвою необхідністю, який має чітко визначену мету, завдання, принципи, зміст, форми, методи та засоби.

До наукового обігу введено невідомі та маловідомі матеріали, документи, факти й теоретичні положення, пов'язані з організацією теорії та практики трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в досліджуваних хронологічних межах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в результаті наукового пошуку положення й висновки можуть слугувати підґрунтям для подальших історико-педагогічних пошуків і сприяти підвищенню ефективності діяльності сучасних закладів дошкільної освіти та вдосконаленню змісту сімейного виховання.

Отримані в процесі наукового пошуку теоретичні положення, фактичний матеріал *апробовано* автором на кафедрі теорії та методики дошкільної освіти в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Результати роботи *впроваджено* в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка №01-13/663 від 10.12.2020), Вінницького державного педагогічного університету (довідка № 06/04 від 26.01.2021), Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г.Шевченка (довідка № 4 від 15.01.2021), Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 311 Харківської міської ради» (довідка № 308 від 20.11.2020).

Матеріали дослідження *можуть бути використані* в освітньому процесі ЗВО педагогічного спрямування під час вивчення курсів «Історія педагогіки», «Історія дошкільної педагогіки», «Дошкільна педагогіка» для

здобувачів першого, другого та третього рівнів вищої освіти; у процесі підготовки курсових і магістерських робіт, розробки спецкурсів і спецсемініарів, написання підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури, проведення педагогічної практики, а також у діяльності сучасних закладів дошкільної освіти.

Особистий внесок автора висвітлено в працях, написаних у співавторстві, полягає в теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми та в науковій обробці отриманих результатів.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у процесі їхнього обговорення на науково-практичних конференціях та семінарах різних рівнів: *міжнародних* «The world of science and innovation» (Лондон, Велика Британія, 14-16 січня 2021), *всеукраїнських* «Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти» (Харків, 22 листопада 2018), «Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського» (Харків, 27 вересня 2019), *регіональних* «Формування творчої особистості в системі освіти й соціальному середовищі: сучасні виклики та інновації» (Харків, 22 квітня 2020).

Основні положення та висновки дослідження обговорювалися й отримали позитивну оцінку на засіданнях кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту й кафедри теорії та методики дошкільної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, щорічних звітно-наукових конференціях, круглих столах, методичних семінарах (2017 – 2021 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено в 13 публікаціях (10 – одноосібні), серед яких 5 статей надруковано в наукових фахових виданнях України (з них 2 у співавторстві), 2 монографії (1 – у співавторстві), 2 статті – у зарубіжному періодичному виданні та 4 тези доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (301 найменування, із них 35 – архівні). Дисертацію доповнено 2 додатками, розміщеними на 6 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 230 сторінок, із них основного тексту – 168 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УКРАЇНІ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Ступінь дослідження проблеми, яка вивчається

Питання організації трудового виховання молодого покоління взагалі та дітей дошкільного віку зокрема є актуальними для сучасного етапу розвитку суспільства. Так, у вітчизняній науці увагу дослідників привертають проблеми формування у старших дошкільників уявлень про професії дорослих (В. Власенко, Л. Пісоцька, Л. Артемова, Н. Кудикіна, Н. Школьна); особливостей виховання дітей дошкільного віку в процесі трудової діяльності (Г. Беленька, Л. Пісоцька, В. Семизорова); соціалізації дитячої особистості (Л. Калуська, З. Хало); виховного значення праці дошкільнят у дитячому садку і сім'ї (З. Борисова, Т. Введенська, З. Болтарович, В. Павленчик, Т. Поніманська, Л. Терехова, Л. Швайка); трудового виховання дитини з розумовою відсталістю у спеціальних закладах освіти (В. Бондар, І. Бех, Б. Пінський, С. Максименко С. Мирський, К. Турчинська, О. Хохліна, О. Чеботарьова та ін.); формування особистості дитини через організацію трудової діяльності (В. Моржакова); трудової підготовки молодого покоління (А. Вихрущ, М. Карелін, В. Кухарський, Д. Сметанін, М. Ярошенко).

Сучасний стан та історію розвитку дошкільного виховання в Україні вивчають Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, І. Дичківська, К. Крутій, Т. Пантюк, Н. Лисенко, К. Щербакова та ін.

Останнім часом у психолого-педагогічній, історико-педагогічній та науковій літературі з'явилась значна кількість праць, присвячених питанням трудового виховання підростаючого покоління. Аналізуючи ці

роботи, можна виділити декілька основних напрямів у дослідженні проблеми, що вивчається:

- перший напрям представлено працями науковців (дисертаційними дослідженнями), в яких розглядаються питання організації трудового виховання дошкільників на різних етапах розвитку Української держави; визначається зміст підготовки майбутніх вихователів до проведення трудового виховання дошкільнят;

- другий напрям наукових пошуків, відповідно до досліджуваної проблеми, складають праці сучасних науковців, що були видані в періодичних виданнях, збірниках, альманахах, посібниках і підручниках (роботи, що визначають нормативну, законодавчу базу виховання дошкільників у процесі організації трудової діяльності; праці, в яких досліджено особливості, форми, методи й прийоми організації дитячої діяльності у закладі дошкільної освіти та сім'ї).

Згідно з першим напрямом наукового пошуку варто відзначити цінність дисертаційних праць, в яких у історичній ретроспективі проаналізовано специфіку виховання у дошкільників любові до праці та людей праці, особливості організації трудового виховання молодого покоління у педагогічних розвідках В. Сухомлинського та А. Макаренка й деякі інші.

Так, у кандидатській дисертації Т. Єськової «Виховання працелюбності дошкільників на заняттях із ручної праці (1917 – 1941 рр.)» (2010 р.) [27] виявлено чинники, які сприяли становленню та подальшому розвитку ідей виховання дошкільників в Українській державі в період, який вивчається; визначено внесок педагогів окресленого періоду в розробку теоретичних питань та досвіду виховання працелюбності у дітей дошкільного віку на заняттях із ручної праці; узагальнено досвід та визначено етапи розвитку проблеми, яка вивчається, в досліджуваний період; окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінного досвіду з питань, котрі вивчаються, на заняттях із ручної праці в сучасних закладах дошкільної

освіти України.

У кандидатській праці М. Мельничук «Виховання дошкільників у трудовій діяльності на матеріалі закладів дошкільної освіти України кінця XIX – 30-х рр. XX століття» (1995 р.) проаналізовано вплив педагогічно цінних ідей та народних традицій виховання в праці на розвиток дошкільної справи в Україні; визначено суспільно-педагогічні умови створення і функціонування дошкільних закладів в Україні на різних історичних етапах та проаналізовано особливості трудового виховання дітей у них; розкрито гуманістичні погляди С. Русової стосовно виховання працею дошкільників; представлено зміни, які стосуються розвитку завдань, змісту, форм та методів організації дошкільної роботи в Україні [60].

У дослідженні Н. Носовець «Гуманістична спрямованість системи трудового виховання молоді у педагогічній спадщині А. С. Макаренка» (2004 р.) [66] представлено всебічний аналіз змісту, форм та методів виховання молодого покоління у процесі трудової діяльності у педагогічних працях А. Макаренка; схарактеризовано основні принципи організації трудового виховання, запропоновані А. Макаренком та сформульовано його основні гуманістичні ідеї; визначено критерії дієвості ідей гуманізації зазначеного виховання сучасних школярів із урахуванням педагогічних поглядів А. Макаренка; окреслено можливості творчого використання провідних педагогічних положень ученого стосовно організації трудового виховання дітей із метою покращення професійної підготовки вчителя зазначеного фаху.

У кандидатській праці І. Крикун «Проблема формування працелюбства в учнів початкових класів у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XIX - початок XX століття)» (2011 р.) [45] досліджено суть поняття «працелюбство»; узагальнено напрями формування зазначеної якості в дітей у шкільному середовищі та сім'ї (власний приклад батьків, широке використання ідей народної педагогіки, активне включення дитини у різні форми та види праці, здійснення трудового навчання й ін.); обґрунтовано

етапи і сформульовано провідні тенденції щодо розвитку теорії та практики формування працелюбства у дітей початкової школи у другій половині XIX – на початку XX століття: I етап (60-ті – перша пол. 90-х рр. XIX ст.) визначено як етап спеціального звернення до виховного потенціалу навчальної праці з метою формування працелюбства в школярів в умовах активної розбудови мережі початкових закладів; II етап (друга пол. 90-х рр. XIX ст. – 1917 р.) схарактеризовано як етап широкого уведення в освітній процес початкових шкіл дисциплін трудового циклу, що призвело до розширення способів і шляхів формування зазначеної якості в учнів початкової школи; узагальнено практику формування працелюбства в молодших школярів, котра здійснювалася за такими напрямками, як-от: активне використання виховних можливостей змісту освіти і шляхів організації освітньої діяльності школярів, внутрішкільної організації; започаткування у заклади загальної середньої освіти спеціальних дисциплін з трудового навчання; демонстрація головних досягнень вітчизняних та зарубіжних фахівців на сторінках педагогічної періодики тощо.

Я. Бобилева [11] у своєму дисертаційному дослідженні «Проблеми підготовки майбутніх учителів трудового навчання в педагогічній спадщині Д. Тхоржевського» (2009 р.) здійснила узагальнення ідей (професійна підготовка вчителя праці; педагогічна спрямованість його фахової підготовки тощо) та досвіду (вивчення спеціального курсу «Методика трудової підготовки», презентація навчальних планів та програм спецкурсів) фахової підготовки вчителя праці у творчому доробку Д. Тхоржевського; визначила провідні етапи його життя й педагогічної діяльності (1 етап – формування світоглядних позицій науковця – 1930-1946 рр., 2 етап – професійне становлення науковця – 1947-1954 рр., 3 етап – становлення педагога – 1955-1973 рр., 4 етап – активної самореалізації фахівця – 1974-1984 рр., 5 етап – впровадження основного нормативного змісту – 1985-2002 рр.); дослідила суспільно-політичні, економічні та культурно-організаційні чинники становлення системи навчання вчителя праці; виявила особливості його теоретичної (використання системно-діяльнісного підходу до системи

підготовки вчителя праці, специфіка стандартизації змісту підготовки фахівця із освітньої галузі «Технологія», доцільність здійснення як інженерної, так і педагогічної підготовки фахівця) та методичної підготовки (проведення практичних занять у майстернях, організація проблемно-пошукової діяльності на лекціях, здобуття вчителем праці будь-якої робітничої спеціальності тощо); з'ясувала мету зазначеної підготовки як синтез навчальної, виховної, методичної і дослідницької складової, зміст, специфіку, методи і форми підготовки вчителя праці.

У ході аналізу й вивчення науково-педагогічної літератури з означеної проблеми було з'ясовано, що питання трудового навчання і виховання особистості вивчались в історичній ретроспективі і такими науковцями, як: О. Габелко, І. Сташевська, Н. Тарапака, Н. Туренко, З. Хало, М. Чернявська.

Цінним для дослідження є дисертаційна робота О. Габелко «Взаємозв'язок розумового, морального та трудового виховання у педагогічній спадщині Джона Локка (1632-1704 рр.)» (2010 р.) [19], в якій автором ґрунтовно проаналізовані теоретико-педагогічні засади зв'язку розумової, моральної та трудової складової виховання у педагогічній теорії та практиці Джона Локка; з'ясовано зміст і шляхи реалізації морального, розумового та трудового виховання як основних структурних складових всебічно розвиненої особистості, які запропонував англійський філософ та педагог; окреслено можливості використання теоретичних ідей і досвіду видатного філософа і педагога в умовах реформування національної освіти України.

Дослідження Н. Туренко «Внесок громадських організацій, приватних осіб та асоціацій у розвиток дошкільного виховання на Слобожанщині (друга половина XIX – початок XX століття)» (2010 р.) [99] присвячене аналізу внеску відомих українських освітян другої половини XIX – початку XX століття у розробку теорії дошкільного виховання; визначенню основних етапів внеску приватних осіб, організацій та асоціацій у розвиток теорії та практики дошкільного виховання в період, який вивчається, і характеристиці

їхніх особливостей; узагальненню досвіду діяльності зазначених осіб та асоціацій Слобідського краю щодо їхнього внеску в становлення і подальший розвиток дошкільного виховання у окресленому регіоні у період, який вивчається; систематизації його провідних напрямів і форм; визначенню можливостей творчого використання педагогічно цінного досвіду виховання дітей дошкільного віку з урахуванням сучасних проблем модернізації дошкільної освіти.

В результаті проведення дослідження встановлено, що у дисертації М. Чернявської [113] визначено внесок провідних педагогів, освітян другої половини ХХ ст. у розробку наукових засад вирішення зазначеної проблеми (обґрунтування цілей, принципів, визначення напрямів, побудови змісту естетичного виховання, форм та методів його реалізації); обґрунтовано етапи (1950 – 1961 рр. – як етап становлення системи естетичного виховання дошкільників; 1962 р. – 80-ті рр. – як етап розвитку зазначеної системи виховання дітей у закладах дошкільної освіти; 1990-ті рр. – як етап модернізації системи естетичного виховання дітей у закладах дошкільної освіти (орієнтація на гуманістичні засади, виховання творчої особистості, залучення дошкільнят до національних та духовних цінностей); визначено можливості використання у сучасних закладах дошкільної освіти педагогічно цінного досвіду естетичного виховання дошкільників окресленого періоду.

З. Хало [106] дослідила особливості діяльності дошкільних закладів у Німеччині та визначила місце інтелектуального складника в змісті їхньої освіти; з'ясувала внесок відомих вітчизняних і зарубіжних учених у розвиток ідеї розумового виховання дошкільника; схарактеризувала принципи, методи та форми інтелектуального розвитку дитини-дошкільника у системі німецького дошкільля; обґрунтувала положення про інтелектуальний розвиток дошкільника як важливий складник процесу становлення й соціалізації особистості та його тісний зв'язок із іншими напрямками виховання дошкільника; окреслила перспективи впровадження німецького досвіду

закладів дошкільної освіти в систему інтелектуального розвитку дошкільника в Україні.

У дисертаційній роботі І. Сташевської [93] сформульовано провідні тенденції розвитку й розкрито еволюційну суть німецького дошкільного музичного виховання; узагальнено теоретичні та практичні надбання дошкільної музичної педагогіки Німеччини; доповнено вітчизняну музичну педагогіку теоретичними надбаннями щодо музичного виховання дошкільників у сучасній Німеччині як ефективного чиннику емоційного, інтелектуального й духовного розвитку особистості, активізації її природних схильностей та задатків, самореалізації та індивідуальної ідентифікації, розвитку інтелігентності й комунікативних навичок дитини.

У своєму дослідженні Н. Тарапака [94] з'ясувала теоретичні питання та досвід емоційно-естетичного розвитку дошкільника і учня початкової школи в педагогічному доробку В. Сухомлинського, окреслила шляхи впровадження ідей та досвіду педагога з проблеми, яка вивчається; узагальнила досвід закладів вищої освіти педагогічного спрямування щодо використання ідей В. Сухомлинського з означеної проблеми в освітньому процесі закладів дошкільної освіти і початкової школи; розробила методичні рекомендації щодо впровадження педагогічної спадщини видатного українського вченого у процес емоційно-естетичного розвитку дошкільників і молодшого школярів.

Особливості естетичного й морального виховання дошкільників були досліджені Л. Вергазовою [15] і О. Донченко [26].

Так, у дисертаційному дослідженні Л. Вергазової «Словесна творчість дошкільників як засіб морального виховання у вітчизняній теорії і практиці (кінець XIX – XX ст.» (2010 р.) [15] з'ясовано еволюцію поглядів як педагогів, так і філософів на значення словесної творчості у морально-духовному розвитку особистості; обґрунтовано етапи та підходи до розв'язання завдань морального виховання дітей дошкільного віку засобами дитячої словесної творчості в теорії та практиці України

досліджуваного періоду; узагальнено досвід вітчизняних педагогів кінця ХІХ – ХХ століття щодо організації словесної творчості дошкільнят як засобу морального виховання; визначено можливості використання педагогічно цінного досвіду організації словесної творчості дошкільників у сучасних умовах.

У дисертаційному дослідженні О. Донченко [26] з'ясовано витоки ідей естетичного виховання дитячої особистості; проаналізовано теоретичні питання естетичного виховання дошкільників у педагогічному доробку вітчизняних просвітників кінця ХІХ – початку ХХ століття; схарактеризовано досвід організації естетичного виховання дітей дошкільного віку в Україні в період, який вивчається; узагальнено основні форми й методи естетичного виховання дошкільників у різних типах дитячих освітніх закладів досліджуваного періоду; окреслено перспективи використання педагогічно цінного досвіду естетичного виховання дошкільнят у сучасних закладах дошкільної освіти.

Певне значення для проведення дослідження мають праці, які присвячені питанням організації трудового навчання й виховання школярів у ХІХ – ХХ століттях. Серед робіт історико-педагогічного характеру варто назвати докторську дисертацію Н. Калініченко [36] та кандидатські дисертації М. Бутиріна [13], С. Дем'янчука [22], М. Кареліна [39], Г. Ковальчук [40], С. Мазуренко [55], М. Пшеничного [83].

Зокрема, Н. Калініченко в докторському дослідженні «Трудова підготовка учнів сільської школи у центральному регіоні України (друга половина ХХ ст.)» (2008 р.) науково обґрунтувала етапи і схарактеризувала передумови й особливості трудової підготовки дітей сільської школи у центральному регіоні України; розкрила зміст і організаційні форми трудової підготовки учнів загальноосвітньої сільської школи в другій половині ХХ століття; проаналізувала теоретичні й практичні аспекти авторських систем трудового навчання учнів сільської місцевості (В. Сухомлинський, І. Ткаченком, О. Захаренко) у контексті ціннісних

вимірів формування особистості; схарактеризувала результати дослідно-експериментальної роботи з трудової підготовки учнів сільських шкіл, проведеної у 70 – 90-і роки ХХ століття [36]. Також у роботі визначено перспективні аспекти розвитку питань трудового навчання учнів сільських шкіл.

Певне значення для проведення дослідження мають кандидатські дисертації Куліш Т. І. («Проблема дошкільного виховання в творчій спадщині Наталії Лубенець (1877-1943)», 2006 р.) та Пшеврицької О. В. (Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової», 2002 р.) [47; 82].

Цінною у межах даного дослідження є праця М. Бутиріна [13] в якій порушуються питання розвитку технологічної культури школярів у процесі трудової підготовки (друга половина ХХ століття). У зазначеній роботі з'ясовано суть понять «культура» і «технологічна культура»; обґрунтовано етапи й визначено компоненти цілеспрямованого педагогічного процесу розвитку технологічної культури школярів закладів загальної середньої освіти у процесі трудового навчання; узагальнено зміст, форми та методи формування технологічної культури учнів у процесі трудового навчання в історії педагогічної думки другої половини ХХ століття; окреслено перспективні напрями розвитку технологічної культури школярів на сучасному етапі.

Вважаємо за необхідне в межах даного дослідження проаналізувати дисертацію С. Дем'янчук «Трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл України (1945 - 1999 рр.)» (2000 р.). У роботі здійснено наукове обґрунтування моделі трудової підготовки учнів; виявлено шляхи підвищення ефективності функціонування її системи в нових економічних умовах; надано оцінку розвитку основних форм трудової підготовки учнів у закладах загальної середньої освіти України в досліджуваній період [22].

Дисертація М. Кареліна присвячена питанням організації трудового навчання учнів у закладах загальної середньої освіти Харківської губернії

(друга половина XIX – початок XX століття). Автором всебічно проаналізовано погляди зарубіжних та вітчизняних педагогів на суть трудового навчання та з'ясовано його вплив на загальний розвиток особистості; визначено шляхи реалізації педагогічних ідей упровадження трудового навчання в практику вітчизняних закладів загальної середньої освіти досліджуваного періоду; представлено динаміку впровадження зазначеного навчання у закладах загальної середньої освіти Харківської губернії визначеного періоду; узагальнено зміст, форми та методи трудової підготовки учнів у школах Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX століття; визначено актуальні для сучасності ідеї організації зазначеного навчання учнів й окреслено напрями їх розв'язання з використанням історичного досвіду [39].

У дослідженні Г. Ковальчук «Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України в першій третині XX століття» (2008 р.) запропоновано етапи розвитку питань трудового виховання школярів у ЗЗСО (кін. XIX століття – 1917, 1917 – 1920 рр., 1921 – поч. 30-х рр. XX століття), проаналізовано теорію та досвід зазначеного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти України в досліджуваній період; схарактеризовано особливості поєднання навчальної діяльності з продуктивною працею; з'ясовано уроки та здобутки трудового виховання школярів у період, який вивчається, визначено їхню цінність в умовах сьогодення [40].

Дисертація С. Мазуренко присвячена питанням трудової спрямованості навчання в закладах загальної середньої освіти України у 1920 – 1937 рр. Автор, за результатами вивчення широкого кола архівних джерел та історико-педагогічної літератури, переконливо доводить, що трудова спрямованість навчального процесу була основною характеристикою загальноосвітньої школи України 1920-1937 рр. Також у дослідженні представлена еволюція розгляду трудової спрямованості навчання у вітчизняній та зарубіжній педагогіці до 1920 р.; схарактеризована сутність реформування освітньої системи в Україні в окреслений період; узагальнені

напрями та форми трудової підготовки учнів в контексті діяльності трудової школи 20-30-х рр. ХХ ст.; розкрито значення досліджуваних питань для сучасних реформаційних освітніх процесів [55].

У свою чергу, М. Пшеничний у дисертації «Проблеми трудового навчання старшокласників у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ століття» (2011 р.) визначив провідні чинники становлення та розвитку трудового навчання старшокласників у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ століття; обґрунтував етапи розвитку зазначеної проблеми у вітчизняній педагогіці окресленого періоду; систематизував погляди педагогів щодо мети, завдань, змісту і методів трудового навчання старшокласників; схарактеризував програмне забезпечення трудового навчання старшокласників та узагальнив досвід його реалізації в досліджуваній період; визначив можливості творчого використання ідей і досвіду трудового навчання старшокласників у контексті сучасного реформування національної освіти [83].

Питанням трудового навчання школярів у закладах загальної середньої освіти України присвячено і докторські дослідження – Слюсаренко Н. В. («Теорія і практика трудової підготовки дівчат у школах України (кінець ХІХ – ХХ ст.», 2010 р.) та Вихруща А. В. («Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи)», 1994 р.).

Близькими до порушеної проблеми є й дисертації Антипіна Є. [1], Васильєвої С. [14], Т. Головань [21], О. Максимчук [56], Т. Слободянюк [90], Р. Сойчук [92], у яких аналізуються зміст, форми та методи підготовки вчителів та працівників закладів дошкільної освіти до здійснення трудового виховання дитячого населення, питання розвитку ідей дошкільного виховання, особливості організації зазначеного виховання у педагогічних розвідках відомих фахівців і питання реформування змісту трудового виховання учнів у провідних країнах світу.

Так, Т. Головань у своєму дослідженні «Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання у Криму (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2008 р.) запропонувала періодизацію питань становлення та подальшого розвитку різноманітних типів закладів дошкільної освіти Криму (друга половина XIX – початок XX століття), а саме: 1854-1871 рр., 1872-1896 рр., 1897-1910 рр., 1911-1919 рр.; представила докладну характеристику та дала наукову оцінку різним типам закладів дошкільної освіти Криму, які існували в окреслений період; проаналізувала провідні напрями та визначила зміст їхньої діяльності; запропонувала типологію ЗДО Криму досліджуваного періоду (зокрема, до закладів опіки авторка віднесла сирітські виховні будинки, дитячі притулки різних типів (земські, виправні, землеробські та пологові притулки, притулок-захисток, захистки для дітей, батьки яких мобілізовані, колиски для дітей, покинутих на призволяще); до закладів перебування дітей протягом дня належать дитячі садки, притулки-ясла, захистки, дитячі садки-елементарні школи, дитячі клуби; до лікувально-оздоровчих – входили дитячі кліматичні колонії, дитячі санаторії, дитячі курорти, дитячі оздоровниці, дитячі пляжі, дитячі майданчики для проведення рухливих ігор та занять, організації фізичних вправ); увела нові прізвища організаторів та керівників закладів дошкільної освіти Республіки Крим (друга половина XIX – початок XX століття) – А. Адлерберга, В. Готліба, С. Дараган, В. Ляпідус, П. Нанії, Л. Фінкельштейна, С. Шнейдера й інших [21].

О. Максимчук у кандидатському дослідженні «Система трудового виховання в педагогічній спадщині І. Г.Ткаченка» (2002 р.) уперше проаналізував педагогічні погляди І. Г. Ткаченка на суть і роль суспільно корисної праці у формуванні всебічно розвиненої особистості; на основі вивчення широкого кола архівних матеріалів розкрив його внесок у практичне розв'язання визначеної проблеми; дослідив місце творчого доробку І. Г. Ткаченка в історії української педагогічної думки [56].

Дисертаційне дослідження Т. Слободянюк присвячене питанням становлення й розвитку професійної підготовки працівників закладів дошкільної освіти України кінця XIX – початку XX-го ст. Автором дослідження переконливо обґрунтовано зміст і характер підготовки кадрів дошкільного профілю з урахуванням існуючого в окреслений період зарубіжного й вітчизняного досвіду; всебічно розкрито особливості педагогічної підготовки вихователів; представлено зміст та специфіку теоретико-методичного пошуку спеціальної підготовки фахівців для галузі дошкільної освіти в контексті його співзвучності з ідеями провідних зарубіжних педагогів; з метою розв'язання існуючих проблем в галузі дошкільної освіти в Україні окреслено шляхи впровадження педагогічних ідей щодо підготовки працівників дошкільного профілю [90].

У кандидатській дисертації Р. Сойчук «Реформування змісту трудового навчання в об'єднаній школі Великої Британії в 70 – 90-ті роки XX ст.» (2003 р.) здійснено всебічний аналіз питань теорії та досвіду трудового навчання, особливостей його організації в сучасних закладах загальної середньої освіти відомих країн світу в кінці XX століття; переконливо доведено, що модернізація освітньої сфери з питань трудового навчання особистості у зазначений період відбувалася в кожній із провідних країн світу; започаткування змін сприяло введенню трудового навчання в якості обов'язкової складової загальної середньої освіти та викладання відповідного предмета.

Схарактеризовано особливості проведення трудового навчання учнівської молоді у Великій Британії (70-90-ті рр. XX століття) (зазначені особливості полягали у: створенні широкої мережі об'єднаних шкіл; розробці та впровадженні програм щодо встановлення тісних контактів із бізнесом, промисловістю та освітою; введенні до Національного навчального плану спеціального предмета – «Дизайн та технологія»; прийнятті нової концепції проведення трудового навчання школярів у закладах загальної середньої освіти); вивчено ставлення приватних осіб та громадських організацій до організації

трудового навчання учнів; розглянуто структуру, зміст, шляхи організації і методичку зазначеного навчання у найбільш розповсюджених закладах загальної середньої освіти Великої Британії. Установлено, що навчання праці тісно поєднувалося з профорієнтаційною роботою учнів старшої школи до майбутньої трудової діяльності; схарактеризовано вимоги до професійних якостей учителів Великої Британії у кінці ХХ століття [92].

С. Васильєва у кандидатському дослідженні «Тенденції розвитку системи дошкільних навчальних закладів різних типів в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття)» (2017 р.) обґрунтувала сутність і структуру феномену «система дошкільних навчальних закладів різних типів»; схарактеризувала періоди та етапи розвитку зазначеної системи у другій половині ХІХ – на початку ХХІ століття; виявила передумови процесу розвитку системи дошкільних навчальних закладів різних типів; окреслила тенденції подальшого розвитку означеної проблеми, а саме: а) тенденції розвитку системи дошкільних навчальних закладів різних типів в Україні в досліджуваній період; б) тенденції, що окреслюють стратегії подальшого розвитку сучасної системи дошкільних навчальних закладів різних типів в Україні [14].

Є. Антипін науково обґрунтував періодизацію розвитку ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у працях вітчизняних педагогів кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ століття; визначив внесок провідних педагогів у розвиток ідей наступності трудового виховання дітей в період, який вивчається; окреслив особливості впровадження ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у досліджуваній період [1].

Відповідно до другого напрямку наукового пошуку необхідно відзначити ряд підручників, посібників, збірників наукових праць у яких порушуються сучасні проблеми організації трудового виховання дітей в сім'ї та дошкільних освітніх установах.

Так, Т. Поніманська у підручнику з педагогіки дає визначення трудового виховання, аналізує його завдання, принципи, провідні напрями, характеризує види дитячої праці, форми та методи організації трудового виховання дітей дошкільного віку [74].

Г. Беленька у роботі «Зростання дошкільника в праці» визначає суть трудового виховання дошкільнят як складову всебічного розвитку особистості, характеризує його базові завдання, аналізує ставлення сучасних дітей до праці, розглядає види дитячої праці та їх вплив на розвиток особистості в дошкільному віці, визначає психологічні основи розвитку самостійності дітей у трудовій діяльності, окреслює ефективні умови організації трудової діяльності дітей дошкільного віку, характеризує форми та методи трудового виховання дошкільників [10].

Праця Л. Терехової «Трудове виховання дітей у сім'ї» присвячена розкриттю ролі трудового виховання дітей у сім'ї, аналізу найбільш дієвих форм педагогічного впливу на дітей в залежності від вікових особливостей, визначенню провідних видів їхньої трудової діяльності, наданню рекомендацій щодо виготовлення різних виробів [97].

У посібнику «Трудове виховання дошкільнят» (2016 р.) В. Семизорова аналізує теоретичні та практичні матеріали щодо організації трудової діяльності дітей в умовах дошкільних навчальних закладів, розкриває основну мету й визначає особливості праці дітей, характеризує її види з урахуванням вікових особливостей дітей, надає рекомендації батькам і педагогічному колективу щодо організації трудового виховання дітей дошкільного віку [88].

У підручнику Л. Артемової, Н. Кудикіної, Н. Шкільної «Ознайомлення дітей з працею дорослих» (1988 р.) подано методичні рекомендації щодо ознайомлення дітей з працею дорослих у відповідності з програмами навчання і виховання у дитячому садку, починаючи від другої молодшої групи до підготовки дітей до школи [4].

У праці Н. Борисової та Т. Введенської («Виховання в праці», 1977 р.) розкрито завдання та зміст трудового виховання дітей в дитячому садку за радянських часів, визначено та схарактеризовано провідні види дитячої праці, форми організації трудової діяльності дошкільнят, визначено шляхи і засоби ознайомлення дітей з працею дорослих, надано методичну допомогу дорослим у розв'язанні завдань трудового виховання дітей дошкільного віку [12].

Аналіз науково-педагогічних джерел свідчить про те, що окремі питання організації трудового виховання дітей дошкільного віку піднімалися на науковій міжвузівській конференції «Становлення особистості у соціокультурному просторі ХХІ сторіччя». Зокрема, питання, яке вивчається, побіжно порушувалось у статтях О. Кондратюк, О. Легейди, Н. Щербини. Наприклад, О. Кондратюк узагальнили практику впровадження провідних ідей К. Ушинського в процес трудового виховання закладів дошкільної освіти, визначила дієві методи та прийоми формування у дітей старшого дошкільного віку працелюбності [42].

У свою чергу О. Легейда проаналізувала основні функції (практична, розвивальна, виховна), які реалізуються у процесі трудового виховання дошкільників і молодших школярів [48].

Н. Щербина визначила особливості прояву творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку у художній праці при використанні творчих завдань, схарактеризувала педагогічні умови, які сприяють формуванню позитивного настрою для самостійного пізнання, набуття відповідних знань, умінь і навичок [118].

Необхідно також звернути увагу на те, що проблема, яка вивчається, побічно порушується у статтях Л. Пісоцької («Формування знань про робітничі професії у старших дошкільників як умова їх підготовки до навчання у школі», 2016 р. [71].; «Трудове виховання дошкільників: ціннісні орієнтири родини», 2011 р. [70]); О. Літченко («Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку у 50-х роках ХХ століття на сторінках педагогічної

преси», 2017 р. [50]); С. Лозинської («Формування елементарних трудових навичок дошкільників як педагогічна проблема», 2015 р. [51]); О. Молчанюк, В. Яценко («Сучасні суспільні виклики до процесу виховання дитини», 2020 [64]); Л. Притуляк (Проблема заохочення дошкільних працівників до професійного самовдосконалення (друга половина ХХ ст.) (історико-педагогічний аспект) [78]); А. Харківська (Організація та контроль проходження практики майбутніми педагогами в закладах освіти. [107]); А. Чаговець, І. Априлева («Мета і завдання трудового виховання дітей дошкільного віку», 2020 р. [111]); Х. Шапаренко («Сучасні підходи до трудового виховання дітей дошкільного віку, 2014 р. [114]); Л. Штефан («Особливості трудового виховання дітей дошкільного віку (ретроспективний аналіз)», 2020 [117]) та деяких інших.

Таким чином, у працях науковців, що зазначені вище, досліджені лише окремі аспекти проблеми трудового виховання дітей дошкільного віку в сім'ї та дошкільних освітніх установах України. Недостатнє вивчення означених питань посилює необхідність проведення цілісного історико-педагогічного дослідження теорії та практики трудового виховання дітей дошкільного віку в 20 – 60-ті рр. ХХ століття.

1.2 Витоки організації ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в світовій та вітчизняній педагогічній думці.

Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку беруть свій початок з часів первісного суспільства. Цей досвід був пов'язаний зі спільною працею дітей з дорослими. Діти разом з дорослими займалися елементарною працею – збирали урожай, готували їжу, займалися землеробством і найпростішими ремеслами. Мета трудового виховання дітей у первісному суспільстві полягала в підготовці їх до життя. Своєрідною формою виховання трудової

поведінки в той час були ігри, спільна з дорослими діяльність, проведення свят.

Ідеї трудового виховання особистості були порушені і в працях давньогрецьких філософів. Зокрема, Арістотель (384 - 322 до н. е.) у трактаті «Про душу» наголошував, що головною метою виховання є розвиток розумової та вольової душі людини, виховання у неї самостійності, здатності до життєвого самовизначення [35, с. 32].

Конфуцій у своїх педагогічних трактатах підкреслював, що головне у вихованні – це забезпечення всебічного розвитку дитини [33].

Платон (427 або 428 - 347 або 348 до н. е.) завдання виховання взагалі та трудового зокрема вбачав у розвитку в молодого покоління доброчинності та радив розвивати дитину не насильно, а граючись [35, с. 32].

Суттєвий внесок у розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку зробив давньоримський філософ М. Квінтіліан (бл. 35 - бл. 96), який у творі «Про виховання оратора» слушно наголошує на тому, що ефективність трудового виховання залежить від керівництва з боку дорослих і старанності при виконанні вправ з боку дітей [34].

Як слушно зазначає О. Радул, що ще з давніх часів існувало твердження, що чим раніше дітей залучати до праці, тим більш вихованими вони будуть [84, с. 253]. Дієвість трудового виховання забезпечувалась тим, що дітей спеціально не готували до праці, а «залучали до неї поступово, природно й органічно». «Дорослі, спрямовуючи діяльність дітей у потрібному напрямі, – наголошує О. Радул, – допомагали їм засвоювати потрібні знання і формувати певні вміння. Особливістю ... виховної системи було те, що діти не зазнавали дрібної опіки, старші не прагнули робити за них усе» [84, с. 254].

Подальший розвиток питання трудового виховання дітей дошкільного віку отримали в працях педагогів-гуманістів епохи Відродження. Так, Мішель Монтень (1533 – 1592) – видатний французький педагог виступав проти суворої дисципліни, боровся за повагу до дітей. Уважав, що трудове

виховання повинно здійснюватися без покарань, без насильства і примусу, мати індивідуальний характер. У праці «Досліди» в розділі «Про виховання дітей» М. Монтень зазначає: «Я не хочу, щоб наставник один все вирішував..., я хочу, щоб він теж слухав свого вихованця» [109;117;127].

Як відомо, найбільший розвиток ідеї трудового виховання дітей отримали в епоху Відродження (XIV – XVI ст.). Суттєвий внесок у розробку досліджуваних питань зробили соціалісти утопісти – Т. Мор (1478 – 1535) і Т. Кампанелла (1568 – 1639), які у своїх працях велике значення надавали ознайомленню дітей із різними видами діяльності дорослих, рекомендували знайомити маленьких дітей з працею дорослих, залучати їх до посильної участі в трудовій діяльності. На їх переконання, дитяча праця повинна мати привабливий характер. Як провідні форми трудового виховання дітей гуманісти розглядали ігри та прогулянки [100].

Становленню питань трудового виховання дітей дошкільного віку сприяли і праці відомого чеського педагога – Я. А. Коменського (1592 – 1670), який серед основних методів трудового виховання дітей визначав приклад дорослих та методи словесних пояснень. Для ефективної організації трудового виховання дітей він рекомендував використовувати методи заохочення (похвала) та покарання (осуд, окрик). В окремих ситуаціях, як крайня міра, на думку, педагога, можна використовувати і фізичні покарання [100].

Подальший розвиток зазначені питання отримали в працях англійського дослідника – Дж. Локка (1632 – 1704), який у роботі «Думки про виховання» трудове виховання особистості розглядав у тісному зв'язку з її моральним вихованням. Педагог дещо розширив методи трудового виховання дитини. Основними серед них уважав – приклад, найближче оточення дитини, її середовище, переконання, виховання стійких позитивних звичок. Для дітей молодшого дошкільного віку педагог радив використовувати такі прийоми, як умовлення та нагадування. Велику увагу Дж. Локк приділяв вихованню такої цінної якості у дітей, як слухняність.

У відповідності зі своєю теорією природного виховання, ідеями демократизму і гуманізму, глибокої поваги до дитини, турботою про її всебічний розвиток французький педагог Ж.-Ж. Руссо (1712 – 1778) сформулював мету та завдання виховання особистості взагалі та трудового, зокрема. Так, провідним завданням трудового виховання дитини дошкільного віку науковець уважав – виховати людину, яка б у подальшому могла жити наслідками своєї праці, цінувати свою свободу. Взагалі, працю дослідник розглядав як суспільний обов'язок кожної дитини. На його переконання, опанування дітьми трудовими навичками необхідне для здобуття в подальшому незалежності і свободи [86].

Науковець також уважав, що систематична праця озброїть дітей корисними практичними вміннями і навичками, дозволить їм розібратися в існуючих суспільних відносинах, виховає повагу до трудівників і зневагу до дармоїдів, сприятиме формуванню позитивних моральних якостей, притаманних трудовому народу. Взагалі, просвітник розглядав працю як необхідну умову незалежності і свободи особистості. Найважливішими засобами виховання дитини дошкільного віку Ж.-Ж. Руссо вважав ручну працю (столярну, сільськогосподарчу тощо). Трудове виховання особистості науковець розглядав у тісному зв'язку з розумовим. З огляду на це, він пропонував поєднувати навчання з посиленою фізичною дитячою працею. Педагог також різко засуджував існуюче на той час виховання, яке не враховує ні потреб життя, ні вікових, ні індивідуальних особливостей розвитку дитячої особистості [86].

За твердим переконанням Ж.-Ж. Руссо, виховання кожної дитини закладене природою і вимагає безпосереднього розвитку уроджених здібностей. «Спостерігайте природу, – підкреслював педагог, – і слідуйте шляхом, котрий вона вам прокладає» [34; 35].

Ж.-Ж. Руссо постійно закликав батьків та вихователів розвивати в дитині «природність», прищеплювати їй почуття волі і незалежності,

виховувати у неї прагнення до праці, поважати особистість і розумові схильності кожної дитини.

Подальше становлення та розвиток питання трудового виховання дітей дошкільного віку отримали в працях та педагогічній діяльності відомого швейцарського педагога – Й. Г. Песталоцці (1746 – 1827), який започаткував «Заклад для бідних» в якому була організована праця дітей з сільського господарства та ручна праця. Праця для основної маси дітей у той час була життєвою потребою, починаючи з 5-6-річного віку. Дієвим засобом трудового виховання дітей Й. Г. Песталоцці вважав «вправи в добротності» (участь дітей у добрих справах). Також педагог справедливо наголошував, що трудове виховання потрібно починати в сім'ї, а потім продовжувати у дошкільних закладах та школі [35, с. 100-101].

За переконанням Й. Песталоцці основна мета виховання дитини полягає у розвитку її природних здібностей. Науковець також відстоював і саморозвитку. З цього приводу він писав: «Око хоче дивитися, вухо – чути, нога – ходити, рука – хапати, також і серце хоче вірити і любити... Це прагнення людини до фізичної та духовної діяльності вкладено в неї від народження ..., а виховання повинно допомогти в цьому» [35, с. 102].

Й. Песталоцці справедливо вважав, що «природа – це скеля, а виховання – будівля», сили кожній людині дані природою, треба вміти тільки зміцнювати їх, усувати шкідливі зовнішні впливи і перешкоди, які можуть заважати природному розвитку, а для цього необхідно знати закони розвитку фізичної та духовної природи дитини [35, с. 100].

Процес трудового виховання дитини, у відповідності з вимогами фахівця, повинен здійснюватися з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку.

Початковою стадією процесу трудового виховання, за переконанням Й. Песталоцці, є спостереження. Педагог постійно наголошував на тому, що завдяки поєднанню навчання і трудової діяльності діти стають морально

загартованими, набувають здатності до самостійного визначення [69, с. 60-66].

Відомий німецький педагог Й. Базедов (1724 – 1790) у праці «Звернення до друзів людства і заможних людей» (1768) наполягав на необхідності у відповідності до соціального становища учнів вводити у школах заняття праці. У відповідності до соціальних поглядів усіх дітей він поділяв на пансіонерів (діти заможних батьків, яких готували до навчання в університеті) та фамулянтів (діти бідних батьків, майбутні гувернери) [5; 74].

У 1769 році французький педагог Й. Оберлін (1740 – 1826) започаткував перші установи для маленьких дітей, котрі увійшли до історії під назвою «в'язальні школи». У зазначених школах широкого поширення набула ручна праця дітей, особлива увага приділялась проведенню ігор.

Становленню питань трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні сприяли і праці Ф. Фребеля (1782 – 1852), який велику увагу, як і більшість його попередників, надавав ручній праці дітей (плетіння, робота з папером, ліплення, малювання) та організації ігрової діяльності. Педагог також сформулював принцип трудового виховання дітей дошкільного віку, який передбачав єдність і цілісність розвитку дитини у вихованні [104]. Німецький педагог у своїх працях виокремив три види діяльності дитини – гра, праця і навчання. Розкрив їх взаємозв'язок та співвідношення [105].

Велику увагу питанням трудового виховання дитячої особистості приділяв і засновник німецької трудової школи – Георг Кершенштейнер (1854 – 1935), який тісно пов'язував виховання майбутнього громадянина з опануванням професією. Учений радив створювати не тільки народні, а і додаткові школи, котрі мали на меті забезпечити професійно-технічне навчання особистості і формування навичок виконання нею громадянських обов'язків [73; 74].

Подальше становлення питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку було пов'язане з ім'ям італійського вченого – Марії Монтесорі (1870-1952), яка чітко сформулювала завдання трудового

виховання дітей дошкільного віку, котрі полягали у: розвитку органів почуття, координації та моторики дитини; сприянні самообслуговуванню та розвитку самостійної діяльності; розвитку соціалізації дитини, її індивідуальності [100, с. 151-152; 64]; розвитку навичок і потреб щодо організації самостійної роботи й самообслуговування, котрі відповідають віковим особливостям дитячої особистості [95, с. 217].

М. Монтесорі кращим видом трудового виховання дошкільників вважала самообслуговування та ручну працю – допомога на кухні, підготовка столів до обіду і сніданку, подача їжі [85, с. 231], уміння зашнурувати свої черевики, одяг [85, с. 232]. Взагалі, М. Монтесорі справедливо вважала, що чим більше праця буде сприяти появі інтересів, почуття радості, тим вона буде більш корисною для загального розвитку дитячої особистості [85, с. 232]. Італійська дослідниця чітко обґрунтувала періоди розвитку дошкільника. Найбільш важливим для організації трудового виховання, за переконанням М. Монтесорі, є період від 3-х до 6-ти рр., який вона назвала періодом першого дитинства [54, с. 241].

Також ідею трудового виховання дошкільника дослідниця тісно пов'язувала зі свободою, радістю та самостійністю [54, с. 241]. Педагог визначила суть трудового виховання дошкільників: «Під цим поняттям Монтесорі має на увазі всі ті дії, які виконує дитина в процесі самостійного одягнення, роздягання, миття рук і обличчя, прибирання кімнат, різних матеріалів, іграшок, турботи за квітами, накривання на стіл, миття посуду та ін.» [102, с. 247].

На території Української держави перші згадки про організацію трудового виховання дітей дошкільного віку належать періоду Київської Русі, коли виховання дітей здійснювалося в сім'ї. Мета такого виховання полягала в підготовці дітей до праці, до життя в суспільстві. В якості провідних засобів формування дитячої особистості виступали загадки, казки, народні ігри та ін. У дітях виховувалися любов до праці, людей праці, повага до старших [2].

Вивчення та узагальнення вітчизняних науково-педагогічних джерел [2; 3; 32; 33; 34; 35; 101] дозволяє зробити висновок, що яскравим прикладом пропаганди ідей трудового виховання дітей в сім'ї є «Повчання Володимира Мономаха дітям», який зазначав: «У домі своїм не лінуйтесь, а за всіма дивіться... А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте, то тому навчайтесь» [35, с. 245]. Основними видами трудового виховання дитини в сім'ї Володимир Мономах уважав домашню працю та ремесла [35, с. 168-170].

Професор і ректор Києво-Могилянського колегіуму І. Гізель (1600 – 1683) сформулював мету виховання дитини, яка полягала у вихованні працюючої з високим інтелектуальним рівнем особистості [18, с. 139].

Певний внесок у розвиток ідей трудового виховання дітей дошкільного віку зробив І. Посошков (1653 – 1726) – науковець, підприємець та винахідник, який у своїй педагогічній праці «Заповіт батьківський (1719 – 1720 рр.)» наголошував на необхідності виховання у дітей працюючості, організації чесною і посильною праці «не за страх, а на совість» [76, с. 153].

Відомий український педагог Г. Сковорода (1722 – 1794) також велику увагу приділяв питанням трудового виховання особистості. Зокрема, він сформулював принципи, що базувалися на ідеї «сродності», як основі розвитку людини. Трудове виховання, за переконанням Г. Сковороди, повинно бути обов'язком батьків. Удосконалення задатків, природних нахилів необхідно кожній дитині. Обов'язком учителів Г. Сковорода вважав урахування і подальший розвиток у дитині того, що закладено в ній від «природи», допомогу в удосконаленні та корекції вроджених здібностей. Трудове виховання педагог розглядав як основу формування працюючості, а працю – як критерій моральності. Так, у «Байках Харківських» він зазначав: «Хто труда не докладе, той і до добра не прийде» [35, с. 240-249].

Організації трудового виховання дошкільнят сприяло і відкриття у 1763 році на території колишньої Російської імперії, до складу якої в той час входила і Україна, першого будинку виховного типу для дітей від 2 до

14 рр. Варто наголосити на тому, що діти від 2-х до 7-ми рр. виховувалися переважно шляхом організації трудових справ та ігор. Хлопчики навчалися городній і садовій справі; дівчатка займалися домашніми справами і домоводством [33; 35].

Значний внесок у розвиток питань трудового виховання дітей дошкільного віку зробив відомий педагог і письменник – В. Одоєвський (1803-1863). До найбільш відомих праць педагога можна віднести «Казки дідуса Іриня», які знайомили дітей з ремеслами, реальними явищами та предметами. Також В. Одоєвський був організатором перших притулків для дітей із бідних сімей. Педагог розробив положення про притулки, чітко сформулював завдання притулків щодо організації трудового виховання дітей. Вихователям та батькам він рекомендував давати дітям елементарні знання та навички з ремесла і рукоділля [33].

Подальший розвиток ідеї трудового виховання особистості отримали у працях видатного вітчизняного педагога К. Ушинського (1824 – 1870). Так, у роботі «Праця в її психічному і виховому значенні» педагог уважав, що провідним завданням вихователя є допомога дитині знайти своє місце в житті, підготувати її до праці, життя. Він слушно зауважував, що «Вільна праця потрібна людині ... для розвитку і підтримання в ній почуття людської гідності» [101, т. 2, с. 230]. Говорячи про організацію виховного процесу, освітянин зазначав, що саме виховання у тому випадку, коли воно бажає щастя людині, повинно готувати її до праці, життя, а не до щастя [101, т. 2, с. 240]. Також К. Ушинський при організації трудового виховання дітей висував такі вимоги до вчителя-вихователя, як:

- наявність твердих переконань;
- бути гарним прикладом для наслідування;
- любов до дітей, уміння бути і вчителем, і вихователем;
- володіння педагогічним тактом;
- активна участь у народному житті [101, т. 6, с. 96-102].

Заслуга К. Ушинського полягає і в тому, що він поділив працю на фізичну і розумову і розглядав її в єдності. З цього приводу він писав: «...Фізична праця необхідна для розвитку і підтримання в тілі людини фізичних сил, здоров'я і фізичних здібностей... Але необхідність розумової праці для розвитку сил і здорового нормального стану людського тіла не всі усвідомлюють чітко» [101, т. 2, с. 234]. «Звичайно, найкорисніше було для здоров'я людини, – продовжує свою думку науковець, – коли б фізична і розумова праця поєднувались у її діяльності, але цілковита рівновага між ними навряд чи потрібна» [101, т. 2, с. 235]. Педагог слушно обґрунтував трудову діяльність як невід'ємну складову всебічного розвитку особистості. Він був переконаний у тому, що якщо дитина не бере участь у посильній праці, то вона глибоко нещасна.

Певний внесок в організацію трудового виховання дітей, визначення його зв'язку з сімейним вихованням, з'ясування вимог до вчителя-вихователя зробив Л. Толстой (1828 – 1910). Педагог слушно наголошував на тому, що дітям властиве прагнення до спілкування з дорослими, вони мають великі можливості для виховання та розвитку. З огляду на це, вчителю необхідно займатися своєю справою сумлінно та ретельно, обов'язково знати учня, поважати його і ніколи не використовувати антигуманні заходи впливу на нього. Усі свої педагогічні ідеї Л. Толстой втілював у практику Яснополянської школи-лабораторії [35; 108; 109, с. 303-306].

Організації трудового виховання дітей сприяло і започаткування з 1847 року при дитячих притулках спеціальних сирітських відділень у яких діти знаходилися цілодобово. При зазначених притулках працювали ремісничі класи й училища [75, с. 14].

Нове Положення про притулки (1891 рік) передбачало прийом дітей до зазначених закладів від 3-х до 12 років. Мета створення цих притулків полягала в «нагляді за біними дітьми..., наданні їм як початкової, так і професійної освіти та підготовці дітей до самостійної продуктивної праці» [75]. При дитячих притулках, крім початкового училища

та ремісничих майстерень, відкриватися і відділення для дітей дошкільного віку (від 4-х до 7-ми років), ясла для дітей, батьки яких не могли забезпечити повноцінний догляд за своїми дітьми (перебували на заробітках) [75].

Є. Водовозова (1844 – 1923) у своїх працях надала педагогічно цінні рекомендації для вихователів дитячих садків та батьків щодо організації трудового виховання дітей дошкільного віку, привчання їх до посильної праці. Так, педагог справедливо наголошувала на тому, що кращим методом виховання маленьких дітей є приклад дорослих, а не нотації та повчання [32;33].

К. Вентцель (1857 – 1947), як і його попередники, зробив суттєвий внесок у розробку питань трудового виховання дошкільнят. З цією метою він запропонував для дітей від 3 до 13 років створювати «Будинки вільної дитини». У зазначених будинках дітям пропонувалося разом з дорослими займатися продуктивною творчою працею. Також педагог обґрунтував необхідність використання в трудовому вихованні дітей індивідуального підходу. Він справедливо вважав, що саме трудове виховання сприяє розвитку волі, свободи, характеру дитини [32; 33].

До витоків становлення ідей трудового виховання дітей дошкільного віку можна також віднести: масовий випуск вітчизняної педагогічної літератури (В. Зеньковський, М. Іорданський, О. Калашников, А. Макаренко, Я. Мамонтов, О. Музиченко, та ін.); масове видання педагогічних журналів, на сторінках яких починали розроблятися питання з'ясування суті, мети, завдань, принципів, форм та методів організації трудового виховання дітей.

До таких журналів дожовтневого періоду належали: «Журнал Міністерства Народної Освіти», «Педагогічний збірник», «Школа», «Вчитель», «Російська школа», «Світло», «Дитячий садок», «Вісник виховання», «Виховання і навчання», «Вільне виховання» та деякі інші.

Велике значення для організації трудового виховання дітей дошкільного віку мали фребелівські товариства, які в другій половині XIX століття почали з'являтися в Києві, Харкові, Одесі та інших містах

України. Зазначені товариства відкривали дошкільні заклади, дитячі колонії та майданчики [72].

Становленню питань організації трудового виховання дошкільників в Україні сприяла поява перших дитячих садочків у Полтаві (1839 р.), Києві (1871 р.), Миколаєві та Одесі (1866 р.), відкриття притулків для малолітніх дітей із бідних сімей, започаткування приватного дитячого садочку (1882 р.), відкриття майданчиків для дітей дошкільного й шкільного віку, діяльність земств, які в 90-ті рр. ХХ століття організовували притулки-ясла по догляду за дітьми, створення системи закладів опіки для дітей, які позбавлені батьківського піклування. Зазначені заклади свою діяльність будували на тісній співпраці з батьками, батьки разом з дітьми брали участь у різноманітних трудових справах, екскурсіях, їм надавались рекомендації щодо трудового виховання власних дітей.

Становлення теорії й практики організації трудового виховання дітей в Україні було пов'язане і з масовим проведенням на початку ХХ століття з'їздів з педагогічної психології (1906, 1909 рр.); експериментальної педагогіки (1910, 1913, 1916 рр.); сімейного виховання (1912 р.); народної освіти (1914 р.); охорони дитинства (1919 р.) та деяких інших.

На зазначених з'їздах у розрізі питань, які вивчаються, порушувались такі проблеми:

- дослідження впливів дитячої установи та сім'ї на процес формування особистості;
- розробка методів вивчення дитячої особистості;
- взаємозв'язок дошкільного закладу і сім'ї з питань трудового виховання особистості;
- способи організації дитячої праці;
- індивідуальний підхід до трудового виховання дітей дошкільного віку;
- обмін досвідом роботи дитячих установ [30; 57; 58; 59; 78; 79; 81].

Аналіз архівних джерел [57; 58] свідчить, що вагому роль у становленні питань трудового виховання дошкільників відіграли педагогічні товариства, що почали виникати в Україні у кінці XIX – на початку XX століття. Найбільший внесок щодо розвитку окреслених питань зробили Фребелівське педагогічне товариство та Київське товариство народних дитячих садків, засновані у 1907 р., а також Київське товариство сприяння вихованню та захисту дітей, котре в 1902 році відкрило перший дитячий садочок для дітей народу.

Необхідно звернути увагу, що Київське товариство народних дитячих садків запропонувало спеціальне «Положення про дитячі садки» (1908 р.) і «Програму занять у дитячому садку» (1910 р.) в яких були чітко прописані види діяльності дошкільників, починаючи з 4 років. Серед цих видів окремо було визначено ручну працю.

Розробці питань трудового виховання дошкільників на початку XX століття сприяли організовані Київським товариством народних дитячих садків виставки «Дошкільне виховання» (1908 рік) та «Дитяча праця» (2010 рік) і крамниця «Дошкільне виховання», які продемонстрували матеріали для занять у дитячому садочку, іграшки, роботи дошкільнят, а також організували лекції для батьків та вихователів з проблем виховання дошкільників.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних матеріалів [100, с. 179-180; 89; 53; 54] свідчить, що організації трудового виховання дошкільників на початку XX століття сприяло видання в 1907 році спеціальної збірки «Народний дитячий садок», підготовка звітів Товариства за різні періоди діяльності дитячого садочка. Зокрема, у звітах зазначалось щодо необхідності проводити бесіди у закладах дошкільної освіти про явища природи, особливості життя людей, специфіку рослинного і тваринного світу, організовувати різні види ручної праці, проводити екскурсії (зоологічний сад, Дніпро, парки міста), прибирати приміщення і доглядати за рослинами.

Активному становленню питань трудового виховання дошкільників сприяли і праці Н. Лубенець та Т. Лубенця. Так, Н. Лубенець (1877-1943) сформулювала мету дошкільного виховання дітей – їх гармонійний усебічний розвиток – та визначила провідні методи трудового виховання дошкільників. До таких методів педагог віднесла бесіди, спільні ігри, приклад дорослих та деякі інші. Н. Лубенець, на відміну від своїх попередників, виступала проти методів покарання. З цього приводу вона писала: «Ставити дитину в куток, залишати без обіду аж ніяк не припустимо» [100, с. 194].

У залежності від віку дитини науковець визначила певні види праці. Зокрема, для молодшої групи вона рекомендувала такі види праці, як: малювання, ліплення, вирізування, конструювання, вишивання, плетіння. Для середньої групи додавалось будівництво з кутів, цеглинок [100, с.194-195]. Для старшої групи, крім зазначених видів трудової діяльності, авторка відносить наклеювання картонних силуетів та виготовлення нескладних іграшок. Для всіх видів груп дітей також передбачалось проведення прогулянок і догляд за рослинами [100, с. 196].

Н. Лубенець до основних видів праці дітей дошкільного віку відносила самообслуговування, господарську працю (прибирання іграшок, накривання на стіл, догляд за іграшками тощо), догляд за рослинами та тваринами (праця в природі) та ручну працю. Дослідниця усі складові усебічного розвитку особистості слушно розглядала у тісному зв'язку. Н. Лубенець переконливо довела, що трудове виховання дитини дошкільного віку ґрунтується на певних принципах. До таких принципів вона відносила: принцип гуманізації виховання; принцип народності та індивідуальності; природовідповідності, активності, самостійності та творчості, свідомості, доступності, взаємозв'язку виховання з життям [100, с. 199; 54; 108].

Т. Лубенець (1855-1936) сформулював завдання трудового виховання закладів дошкільної освіти. До провідних із них він відносив: зміцнення здоров'я та загартовування дітей; формування навичок господарської праці,

догляду за рослинами та тваринами, ручної праці; виховування таких високих моральних почуттів особистості, як взаємодопомога, солідарність, співчуття та ін. [108, с. 204]. Т. Лубенець, як і Н. Лубенець, категорично виступав проти фізичних покарань дітей дошкільного віку, а також засуджував дисципліну в основі якої лежить страх [53, С. 32-46].

І. Сікорський (1842 – 1919) великого значення в організації трудового виховання дітей дошкільного віку надавав тісній співпраці дошкільного закладу і сім'ї, а також розвитку індивідуальних сил дитини [89; 100].

Суттєву увагу питанням трудового виховання дітей дошкільного віку приділяла і С. Русова (1856 – 1940). Науковець у праці «Дошкільне виховання» сформулювала мету виховання дитини дошкільного віку взагалі та трудового виховання зокрема. З цього приводу С. Русова зазначала: «Метою є виховання дітей здорових, жвавих, веселих, здатних до праці, лагідних і добрих товаришів» [85, с. 233]. Велике значення науковець відводила ручній праці дітей. За глибоким переконанням фахівця, саме ручна праця сприяє вихованню у дитини почуття людської гідності, відповідальності, сприяє розвитку творчої активності дитини.

Вагомий внесок у справу організації трудового виховання дітей дошкільного віку зробили літні дитячі «колонії», клуби і дитячі майданчики. Як відомо, перша дитяча літня колонія у вітчизняному просторі була створена в 1887 році. Її засновниця К. Орлова використовувала такі основні форми трудового виховання дітей, як: виконання посильної фізичної праці, у тому числі й сільськогосподарської (це сприяло формуванню у дітей працьовитості і шанобливого ставлення до праці), спостереження за природою, організація походів та екскурсій, що розвивало ініціативність та витривалість, формувало вміння допомагати товаришам [46, с. 50; 61, с. 95-96].

Початок Першої світової війни (1914 – 1915 рр.) для України був пов'язаний із підйомом суспільного життя. У громадян зростали патріотичні настрої, вони бажали надати посильну допомогу щодо оборони країни. Саме

в цей час Міністерством народної освіти при середніх навчальних закладах були організовані так звані бригади «трудової допомоги».

Відповідно до розпорядження Міністерства народної освіти (вересень 1914 р.) керівники усіх чоловічих середніх навчальних закладах зобов'язані були «взяти ... ініціативу щодо організації ... шкільної трудової допомоги» [94, с.188]. Під «трудовою допомогою» на початку ХХ століття розумілось, по-перше, допомога будь-кому власною працею; по-друге, – надання можливостей працювати молодому поколінню з метою їх трудового виховання (допомога в шпиталях, виготовлення «окремих частин військового спорядження» та ін.) [87, с.12]. Головне завдання трудового виховання полягало в тому, щоб виховати у дітей почуття власної гідності, відповідальності, мужності, винахідливості, ініціативи, розуміння громадянського обов'язку, духу любові до ближнього [33, с. 196].

Варто звернути увагу і на те, що якщо в умовах війни діти займалися виконанням певних оборонних робіт, то після війни вони повинні були переорієнтуватися на іншу суспільно-корисну працю – охорона пам'яток культури і природи, збирання фольклору, участь у добровільній пожежній дружині тощо [96, с.13].

Саме в цей час ручна праця в дошкільних установах розглядалася, в першу чергу, як дієвий засіб формування світогляду дитини, а не як її професійна підготовка [7].

У 1915 – 1916 роках фахівці вважали, що трудове виховання покликане сприяти формуванню у дітей дошкільного віку таких цінностей, як: особиста свобода і незалежність; ініціативність; почуття громадянської відповідальності й обов'язку та ін. [65, с.43].

Проведений науковий пошук свідчить про те, що становленню питань трудового виховання дітей дошкільного віку сприяло і створення на початку 1916 року «Будинку юнацтва», який організовував трудове виховання дітей за такими напрямками, як: участь дівчаток у роботі швейних майстерень, які

працювали на потреби армії; організація сільськогосподарських артільей з метою допомоги селянським господарствам [46, с. 53].

Таким чином, становленню питань трудового виховання дітей дошкільного віку сприяли: праці філософів і педагогів Давньої Греції, Риму, педагогів-гуманістів епохи Відродження, погляди та діяльність зарубіжних (Я. Коменський, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Й. Базедов, Й. Оберлін, М. Монтесорі, Ф. Фребель, Г. Кершенштейнер) та вітчизняних (Володимир Мономах, І. Гізель, І. Посошков, Г. Сковорода, В. Одоєвський, К. Ушинський, Л. Толстой, К. Вентцель, Є. Водовозова, С. Русова, Н. Лубенець, Т. Лубенець, І. Сікорський) педагогів, організація педагогічних музеїв, літніх дитячих «колоній», клубів і дитячих майданчиків, проведення Київським товариством народних дитячих садків виставки «Дошкільне виховання» та «Дитяча праця», організація крамниці «Дошкільне виховання», масовий випуск вітчизняної педагогічної літератури, видання педагогічних журналів, проведення різноманітних з'їздів тощо.

1.3. Організація трудового виховання дітей у дошкільних навчальних закладах та сім'ї на сучасному етапі.

Організація трудового виховання дітей дошкільного віку ґрунтується на таких документах, як: Базовий компонент дошкільної освіти України, основні положення Міжнародної конвенції ООН про права дитини, Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства» та інші нормативні документи у галузі дитинства.

Аналіз науково-педагогічних джерел [8; 73; 74; 98; 114] дозволяє визначити основні напрями трудового виховання дітей дошкільного віку, а саме:

- родинно-побутова трудова діяльність. У процесі організації такої діяльності у дитини виховується любов до праці, почуття обов'язку та відповідальності, формуються необхідні уміння та навички. Праця дітей у сім'ї повинна носити цікавий, продуктивний, різноманітний та посильний характер;

- виховання у дошкільних навчальних закладах. Усі вихованці згідно з програмою і залежно від віку долучаються до різних видів трудової діяльності;

- участь у систематичній продуктивній праці.

Узагалі, ставлення дитини до праці формується насамперед у родині. Але, як стверджують фахівці, провідною метою виховання дитини дошкільного віку у родині є підтримка і збереження психологічного стану та фізичної витримки дитини. Також велику увагу в родині приділяють підготовці дитини до школи, тим самим понижаючи роль трудового виховання. І, як наслідок, у переважній більшості дітей дошкільного віку формується стійке негативне ставлення до праці та трудової діяльності [8].

Виховний потенціал родини надзвичайно високий. Саме від батьків дитина може дізнатися, які існують професії, в якій галузі працюють її батьки. Взагалі, трудова діяльність надзвичайно корисна не тільки для фізичного здоров'я дитини. У процесі трудової діяльності відбувається розвиток всіх пізнавальних сфер дошкільника, активно розвивається сприймання, пам'ять, увага, мислення. Саме у процесі трудового виховання діти дошкільного віку вчаться спостерігати, співставляти, порівнювати, визначати послідовність і закономірність [38].

У результаті у дошкільників формується необхідність трудових дій, трудова звичка, а також впевненість у власних силах і можливостях. Діти дошкільного віку із задоволенням не тільки спостерігають за працею дорослих, а і з радістю разом з ними прибирають приміщення, готують, працюють в саду, на городі. Зауважимо, що батьки обов'язково мають подбати про те, щоб інвентар для дитини відповідав її силам і можливостям,

а саму трудову діяльність необхідно здійснювати у сприятливій атмосфері з позитивним настроєм [38].

Л. Пісоцька, вивчивши цінності родин у сфері трудового виховання, приходять до наступних висновків:

1) ціннісними орієнтирами родини виступають наступні особистісні якості дітей: вихованість – 20%, вольові риси – 9%, людяність – 33%, працьовитість – 6%, відповідальність – 9% і чесність – 23%;

2) співпраця батьків із закладами дошкільної освіти досить широко розповсюджена, проте вагомий відсоток батьків визнають її недостатньою;

3) знайомство з професіями у родині відбувається за такими критеріями: престижність, матеріальне забезпечення, соціальна значимість, робітничі професії та так звані «героїчні» професії (військовий, пожежник, космонавт тощо);

4) наявність дисбалансу між особистісними і професійними цінностями, що утворюються в результаті відсутності такого елемента як знайомство із зрозумілими для дошкільників професіями, котрі мають емоційну привабливість та соціальну [70, с. 169].

Відзначимо, що Г. Беленька наголошує на сподівання батьків і перекладання питань трудового виховання дошкільнят на дитячий садок у зв'язку з недостатньою кількістю вільного часу [10, с. 45].

З огляду на предмет дослідження визначимо суть його провідних понять – «організація», «праця», «трудове виховання», «дитина дошкільного віку».

У процесі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених з'ясовано, що термін «організація» означає будову, структуру чогось, упорядкування в систему. У педагогіці під поняттям «організація» розуміють підготовку й проведення певних педагогічних заходів, що вимагають визначення мети, завдань, принципів, особливостей, змісту, форм, методів та засобів досягнення мети (Л. Григорова, А. Мудрик, Р. Овчарова).

Під поняттям «праця», як зазначається в довідковій літературі, варто розуміти «доцільну діяльність людини, спрямовану на збереження, зміну, адаптацію середовища проживання з метою задоволення власних потреб, на виробництво товарів та послуг. Праця як процес адаптації людини до зовнішнього середовища характеризується розвитком і вдосконаленням поділу праці, його знарядь і засобів» [77].

Доцільно також звернути увагу на те, що, як слушно зазначають фахівці, завдання трудового виховання дітей вирішуються не тільки в праці, але і в будь-якому іншому виді діяльності, притаманному дошкільнят [8].

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить, що дефініцію «трудове виховання» фахівці визначають як цілеспрямовану діяльність щодо формування в дітей певних трудових навичок, умінь, трудової звички, а також шанобливого ставлення до праці батьків та дорослих (Т. Поніманська, О. Легейда); цілеспрямований процес формування у дітей стійких переконань, що праця є життєвою необхідністю (Н. Черепаня); діяльність, що спрямована на розвиток загальних здібностей, формування психологічної готовності, відповідального ставлення до праці та продуктів її виробництва, а також впливає на розумовий та фізичний розвиток дитини [103, с. 4]; процес залучення особистості до різноманітних видів суспільно корисної праці, що має на меті передачу трудового досвіду, а також розвиток творчого мислення й практичного підходу до трудової справи, формування такої риси характеру, як працьовитість, та свідомості людини праці [8]; сумісна діяльність вихователя й вихованця, котра забезпечує формування готовності до праці, яка включає теоретичну підготовку (опанування системою знань про трудову діяльність), практичну підготовку (опанування системою загальнотрудових і спеціальних умінь та навичок), виховання культури трудової діяльності, психологічну підготовку (розвиток мотивів, потреб і позитивного ставлення до трудової діяльності) (В. Лозова, А. Троцко); складову всебічного розвитку особистості дитини, яка ґрунтується на сумі знань, рівні їх прийняття та осмислення

особистістю [10, с. 5]. Отже, під поняттям «трудова діяльність» науковці розуміють як процес, так і результат.

Трудове виховання, наголошується в базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», має розпочинатися з дошкільного дитинства, оскільки в цьому віковому періоді закладаються базові якості особистості, «засвоюються моральні правила і норми, розвивається довільна поведінка» [10, с. 5], «поступово відбувається перехід предметної діяльності в побутову, закладаються основи для елементарних трудових дій» [80, с. 74].

«Саме в зазначений час (вік дошкільного дитинства), – підкреслюють фахівці, – формуються фундаментальні якості людини, основи світосприйняття, ставлення до себе та свого місця в світі. Це стає можливим завдяки інтенсивному розвитку фізіологічних та психологічних якостей дітей у цей віковий період (відбувається становлення мовленнєвої діяльності, мислення, уяви). Саме в період дошкільного дитинства закладаються основи свідомості і самосвідомості (дитина усвідомлює суспільні цінності, починає керуватися в своїй поведінці моральними нормами)» [110, с. 245].

Дошкільне дитинство, як зазначає Г. Беленька, – період, який включає молодший дошкільний вік (3 – 5 років) і старший дошкільний вік (5 – 6 (7) років) [10, с. 21].

Аналіз науково-педагогічних праць [110, с. 242; 113, с. 241] приводить до висновку, що провідна мета трудового виховання дошкільників полягає у формуванні у дитини позитивного ставлення до усіх видів трудової діяльності; розвитку у неї бажання здобути стійки трудові навички; навчитися самостійно виконувати посильні трудові завдання, справлятися з перешкодами і надавати допомогу й підтримку іншим у разі потреби.

Мета трудового виховання дітей дошкільного віку знаходить свою конкретизацію у його завданнях, які згідно аналізу науково-педагогічних джерел, у переважній більшості скеровані потребами людини в суспільстві: існування, взаємодія та самоствердження [28]. Серед базових і постійних завдань трудового виховання дошкільників фахівці виокремлюють наступні:

1. Формування стійкого інтересу до праці, вироблення трудової звички, потреби в трудових вправах і завданнях, виховання почуття обов'язку та відповідальності за виконання трудових доручень, усвідомлення цінності трудової діяльності й її результатів як суспільно-корисних, самореалізація особистості через участь у трудовій діяльності.

2. Формування певної системи знань щодо визначення виду праці, вибору майбутньої професії, розуміння й усвідомлення себе у соціальній, професійній сфері життя.

3. Набуття досвіду суспільно-корисної виробничої праці, вміння широко використовувати здобуті теоретичні знання у практичній діяльності, а також творчий підхід до виконання трудових завдань і доручень [9; 74].

Доцільно також звернути увагу на те, що сучасні дослідники визначають дві групи завдань трудового виховання дошкільнят, а саме: «1. допомога дитині в оволодінні трудовою діяльністю (в освоєнні структури діяльності, придбанні трудових навичок, умінь); 2. розвиток особистості дитини в праці (розвиток властивостей, якостей особистості, формування взаємин і придбання соціального досвіду взаємодії)» [71].

Т. Поніманська наголошує на тому, що необхідним у визначенні завдань трудового виховання дітей дошкільного віку є врахування вікових особливостей розвитку дитячої особистості, а саме: процеси формування та розвитку мотивації, навичок та умінь в трудовій діяльності, а також процес формування особистості. За переконанням автора, трудове виховання дошкільників на сучасному етапі розвитку суспільства має забезпечити формування наступних трудових якостей особистості дошкільника й виконати завдання щодо:

1. Формування стійкого інтересу до трудової діяльності дорослих, бережливого ставлення до результатів праці, поваги до людини, яка працює, усвідомлення того факту, що праця є суспільно-корисною і має суспільно-значимі результати. У процесі знайомства з працею дорослих дошкільники спостерігають сам процес трудової діяльності, бачать конкретні результати

й усвідомлюють їхню значимість і суспільну користь. Враховуючи те, що дитина за своєю природою має схильність до наслідування й інтерес до цікавого, вихователь може проявити ініціативу щодо залучення дошкільника до вільної діяльності, ініціативності у прагненнях і формуванні певних емоцій під час трудової діяльності. Саме від професійних навичок вихователя закладу дошкільної освіти залежить розуміння дітьми того, що трудова діяльність потребує терпіння, певних зусиль, умінь та навичок, а також сили волі у подоланні труднощів у процесі праці та для отримання позитивних результатів.

2. Усвідомлення умінь та навичок трудової діяльності. Виходячи з того, що дошкільники прагнуть наслідувати трудову діяльність дорослих, необхідною є допомога в усвідомленні правильної послідовності виконання дій, наявності певних вмінь та навичок для отримання результатів праці. Поступово дошкільники усвідомлюють першочерговість у визначенні мети праці, як її процес, так і результат, вибір конкретних засобів (речі, знаряддя праці) і предметів (матеріали) щодо здійснення трудової діяльності, а також здійснення цілеспрямованих дій та взаємодію з іншими суб'єктами праці.

3. Виховання особистих якостей дошкільників під час здійснення трудової діяльності (відповідальність, самостійність, цілеспрямованість, ініціатива, витримка, наполегливість), що сприятимуть у подальшому формуванню працелюбства, звички до праці, готовності брати активну участь у процесі трудової діяльності, уміння завершити розпочату справу [74].

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел дозволяє суттєво розширити перелік завдань трудового виховання дошкільників. До зазначених завдань можна віднести:

- виховання у дітей пошани до трудівника та результатів його праці, виховання бажання наслідувати його, проявляти високі моральні якості;
- розвиток у дітей дошкільного віку усвідомлення цінності та важливості праці для існуючого суспільства;

- формування у дошкільників трудових умінь, навичок організації та планування праці, здійснення самоконтролю та самооцінки;
- виховання у дошкільників інтересу до розвитку трудових навичок, отримання радості від власних умінь, самостійності;
- розвиток морально-вольових якостей (наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність за результат власної діяльності, працьовитість, самостійність), привчання до трудового зусилля;
- виховання в дошкільнят готовності до праці, розвиток самостійності;
- формування моральних мотивів діяльності, котрі спонукають до включення в працю, якщо це необхідно;
- формування у дитини активного прагнення до отримання якісного результату, радості від власної праці [49];
- виховання шанобливого ставлення до оточуючих та колективної спрямованості особистості дошкільника (уміння і бажання включатися в спільну працю з однолітками, проявляти доброзичливість, активність і ініціативу, прагнення до якісного виконання спільної справи, усвідомлення себе як члена дитячого суспільства);
- формування уявлень про трудову діяльність дорослих, трудових навичок та вмінь, прищеплення працьовитості як риси характеру;
- розвиток у дітей пошуково-дослідницьких умінь, пам'яті, уваги, кмітливості, спостережливості, зосередженості, а також зміцнення їх фізичних сил і здоров'я;
- створення умов для формування цілісної особисті дитини, становлення зрілості та самостійності, формування основних рис характеру та особистісних якостей;
- визнання пріоритетним повноцінне сьогоденне життя дитини у порівнянні з підготовкою до майбутнього;
- урахування особистісного досвіду дитини дошкільного віку, урахування й повага до нього [37];

- компетентісний підхід до розвитку особистості дитини дошкільного віку, збалансованість набутих знань, умінь та навичок, сформованість потреб, уподобань, інтересів та намірів, а також особистісних якостей і вольової поведінки дитини;

- надання соціальному і моральному розвитку особистості першочергового значення, розвиток у дітей уміння поєднувати власні інтереси з колективними;

- виховання у дошкільнят психологічної готовності до праці (бажання сумлінно працювати, розуміння соціальної значущості праці, розвиток трудової звички, поваги до результатів праці, усвідомлення трудової діяльності як цінності суспільства);

- прищеплення дошкільникам загальноосвітніх, політехнічних знань у процесі трудової діяльності; вивчення основ виробничої діяльності, формування вмінь та навичок організації праці, підготовка дітей до усвідомленого вибору майбутньої професії;

- формування у дошкільників стійкого переконання в тому, що праця – це життєва необхідність, а її результат – велика цінність [9, с. 7];

- створення певних умов для усвідомлення дітьми дошкільного віку ролі праці в житті кожної людини;

- підготовка дитини до подальшого самостійного визначення та вибору шляху в дорослому житті;

- виховання психологічної готовності до праці (позитивне налаштування на трудову діяльність; вміння пристосуватися до нових умов організації трудової діяльності, спілкування в колективі при виконанні трудових дій; наполегливість, уміння долати труднощі; стійко переносити невдачі); творчого підходу до трудової діяльності; формування такої особистісної риси характеру, як працелюбність;

- формування культури праці (збереження інвентарю, дотримання правил техніки безпеки тощо);

- виховання економічної культури дитини в період здійснення трудової діяльності;
- прищеплення дітям дошкільного віку шанобливого ставлення до праці, виховання необхідності у здійсненні трудової діяльності та в активній життєдіяльності;
- створення сприятливих соціальних та психологічних умов для підтримки та розвитку фізичного та психічного напруження особистості;
- розвиток у дошкільнят навичок самообслуговування [41];
- збагачення та розширення уявлень про працю дорослих, її соціальну значущість, різні види праці, їхні особливості та правильне їх застосування;
- формування у дітей дошкільного віку позитивного ставлення до трудових обов'язків, уміння доводити справу до завершення;
- розвиток трудових навичок, їх постійне вдосконалення і поступове розширення змісту трудової діяльності дошкільників;
- формування певної сукупності знань, необхідних для організації трудової діяльності, подальшого вибору професії, знаходження свого місця у соціальному та професійному житті [43];
- формування у дитини власного досвіду суспільно корисної виробничої діяльності, вміння застосовувати здобуті теоретичні знання у практичній діяльності, формування креативності щодо виконання трудових завдань;
- розвиток у дошкільника поважного ставлення до процесу й результатів праці дорослих, необхідності допомогти їм у трудовій діяльності;
- формування в процесі праці дошкільників таких особистісних якостей, як бажання працювати, стійкий інтерес до праці дорослих, потреба у здійсненні трудової діяльності;
- розширення відомостей про професії [24, с. 169];
- формування почуття поваги до праці, бажання залучатися до різних видів трудової діяльності з батьками та дорослими, виконувати посильні дії;

- розвиток інтересу до сумісної роботи з дошкільнятами, навчання їх розподіляти обов'язків в групі;
- формування почуття самостійності та відповідальності за результати власної діяльності [24, с. 169];
- виховання співчуття до тварин та рослин [24, с. 74];
- виховання бережливого ставлення до рукотворених виробів, бажання зробити приємне власними руками для рідних та близьких [23, с. 170];
- виховання почуття гордості за власні успіхи та успіхи товаришів у праці [23, с. 171];
- навчання економічно та раціонально витратити матеріал, берегти продукти своєї праці [6, с. 4; 10; 52; 110; 80, с. 169; 24, с. 74; 23; 28; 111; 118].

Як зазначає Г. Беленька, саме дошкільний етап дитинства є визначальним і сенситивний періодом, у якому закладаються основи трудової діяльності і культури праці людини, що визначатимуть вихованість і працелюбність особистості у подальшому житті [9, с. 13].

Вивчення науково-педагогічних матеріалів, документів офіційного характеру, законів України [28; 29, ст. 6] приводить до висновку, що трудове виховання дітей дошкільного віку ґрунтується на певних принципах. До таких принципів належать:

- принцип єдності розвитку особистості дитини дошкільного віку (моральне, інтелектуальне, естетичне, фізичне виховання) із трудовим вихованням;
- принцип формування і прояву індивідуальності в процесі трудової діяльності;
- принцип усвідомлення моральності та суспільно корисної спрямованості трудової діяльності та її результатів;
- принцип раннього привчання дитини дошкільного віку до різних видів трудової діяльності;
- принципи поступового ускладнення та безперервності трудової діяльності;

- принцип обов'язкової присутності продуктивної діяльності дорослих у процесі трудової діяльності дошкільників;
- принцип творчого підходу до здійснення трудової діяльності;
- принцип єдності трудової діяльності із різними напрямками життєдіяльності;
- принцип різноманітності видів праці;
- принцип тісного взаємозв'язку розумової активності й моторики рук у здійсненні трудових дій;
- принцип загального характеру праці;
- принцип створення рівних умов трудової діяльності щодо використання задатків, нахилів, уподобань, здібностей, обдарувань та різнобічного розвитку кожної дитини;
- принцип єдності та тісного взаємозв'язку, пов'язаний із розвитком, вихованням, навчанням й оздоровленням дошкільників у праці;
- принцип єдності підходів і принципів здійснення трудової діяльності сім'єю та закладом дошкільної освіти;
- принцип особистісно-орієнтованого підходу до розвитку особистості дошкільника;
- принцип відповідності змісту праці, вмінь та навичок [28; 29, ст. 6].

Сучасні науковці також наголошують на ряді особливостей, що містить праця дошкільників у порівнянні з трудовою діяльністю дорослих. Вважаємо за необхідність виокремити наступні:

1. Умовність праці дітей, бо, як правило, вона не спрямована на створення матеріальних або культурних благ, а значить не має суспільно значущого результату. У той же час дитяча праця має конкретний двобічний результат: матеріальне втілення (вироснування рослин, виготовлення іграшок

тощо) та моральний фактор (відчуття користі від здійсненої трудової діяльності) [74].

2. Поетапне формування мотивів праці. Так, діти молодшого дошкільного віку не можуть сформулювати мотиви праці, їх цікавить тільки сам процес сумісної трудової діяльності із дорослими. Щодо старших дошкільників, то вони мотивують трудову діяльність уподобанням, допомогою дорослим, отриманням похвали та позитивної оцінки результатів, бажанням перевірити свої сили та впевнитись у можливостях виконання трудових доручень. Відзначимо, що старші дошкільники усвідомлюють суспільну користь здійснення трудової діяльності [74].

3. Швидкий розвиток складових праці дошкільнят. У ході організації трудової діяльності дошкільники поступово починають розуміти, що будь-який вид праці спрямований на виконання конкретної мети, має певний результат. Необхідно підкреслити, що від віку дитини залежить мотив праці.

Так, у ході здійснення трудової діяльності простежується така закономірність, що чим менша за віком дитина, тим більше вона цікавиться процесом праці, а не його наслідками. Це призводить до бажання повторювати вже знайомі дії, що, у свою чергу, віддаляє її від висунутої мети, сприяє перетворенню праці на гру. Таким чином, завдання вихователів і батьків полягає в допомозі дитині у визначенні мети щодо здійснення трудової діяльності.

Виходячи з цих позицій, дорослі мають надати допомогу дитині з усвідомленням мети праці, баченням й розумінням тісного зв'язку між цілями та результатами праці, а також з навчанням самостійності у проектуванні та послідовності виконання трудових дій. Зазначимо, що процес планування послідовності виконання трудової діяльності, бачення того, як досягти певних результатів праці викликає труднощі і у старших дошкільників. Саме тому дорослі спочатку самостійно планують трудовий процес, поступово залучаючи дошкільнят до планування, а потім і до

самостійності. Такий підхід сприяє формуванню наполегливості, цілеспрямованості та ретельності у здійсненні трудової діяльності [74].

4. Виховна функція трудової діяльності дошкільників, що визначає найвищу цінність праці дітей. У ході організації трудової діяльності у дітей дошкільного віку виховуються найбільш важливі риси особистості – самостійність, ініціативність, відповідальність, звичка до здійснення трудових дій, прагнення допомогти, повага до праці, яка виконана іншими тощо.

Водночас, необхідно підкреслити, що разом з позитивним впливом на дитячу особистість, може формуватися і негативне ставлення до трудової діяльності, якщо вихователем не будуть створені належні умови. Результатом неправильного залучення дітей дошкільного віку до праці (праця в якості засобу покарання, недостатність уваги вихователя до результату, не зовсім правильна оцінка зусиль, відсутність необхідних навичок та вмінь щодо виконання трудових доручень та інше) стає негативне ставлення до трудової діяльності [74].

5. Взаємозв'язок гри і праці дошкільників. За переконанням фахівців, між грою та працею не існує суттєвої різниці, так як творча діяльність як найвищій прояв праці подібна до гри, бо приносить задоволення і насолоду від самого процесу здійснення. Слід зазначити, що творча праця у більшості випадків виникає саме у процесі гри. Усвідомлення дитиною необхідності праці приходить як результат певної підготовки, головним змістом якої спочатку виступає гра, а вже потім – творчість, котра переходить у творчу працю.

Таким чином, завдяки грі та творчій праці виховується звичка до здійснення повсякденної трудової діяльності з захопленням. Гра та праця приносять дітям задоволення та виступають засобами самореалізації дитячої особистості. Першочерговою є підготовка дошкільника до трудової діяльності в процесі організації гри, щоб у кожній складовій містився певний трудовий елемент.

Такий підхід дозволяє в процесі гри виявити трудові здібності, накреслити перспективні трудові навички дитини. Важливим у ході проведення гри є вміння вихователя сформулювати потребу дошкільників у самостійній діяльності: щось зробити самостійно, створити вперше. Таким чином, у ігровій діяльності у дошкільників формуються такі риси особистості, як цілеспрямованість, творчість, ініціативність, наполегливість, самостійність тощо [74].

Як наголошує Т. Поніманська, корисним і доречним є визначення певної послідовності у процесі знайомства дошкільників із працею дорослих, а саме:

- накопичення інформації про хід праці, її можливі наслідки й усвідомлення значущості праці як суспільної цінності;
- розвиток уявлень про людину, котра працює, про її ставлення до здійснення трудової діяльності й наслідків праці;
- виховання уявлень щодо колективного характеру трудової діяльності [73].

Зміст, форми, методи та засоби виховання дошкільників чітко окреслені в Базовому компоненті дошкільної освіти й комплексних програмах: «Впевнений старт», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкілля» та деяких інших. У відповідності до зазначеної нормативної бази, молодші дошкільнята повинні спочатку опанувати простими трудовими вміннями, певними елементами майбутньої трудової діяльності (управлятися з гудзиками, розставляти серветниці на стіл, доглядати за рослинами тощо), що згодом приведе до вміння здійснювати більш складні трудові процеси (підготувати столи до прийняття їжі, випрасувати білизну своєї ляльки, вміти прибрати після себе тощо).

Саме поетапне опанування трудовими навичками суттєво збільшує можливості дошкільників стосовно залучення їх до здійснення трудової діяльності вдома, у дитячому закладі освіти і тим самими виховує

впевненість дитячої особистості в своїх силах, її самостійність, ініціативність та творчість.

Постійне залучення дошкільника до різних видів трудової діяльності формує в нього певні трудові вміння й навички, а також звичку регулярно працювати, долати перешкоди, формує організаторські та волеві якості дитини, сприяє виробленню в неї індивідуального стилю в ході здійснення трудової діяльності, опануванню прийомами праці [23; 80; 73; 74].

У відповідності до Базового компоненту дошкільної освіти (розділ «Дитина у світі культури») у дошкільника 6-7-років повинні бути сформовані такі знання, уміння та навички, як:

- елементарна обізнаність з працею дорослих;
- стійкий інтерес та повага до трудової діяльності та професій дорослих;
- ціннісне ставлення до наслідків праці людей;
- бажання брати участь у трудовій діяльності, враховуючи її посильність та предметно-практичну значимість, а також постійно виявляти творчий підхід у процесі її здійснення. [6, с. 16].

Старші дошкільники, як наголошують фахівці, вже розуміють і усвідомлюють суспільну значущість процесу і результатів праці дорослих, шляхів досягнення такого результату. Зазначимо, що старші дошкільники виявляють вже зацікавленість до здійснення трудових дій не тільки в межах закладу дошкільної освіти. Виходячи з цього, вихователю в ході спостереження за працею дорослих необхідно постійно привертати увагу дошкільників на організованість, узгодженість і послідовність виконання дій, формуючи тим самим відповідальність, наполегливість, зосередженість й інші особистісні риси характеру в процесі здійснення трудових дій.

Зауважимо, що для старших дошкільників значно збагачуються можливості стосовно виховання трудових навичок та вмінь. Таким чином, відбувається усвідомлення й опанування навичок самообслуговування,

самостійного виконання елементарних і щоденних обов'язків. Трудова діяльність дорослих має більший вплив саме на старший дошкільний вік, а не молодший чи середній.

Дослідники визначають, що дієвою формою трудового виховання дошкільників виступає сумісна діяльність дітей та дорослих. Вихователю для організації спільної діяльності дошкільників та дорослих необхідно враховувати певний зміст роботи, вік дітей, а також кількість дорослих та рівень самостійності дошкільнят щодо виконання сумлінної праці. Чим більш молодші діти, тим активнішу участь щодо співробітництва мають проявляти дорослі: спрямовувати, організовувати, скеровувати трудові дії дітей.

Сумісна діяльність із дошкільниками старшого віку передбачає більш широкі можливості стосовно рівноправності дітей та дорослих, бо вимагає виконання більш трудомісткої роботи, що потребує більш складних умінь та навичок. Також зазначимо, що дієве поєднання активності дорослих та дошкільників при здійсненні суспільної трудової діяльності сприяє передачі досвіду дорослих, набуттю серед дошкільників навичок, які необхідні при організації подальшої самостійної роботи [73].

У ході наукового пошуку встановлено, що для правильної організації трудового виховання дітей дошкільного віку у сім'ї варто постійно пам'ятати про те, що психічний розвиток дошкільників має таку особливість, як швидка втомлюваність від одноманітної, важкої трудової діяльності.

Виходячи з цього, батьки повинні чітко контролювати помірний і достатній обсяг праці, а також слідкувати за тривалістю певної трудової дії. Доречним у ході здійснення трудового виховання дошкільників у сім'ї є чергування статичного та динамічного навантаження, чіткий контроль трудових зусиль дітей з метою уникнення важкої втоми від праці, а також уважне й турботливе ставлення, захист їх від розчарувань [74].

Вивчення та узагальнення праць науковців (Г. Беленька, Т. Поніманська, Н. Борисова), Базового компоненту дошкільної освіти та комплексних програм («Впевнений старт», «Дитина», «Дитина в дошкільні

роки», «Українське дошкілля», «Я у Світі» й інших) дозволяє стверджувати, що до основних видів трудового виховання дошкільників належать:

- здійснення самообслуговування;
- організація господарсько-побутової праці;
- проведення праці в природі;
- організація ручної (художньої) праці.

Самообслуговування – провідний вид праці дошкільника, котрий спрямований на задоволення щоденних особистісних потреб в умиванні, одяганні, роздяганні, прибиранні й розстиланні ліжка тощо. Саме у процесі здійснення цього виду трудової діяльності діти привчаються до порядку та організованої поведінки, стають самостійними, усвідомлюють, що праця є необхідною умовою для виховання вільної й незалежної особистості, формує вміння бачення її результатів, встановлення зв'язку між метою, діями та кінцевим результатом.

Відзначимо, що для молодших дошкільників самообслуговування метою має виховання самостійності, сили волі, здатності переборювати труднощі, у процесі його здійснення відбувається прищеплення трудових навичок. Старшими дошкільниками самообслуговування сприймається як звичний, щоденний, обов'язковий вид трудової діяльності.

Господарсько-побутова праця – вид трудового виховання, котрий спрямований на підтримку чистоти й порядку на просторах життєдіяльності дошкільника, допомогу дорослим щодо організації режимних моментів та ін. Для молодших дошкільників господарсько-побутову працю становить виконання простих трудових доручень – допомога у накриванні на стіл, підтримка порядку під час проведення занять, прибирання робочого міста після проведення заняття, складання іграшок по місцях та інше.

Для дітей середнього дошкільного віку важливим залишається підтримка вихователем постійного інтересу до здійснення господарсько-побутової праці, формування у її процесі бажання виконувати трудові завдання та доручення якісно, старанно, ініціативно, допомагати дитині

з'ясувати мету роботи, послідовність виконання трудових дій, починаючи від підготовки робочого місця, вибору необхідного обладнання, матеріалів і до прибирання після, а також уміння працювати в колективі й займатися суспільною працею.

Старші дошкільники починають усвідомлювати необхідність і серйозність здійснення господарсько-побутової діяльності. Саме для цього віку характерною рисою є поєднання інтересу здійснення трудових дій із інтересом до отриманих результатів. Трудові завдання постійно ускладнюються. Трудова діяльність поступово розмежовується з грою, трудові доручення набувають постійного характеру. Головним завданням трудової діяльності при організації господарсько-побутової праці для старших дошкільників виступає формування вміння працювати злагоджено в колективі (дружелюбне ставлення, допомога один одному) та формування особистісних рис (працелюбство, ініціативність, самостійність, активність та творчість й ін.).

У процесі організації господарсько-побутової діяльності вихователь має використовувати наступні методичні прийоми. Це: показ послідовності виконання кожної простої дії або сукупності дій із детальними роз'ясненнями; безпосередня допомога щодо виконання трудових дій; власний приклад; широке залучення дидактичних ігор і прийомів; постійне створення ігрових ситуацій; використання різноманітних прийомів заохочення до здійснення трудового виховання; оцінка й аналіз отриманих результатів; визначення їхньої суспільної користі.

Для старших дошкільників характерним є поступове зниження інтересу до повсякденної, звичної праці. Саме тому виникає необхідність і обов'язковість привнесення елемента новизни. Наприклад, проведенням конкурсу «Хто краще накриє стіл до обіду», колективним обговоренням процесу творчого виконання та обов'язків чергових в групі тощо [73; 10]. Зауважимо, що саме Г. Беленька звертає увагу, що сучасні «батьки

недооцінюють значення господарсько-побутової діяльності дитини для її розвитку» [10, с. 38].

Праця в природі – вид трудової діяльності, який характеризується тим, що дошкільнята взаємодіють не з предметами та матеріалами, а із об'єктами оточуючої природи (здійснюють трудовий процес у куточку природи, працюють на городі, здійснюють догляд за тваринами і рослинами тощо). Такий вид трудової діяльності, як праця у природі, допомагає виробленню в дошкільників інтересу, чуйного ставлення до живої природи, рослин і тварин, формуванню вмій та навичок щодо догляду за ними, уміння не тільки правильно, а й обережно використовувати знаряддя праці, бути більш уважними до навколишнього світу.

Праця у природі – один з видів продуктивної трудової праці дошкільників, бо результати її виконання є конкретними та добре зрозумілими, проте їх не так просто швидко досягти (наприклад, виростити овочі). Це вимагає від дітей тривалих фізичних та розумових зусиль, великого терпіння. Враховуючи зазначене вище, головним завданням для дорослих стає вироблення чітких правил поведінки та здійснення трудового виховання дошкільників на природі.

Ручна (художня) праця – вид трудового виховання дошкільників, котрий передбачає виготовлення виробів із підручних матеріалів (папір, картон, тканина), іграшок-саморобок, святкових і привітальних листівок, тематичних прикрас для приміщень до свят, персонажів та декорацій для лялькового театру, складання букетів з засушених рослин або з паперу, виготовлення килимків для ляльок, підготовку серветок, подарунків для рідних та друзів, що безпосередньо позитивно впливає на моральну атмосферу дитини (спонукає її до виявлення турботи, поваги до оточуючих, формує моральну характеристику здійснення трудових доручень: працювати не заради себе, а на користь близьких, щоб зробити їм приємне).

Ручна праця також розвиває творчість, спостережливість, естетичний та художній смаки, відчуття та уяву, дрібні моторні навички, виховує вміння

бути обережним і клопітливим до деталей, сприяє збагаченню знань щодо властивостей і особливостей застосування різних матеріалів. Наслідки такої праці викликають у переважній більшості задоволення та позитивні емоції, сприяють самопізнанню, самоусвідомленню, самоствердженню дитини. Саме з дошкільного віку дитина починає проявляти свої природні задатки, нахили, уподобання та здібності, талант, починає мріяти про напрям діяльності на все життя [10; 20; 44].

Як зазначає Т. Поніманська, для різних вікових груп дітей дошкільного віку характерними й найбільш активно сприйнятливими стають різні види трудового виховання. Так, для дітей молодшого і середнього дошкільного віку визначальну роль мають такі види трудового виховання, як організація самообслуговування і виконання простих видів господарсько-побутової праці, а у дітей старшого дошкільного віку – перевага надається праці в природі й ручній (художній) праці [74].

Вивчення та всебічний аналіз підручників із дошкільної педагогіки та комплексних програм приводить до висновку, що провідними формами організації трудової діяльності дошкільників у дитячому садку виступають:

- виконання трудових доручень;
- здійснення чергування;
- організація колективної праці [74; 10, с. 72; 103].

За визначенням науковців, найбільш поширеною та доступною формою організації праці дітей виступають *трудові доручення*. Їх суть зводиться до покладання на дитину чи групу дітей необхідності виконання закріплених обов'язків і завдань. У залежності від критеріїв та джерел класифікації науковці (Г. Беленька, В. Лещенко, Т. Поніманська) виокремлюють наступні види трудових доручень:

- доручення за складністю виконання: складні й прості;
- доручення за терміном виконання: епізодичні, тривалі та короткочасні;

— доручення за характером участі дошкільників у процесі їх виконання: групові, колективні та індивідуальні [79; 11, с. 73; 83, с. 291].

Для молодших дошкільників характерним є виконання простих доручень: рознести на місця іграшки, принести стілець, обережно скласти на нього речі тощо. Для середніх та старших груп доручення поступово ускладнюються, містять більшу кількість послідовно виконуваних дій, передбачають складні й тривалі за терміном виконання справи, котрі напряду пов'язані з проханням чи зверненням до іншого, процесами прибирання та підтримки порядку в приміщеннях, доглядом за тваринами й рослинами та ін.

За змістом організації трудової справи науковці (Г. Беленька, Н. Борисова, Т. Поніманська, В. Семизорова) поділяють доручення на:

- доручення, котрі пов'язані з активною участю в іграх, організацією занять з елементами гри, використанням іграшок;
- доручення побутового характеру;
- доручення допомоги молодшим, що є характерними для середньої і старшої групи дітей дошкільного віку;
- доручення-прохання, які отримують дошкільники від дорослих або батьків;
- доручення, що пов'язані з трудовою діяльністю у куточку живої природи чи на ділянці землі, городі, квітнику закладу дошкільної освіти [74; 10, с. 73; 88; 8; 16].

Виконання доручень сприяє вихованню у дошкільників таких рис характеру, як обов'язковість, відповідальність, сила волі, самоорганізованість, ініціативність, турбота, слідування суспільній меті, самопожертва з метою досягнення результату. На думку науковців, ефективним для виконання дитиною дошкільного віку доручень є дотримання наступних етапів-правил щодо їхнього виконання:

- після отримання доручення, необхідно подумати, чи правильно було визначено напрям роботи;

- сформулювати послідовність виконання трудових дій для отримання певного результату;
- працювати не поспішаючи, але впевнено і наполегливо, щоб отримати задоволення й усвідомити користь результату здійснення трудової діяльності;
- проінформувати про виконання трудового доручення того, хто його надав;
- проаналізувати повноту виконання трудового доручення й передбачуваність отриманого результату [73; 74].

Велику значимість і користь для трудового виховання дошкільників, збагачення їх досвідом співпраці, прищеплення гуманістичних почуттів, виховання вміння бути уважними один до одного, у будь-який час надати допомогу один одному, працювати в колективі на отримання спільного високого результату мають групові доручення.

Проведення *чергування* передбачає систематичне виконання дитиною дошкільного віку трудових справ стосовно своїх одногрупників. Зазначений вид доручення стимулює розвиток дитячої особистості, вимагає певних зусиль та навантажень, що сприяє її фізичному розвитку, зміцненню, набуттю знань щодо властивостей, характеристики й якості оточуючих предметів, сприяє усвідомленню значущості своєї праці, формуванню звички на чітко визначений результат та працю для його отримання, формує та виховує у дошкільників такі почуття, як: відповідальність, самостійність, працелюбство, вчить взаємодіяти та співпрацювати у колективі для досягнення поставлених завдань.

Молодших дошкільників вихователь активно залучає до виконання постійних трудових завдань, обов'язків з метою чергування (у їдальні, наприклад). Для дошкільників середнього віку чергування стають систематичними (наприклад, у їдальні чи куточку живої природи та ін.). Зауважимо, що доручення постійно ускладнюються не тільки за формою виконання, а і за змістом, і залученням більшої кількості виконавців, ніж

один-два, що вимагає від дітей дошкільного віку самостійності й самоорганізованості.

Спільна трудова діяльність дошкільнят має певні особливості. Так, указана форма організації трудового виховання дітей може використовуватись тільки при роботі зі старшими дошкільниками та має ознаки колективної (об'єднує всіх дітей або об'єднує по групам). Наприклад, прибирання кімнати, трудова діяльність на городі, робота в квітнику чи кутку живої природи тощо. «Спільна трудова діяльність, – зазначено у програмі «Я і Світ», – сприяє розвитку елементів творчості, перетворення її з керованої ззовні на самокеровану, значною мірою самостійну» [80, с. 288].

Науковці рекомендують здійснювати розподіл або об'єднання дошкільників по групам різних рівнів співробітництва відповідно до індивідуальних особливостей дітей, а саме:

- об'єднання в одній групі дошкільників з високим рівнем співробітництва із дітьми з низьким рівнем із урахуванням взаємної симпатії;
- об'єднання дітей з високим рівнем співробітництва з дітьми з низьким рівнем, котрі виявляють до них симпатію;
- включення дітей із низьким рівнем співробітництва до груп дошкільників з високим рівнем з метою створення взаємовідносин [73; 74].

Науковці (Г. Беленька, Т. Поніманська, Н. Борисова та ін.) виокремлюють наступні види колективної праці, як-от:

- трудова діяльність поруч;
- спільна трудова діяльність;
- загальна трудова діяльність [8; 9; 10; 16; 51; 68; 73; 74].

Праця поруч спрямована на організацію трудової діяльності таким чином, щоб діти одночасно виконували індивідуальні завдання. Такий вид колективної праці спонукає дошкільників до необхідності допомагати один одному та сприяє вихованню доброзичливих стосунків. Зазначений спосіб виступає проміжним етапом у прямуванні до здійснення трудової діяльності в колективі.

Загальна праця характеризується наявністю поставленої спільної мети і спрямуванням усіх на отримання позитивного й суспільно корисного результату. Наприклад, прибирання у куточку з іграшками передбачає одночасне виконання конкретних завдань: зібрати іграшки, привести їх у належний вигляд, протерти пил на полицях, розсортувати й розмістити іграшки на місця, помити за необхідністю та інше. Таким чином, кожен отримує власне трудове доручення, проте тільки в результаті злагодженої колективної праці може бути виконане трудове доручення та отримано результат – порядок на місці для проведення ігор.

Спільна праця як вид колективної діяльності спрямована на досягнення сумісного результату в процесі виконання певних трудових операцій над об'єктом, котрий переходить від одного до іншого учасника трудового процесу й поступово наближається до поставленої мети. Як приклад, прибирання снігу чи листя на подвір'ї, що передбачає виконання певних трудових доручень (збирання, перевезення тощо). Необхідно відзначити, що спільна праця як один із видів колективної праці використовується тільки у старших дошкільників, бо саме у цьому віці діти фізично, розумово і морально готові до її реалізації [8; 9; 10; 16; 51; 68; 73; 74].

Г. Беленька в книзі «Зростання дошкільника в праці» визначає дієві умови щодо організації трудового виховання дошкільників. До таких умов авторка відносить:

- санітарно-гігієнічні, які передбачають відповідність умов організації трудового виховання санітарним нормам та віковим можливостям дітей;
- психофізіологічні, що враховують індивідуальні особливості дітей – темперамент, самопочуття, рівень фізичної підготовленості до трудової діяльності, гендерні особливості, ступінь розвитку вольових зусиль, концентрацію уваги, інтересів та бажань;
- естетичні, котрі пов'язані з дотриманням принципу краси і гармонії на всіх етапах трудової діяльності;

- педагогічні, що передбачають наявність виховної мети у діяльності дітей, які неухильно її дотримуються [10, с. 56-58].

Вивчення та узагальнення підручників із дошкільної педагогіки [8; 9; 10; 16; 25; 51; 68; 70; 73; 74; 78; 80; 88; 104] дозволяє суттєво розширити форми трудової діяльності дошкільників. До таких форм можна віднести: заняття із праці; студії; трудові десанти; екскурсії (наприклад, у перукарню, магазин, аптеку, на швейну фабрику та ін.); спостереження за роботою медсестри, завгоспа, кухаря, дворника, вантажників; сюжетно-рольові, дидактичні та рухові ігри; бесіди про професії батьків; читання казок; розповіді; приклад оточуючих людей; змагання; конкурси на визначення більш вмілого, вправного; трудові обов'язки; чергування; організація колективної праці; свята та розваги; організація побутових процесів.

Ефективними формами і методами знайомства дошкільників із працею дорослих виступають науковцями визначені спостереження й екскурсії. Для молодших дошкільників екскурсії проводяться, не виходячи за межі дитячого садка, для середніх дошкільників – навкруги території дитячого закладу, для старших дошкільників – походи до магазину, відвідування перукарні й бібліотеки, зрозуміле виробництво та ін. Обираючи певний вид праці для знайомства, спостереження та вивчення на період екскурсії, вихователю необхідно звернути увагу й врахувати виховну цінність, відповідність віковим особливостям і змогу зрозуміти зміст діяльності, зародження в дітей бажання повторювати трудову поведінку дорослих та інше. Достатньо дієвими виступають повторні спостереження та обговорення побаченого, що сприяє формуванню чітких знань щодо кінцевих результатів, значущості та суспільної користі трудової діяльності.

Екскурсії на підприємства, проведення сюжетно-рольових ігор, бесід про професії батьків, слухання казок сприятимуть ознайомленню дошкільнят із працею дорослих. В середній групі ознайомити дітей із особливостями праці дорослих можна не тільки за допомогою спостереження, а й залучаючи

їх безпосередньо до трудової діяльності. Наприклад, діти зможуть надати посильну допомогу вихователю, двірнику, кухареві тощо.

Варто зазначити, що отримані під час проведення екскурсій знання вимагають певного уточнення, обговорення та систематизації. Із цією метою вихователі, що працюють із старшими дошкільниками, проводять бесіди узагальнюючого характеру щодо отриманої протягом екскурсії інформації (які є професії, чим займаються їхні представники, чим ми можемо їм допомогти тощо) [73; 74].

Аналіз науково-педагогічних праць (Л. Артемова, Г. Беленька, Н. Борисова, В. Лещенко) та практики діяльності дошкільних освітніх установ свідчить, що дидактичні ігри активно використовуються для закріплення знань щодо різних видів праці в дошкільних установах. Наприклад, такі, як: «Кому і що потрібно для трудової діяльності», «Відгадай, чим ми займаємося» (відтворення послідовності трудових дій) тощо.

Зазначені форми й методи трудової діяльності сприяють формуванню в дошкільників позитивного ставлення до процесу і результатів праці дорослих, людей-працівників, майстрів своєї справи, усвідомленню суспільної значущості та користі здійснення трудових дій і отримання очікуваних результатів, свідомому залученню до трудового процесу і необхідності здійснення активної трудової діяльності тощо [73; 74].

Доцільно звернути увагу і на те, що до ефективних засобів трудового виховання дошкільників належать художні твори різного жанру (література, кінематограф, живопис, мистецтво та ін.), використання яких сприяє активізації емоційної сфери дошкільників, підштовхує їх до переживання за тих, хто працює, доводить, що у будь-яких умовах людина, котра цілеспрямована та працьовита, зможе чітко досягти поставленої мети. Таким чином, зазначене вище, за переконанням Т. Поніманської, має на меті формування основи внутрішньої готовності дитини дошкільного віку до самовідданої трудової діяльності в майбутньому протягом життя [74]. Для

того щоб з'ясувати, якою діяльністю дитина дошкільного віку займалася дома, можна запропонувати намалювати їй малюнок «Чим я був зайнятий у вихідний день?».

З метою формування трудових навичок у дошкільнят, усвідомлення ними важливості праці для суспільства, виховання прагнення до отримання радості від власної праці, якісного виконання спільної справи фахівці пропонують розробку такого довгострокового проєкту, як «Краса врятує світ», який дозволяє створити в ЗДО середовище, сприятливе для здійснення різних видів дитячої діяльності взагалі та трудової, зокрема [116].

З формами трудового виховання дошкільників тісно пов'язані його методи. Так, Г. Беленька, методи зазначеного виховання дошкільників поділяє на три групи:

- методи організації праці – спільна організація трудової діяльності дитини та дорослого, особистий приклад, демонстрація трудових дій, роз'яснення та вправляння у здійсненні трудових дій;

- методи словесно-емоційного впливу – розповідь, читання творів художньої літератури, показ картин, прослуховування музики, роз'яснення, бесіда, обговорення;

- методи стимулювання – заохочення, змагання, покарання [10, с. 59].

До провідних методів заохочення у дошкільній освітній установі Г. Беленька відносить схвалення, моральні і матеріальні нагороди. До маральних нагород належить вручення грамот, наприклад, «Кращий садівник», «Кращий помічник вихователя» тощо. До методів матеріального заохочення можна віднести нагородження цукерками, пирогом тощо. «Найціннішою формою винагороди для дитини дошкільного віку, – зазначає Г. Беленька, – лишається спілкування з дорослими. Більш цінною за гроші і цукерки для малюка є нагорода увагою» [10, с. 60].

Метод змагання, як наголошують фахівці, педагогічно доцільно використовувати при роботі з дітьми старшого дошкільного віку і він має

відповідати таким вимогам: містити посильні труднощі; бути захоплюючим; мати конкретні пункти змагань [10, с. 70].

До методів покарання науковці відносять: метод накладання додаткових обов'язків (наприклад, забруднив підлогу – мусиш її помити); метод позбавлення певних прав (зруйнував колективну будівлю з піску – граєшся сам); метод вираження морального осуду (через твою неухважність, квіти зав'яли); методи несхвальної поведінки, попередження, зауваження, емоційної закритості дорослих від дитини [10, с. 70].

Фахівці виокремлюють і вимоги, які визначають ефективність застосування методу покарання. Це: покарання повинно бути зрозумілим дитині і сприйматися як справедливе; бути справедливим; здійснюватись індивідуально; не ображати дитину; після покарання дорослий повинен продемонструвати ставлення підтримки дитини [10, с. 71].

Необхідною умовою підвищення ефективності трудового виховання дошкільників виступає систематичне підвищення фахової кваліфікації вихователів. З цією метою у закладах дошкільної освіти з педагогічним колективом проводяться різні форми методичної роботи. До таких форм, насамперед, належать: бесіди, консультації, майстер-класи, квести, колоквиуми, семінари, семінари-практикуми, конкурси, огляди-конкурси куточків природи, центрів самостійної діяльності [106, с. 12].

Взагалі, виховувати працелюбних, організованих, самостійних дітей неможливо лише в стінах дошкільного закладу освіти. Величезне значення в цьому процесі мають як особистий приклад батьків, так і їх масова участь в процесі трудової підготовки дошкільників. Із цією метою дошкільні освітні заклади постійно проводять консультації для батьків, бесіди, залучають їх до активної співпраці, надають рекомендації батькам щодо трудової діяльності дошкільників. Зокрема, батькам пропонується:

- рано залучати дитину до трудової діяльності в сім'ї;
- за дитиною, особливо старшим дошкільником, закріпити обов'язки за які він буде постійно відповідати;

- не дозволяти дитині ухилятися від виконання своїх трудових доручень, не допускати ніяких відхилень від установлених вимог;
- постійно навчати дитину працювати, прищеплювати їй трудові навички;
- ніколи не використовувати працю як метод покарання, праця повинна викликати тільки радість і задоволення;
- давати роботу із достатнім навантаженням, ніколи не вимагати від дитини непосильної праці;
- не підганяти дитину доки вона самостійно не закінчить роботу;
- завжди дякувати дитині за зроблену роботу, надану допомогу;
- за виконану роботу не варто забувати підбадьорювати дитину [50, с. 21].

Таким чином, організація трудового виховання дошкільників на сучасному етапі розвитку суспільства має свою конкретно визначену мету, завдання, принципи, особливості, зміст, форми і методи досягнення мети.

Висновки до Розділу 1

Проведений аналіз наукових праць засвідчив, що на сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження, які охопили б у цілому проблему організації трудового навчання дітей дошкільного віку в Україні в 20-60-ті рр. ХХ століття, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

У процесі дослідження з'ясовано, що питання підготовки дошкільників до життя взагалі та трудового виховання зокрема свій початок беруть ще з часів Стародавньої Греції (Арістотель, Платон) та Риму (М. Квінтіліан). З'ясовано, що в епоху Відродження питання трудового виховання молодого покоління як складову його всебічного розвитку розглядали Т. Мор, Т. Кампанелла. Велику увагу зазначеним питанням також приділяли

М. Монтень, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Базедов та інші педагоги, які були твердо переконані в тому, що трудове виховання повинно бути організоване без покарань, без примусу, носити індивідуальний характер і відповідати віковим особливостям дітей. Зазначені педагоги надали рекомендації щодо знайомства дітей із працею дорослих, залучення їх до посильної участі в трудовій діяльності, обґрунтували основні методи трудового виховання дітей (метод прикладу, словесних пояснень, заохочення та покарання, переконання, виховання стійких позитивних звичок, умовлення та нагадування тощо).

Проведене дослідження також свідчить, що становленню питань організації трудового виховання дітей сприяли: визначення провідного завдання трудового виховання особистості – виховання людини, котра б у подальшому могла жити наслідками своєї праці, цінувати свою свободу (Ж.-Ж. Руссо); обґрунтування засобів виховання дитини дошкільного віку, таких як ручна праця (столярна, сільськогосподарча та ін.); досвід організації праці дітей з сільського господарства та ручної праці (Й. Песталоцці); започаткування перших установ для маленьких дітей (Й. Оберлін); виокремлення трьох видів діяльності дитини – гри, праця та навчання (Ф. Фребель); визначення тісного зв'язку виховання майбутнього громадянина з опануванням професією (Г. Кершенштейнер); практична діяльність М. Монтесорі тощо.

Становлення та подальший розвиток питань трудового виховання дітей дошкільного віку на території Української держави було тісно пов'язане з: особливостями сімейного виховання за часів Київської Русі; «Повчанням Володимира Мономаха дітям»; плідною діяльністю професора і ректора Києво-Могилянського колегіуму І. Гізеля; педагогічними поглядами Г. Сковороди, В. Одоєвського, К. Ушинського, Л. Толстого та ін.; введенням у дію нового Положення про притулки (1891 рік); педагогічною діяльністю Є. Водовозової, К. Вентцеля, Н. Лубенець, Т. Лубенця, І. Сікорського, С. Русової; організацією педагогічних музеїв; масовим випуском вітчизняної

педагогічної літератури; створенням фребелівських товариств, які в другій половині XIX століття почали активно з'являтися в Києві, Харкові, Одесі та інших містах України; появою перших дитячих садків у Полтаві (1839 рік), Києві (1871 рік), Миколаєві та Одесі (1866 рік); відкриттям притулків для маленьких дітей з бідних сімей; започаткуванням приватного дитячого садку (1882 рік); відкриттям осередків для дітей дошкільного і шкільного віку; плідною діяльністю земств; масовим проведенням на початку XX століття різноманітних з'їздів; створенням педагогічних товариств; відкриттям «Будинку юнацтва» (1916 р.) тощо.

У процесі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних дослідників встановлено, що термін «організація» означає певну структуру, упорядкування в систему. У педагогічній науці під зазначеним поняттям варто розуміти підготовку й безпосередньо проведення певних педагогічних заходів, які вимагають визначення мети, завдань, принципів, особливостей, змісту, форм, методів та засобів досягнення мети (Л. Григорова, А. Мудрик, Р. Овчарова).

Поняття «праця» передбачає доцільну діяльність людини, спрямовану на «збереження, видозміну, пристосування середовища проживання для задоволення своїх потреб, на виробництво товарів і послуг».

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних матеріалів дозволяє стверджувати, що під поняттям «трудове виховання» науковці розуміють: процес формування трудових навичок і вмінь у дітей, привчання їх до трудової діяльності, впевненості, що праця є життєвою необхідністю (Т. Поніманська, О. Легейда, Н. Черепаня); сукупність дій вихователя і вихованця, що забезпечують формування готовності до трудової діяльності, яка включає як теоретичну, так і практичну підготовку (В. Лозова, А. Троцько); складову всебічного розвитку особистості дитини (Г. Беленька).

Матеріали 1 розділу знайшли відображення у таких працях авторки [121; 122; 123; 124; 125; 126; 128].

Список використаних джерел до розділу 1.

1. Антипін Є. Б. Ідеї наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX–30-ті роки XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київ. ун-т імені Б. Грінченка. Київ, 2017. 245 с.
2. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства, XIV–XVII вв. / АПН СССР ; сост. биогр. очерков и коммент. : С. Д. Бабишин, Б. Н. Митюрков ; авт. вступ. ст. : Д. С. Лихачев, Г. М. Прохоров ; ред. : С. Ф. Егоров и др. Москва : Педагогика, 1985. 367 с. : ил.
3. Антология социальной работы : в 5-ти томах. Т. 1 : История социальной помощи в России / сост. М. А. Фирсов. Москва : Сварогъ-НВФСПТ, 1994. 288 с.
4. Артемова Л. В., Кудикіна Н. В., Школьна Н. А. Ознайомлення дітей з працею дорослих. Київ : Радянська школа, 1988. 176 с.
5. Базедов (Basedow) Иоганн. *Библиотека по педагогике* : [Електронний ресурс] URL : Бернхард.: <http://pedagogic.ru/persons/item/f00/s00/e0000034/index.shtml> (дата звернення : 20.03.2020).
6. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А. М. Богущ; автор. кол. : А. М. Богущ, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. Київ, 2012. 26 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-na-sajt-ostatocnij.pdf> (дата звернення : 02.09.2020).
7. Березівська Л. Нові підходи П. М. Ігнат'єва до реформи шкільної освіти (1915-1916 роки XX ст.). *Рідна школа*. 2006. № 3. С. 64–67.
8. Беленька Г. Види дитячої праці та їх вплив на розвиток особистості у дошкільному віці. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. № 1. 2010. С. 22–28.

9. Беленька Г. Трудове виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема сучасності. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. № 1. 2010. С. 4–14.
10. Беленька Г. Зростання дошкільника в праці. Київ : Шкільний світ, 2010. 108 с.
11. Бобилева Я. В. Проблеми підготовки майбутніх учителів трудового навчання в педагогічній спадщині Д. Тхоржевського : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2009. 20 с.
12. Борисова Н. Р., Введенська Т. В. Виховання в праці. Київ : Радянська школа, 1977. 82 с.
13. Бутирін М. В. Розвиток технологічної культури учнів основної школи у процесі трудового навчання (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кримський гуманітарний ун-т. Ялта, 2010. 20 с.
14. Васильєва С. А. Тенденції розвитку системи дошкільних навчальних закладів різних типів в Україні (друга половина ХІХ–початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2017. 232 с.
15. Вергазова Л. Г. Словесна творчість дошкільників як засіб морального виховання у вітчизняній теорії і практиці (кінець ХІХ–ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Луганський національний ун-т імені Т. Шевченка. Луганськ, 2010. 20 с.
16. Виховання дошкільника в праці / за ред. З. Н. Борисової. 2-ге вид., стер. Київ, 2002. 112 с.
17. Вихрущ А. В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз і перспективи) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 1994. 48 с.

18. Ворожбіт В. В. Духовно-моральне виховання дітей у загальноосвітніх закладах України (історико-педагогічний аспект) : монографія. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2012. 374 с.
19. Габелко О. Взаємозв'язок розумового, морального та трудового виховання у педагогічній спадщині Джона Локка (1632-1704 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кіровоградський державний педагогічний ун-т імені Володимира Вінніченка. Кіровоград, 2010. 20 с.
20. Герасименко Л. Формування базових якостей особистості під час догляду за мешканцями живого куточка. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. №10. 2010. С. 48.
21. Головань Т. М. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання у Криму (друга половина ХІХ–початок ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Південноукраїнський державний педагогічний ун-т імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2008. 20 с.
22. Дем'янчук С. П. Трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл України (1945- 999 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Прикарпатський ун-т імені В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2000. 16 с.
23. Дитина в дошкільні роки : Комплексна додаткова освітня програма / наук. кер. К. Л. Крутій. [Електронний ресурс] URL: <https://www.twirpx.com/file/1263620/> (дата звернення : 23.08.2020).
24. Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
25. Долинна О., Низковська О. Самостійна діяльність дітей у дошкільному закладі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. № 1. 2010. С. 28–33.
26. Донченко О. В. Проблема естетичного виховання дітей дошкільного віку в педагогічній думці України (кінець ХІХ–початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Харківський національний педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2005. 21 с.

27. Єськова Т. Виховання працелюбності дітей дошкільного віку на заняттях з ручної праці (1917-1941 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / ЛНПУ імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2010. 20 с.
28. Завдання, шляхи та засоби трудового виховання. *Українська педагогіка* : [Електронний ресурс] сайт. URL : <http://ukped.com/statti/teorija-vihovannja/20-.html> (дата звернення : 14.10.2020).
29. Закон України «Про дошкільну освіту» : від 11.07.2001 р. № 2628-III (зі змінами від 05.11.2020 № 978-IX). [Електронний ресурс] URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення : 05.12.2020).
30. Заметки докладчиков съезда. *ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України)*. Київ, 1916 г. Ф. 1120. Оп. 1. Спр. 4.
31. Зданевич Л.В. Специфіка та регіональні особливості підготовки майбутніх вихователів у закладах вищої освіти країн західної Європи та Азіатсько Тихоокеанського регіону до професійної діяльності / Professional development of the teacher in the light of European integration processes: collective monograph / in the sciences. edit prof. Tsvetkova Hanna. Hameln: InterGING, 2019. P.279-309.
32. История дошкольной педагогики в России : хрестоматия / под ред. С. Ф. Егорова. Москва : Изд. центр «Академия», 1999. 520 с.
33. История дошкольной педагогики. Москва : Просвещение, 1989. 352 с.
34. История социальной педагогики. Хрестоматия / под ред. М. А. Галагузовой. Москва, 2000. 231 с.
35. Історія педагогіки : навч. посібник / за заг. ред. А. В. Троцько. Харків : ХНАДУ, 2008. 545 с.
36. Калініченко Н. А. Трудова підготовка учнів сільської школи у центральному регіоні України (друга половина ХХ ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2008. 38 с.
37. Калуська Л. Праця як важливий засіб ранньої соціалізації дитини. *Дошкільне виховання*. 2004. № 2. С. 8–9.

38. Капітонова І. Ю. Трудове виховання дітей дошкільного віку – педагогічна проблема сучасності. *КЗДНЗ № 231* : [Електронний ресурс] URL: https://kzdnz.blogspot.com/2018/02/blog-post_8.html (дата звернення : 16.10.2020).

39. Карелін М. В. Трудове навчання у загальноосвітніх закладах Харківської губернії у другій половині XIX–на початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Луганський національний педагогічний ун-т імені Т. Шевченка. Луганськ, 2005. 20 с.

40. Ковальчук Г. П. Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України в першій третині XX століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2008. 20 с.

41. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкільна педагогіка : учебник. Москва : ИЦ. «Академия», 2002. 416 с.

42. Кондратюк О. Впровадження ідей К. Д. Ушинського в організацію трудової діяльності дітей сучасних дошкільних навчальних закладів. *Становлення особистості у соціокультурному просторі XXI сторіччя* : матеріали наук. Міжвуз. конф. молодих науковців, (21-22 трав. 2009 р.). Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 4. С. 77–79.

43. Кононко О. Л. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини. *Дошкільне виховання*. 1999. № 5.

44. Концепція дошкільного виховання в Україні. Київ : Освіта, 1993. 16 с.

45. Крикун І. Є. Проблема формування працелюбства в учнів початкових класів у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XIX–початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Харківський національний педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2011. 20 с.

46. Кудинов В. А. Факторы развития детских объединений. *Социокинетика : книга о социальном движении в детской среде*. Москва, 2000. С. 41–54.

47. Куліш Т. І. Проблема дошкільного виховання в творчій спадщині Наталії Лубенець (1877-1943) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, , 2006. 20 с.

48. Легейда О. Проблема наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку. *Становлення особистості у соціокультурному просторі XXI сторіччя* : матеріали наук. Міжвуз. конф. молодих науковців, (21-22 трав. 2009 р.). Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 4. С. 92–96.

49. Лещенко С. Виховання самостійності та працелюбності у дошкільників у процесі виконання трудових доручень. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. № 1. С. 15–21.

50. Літченко О. Д. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку у 50-х роках ХХ століття на сторінках педагогічної преси. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3-4. С. 43–56.

51. Лозинська С. В. Формування елементарних трудових навичок дошкільників як педагогічна проблема. *Perspektywy rozwoju badań naukowych w 21 wieku* : Zbiór raportów naukowych (27.02.2013-28.02.2013). Szczecin : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. [Електронний ресурс] URL: http://xnelaajfpeds8ay4h.com.ua/files/image/konf_14/zbornik_nauchnih_dokladov_14_13_01.pdf (дата звернення : 23.09.2020).

52. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи навчання і виховання : навч. посібник. Харків : ОВС, 2002. 400 с.

53. Лубенець Т. Г. Педагогічні бесіди. *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки* / упор. І. Улюкаєва. Донецьк : ЛАНДОН – ХХІ, 2011. С. 32–46.

54. Лубенець Н. Фребель і Монтессорі. *Педагогіка М. Монтессорі : виклики сучасності* : монографія / за ред. І. Дичківської. Рівне : «Волинські береги», 2016. С. 241–246.

55. Мазуренко С. Г. Трудова спрямованість навчання в загальноосвітніх школах України (1920-1937 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2004. 19 с.

56. Максимчук О. В. Система трудового виховання в педагогічній спадщині І. Г. Ткаченка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Криворізький державний педагогічний ун-т. Кривий Ріг, 2002. 23 с.

57. Материалы о деятельности Центральной комиссии помощи детям. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 845. Оп. 2. Спр. 340. Арк. 42–96. 1923 р.

58. Матеріали про перший Всеросійський з'їзд з питань народної освіти. *Інститут рукописів НБУ ім. Вернадського*. Ф. 170. № 718. 1919 р.

59. Медынский Е. Н. История педагогики в связи с экономическим развитием общества. Москва : Работник просвещения, 1929. Т. 3. 449 с.

60. Мельничук М. І. Виховання дітей дошкільного віку в трудовій діяльності на матеріалі дошкільних закладів України кінця ХІХ–30-х рр. ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1995. 25 с.

61. Минюкова С. А. Вопросы воспитания в отечественной педагогике второй половины ХІХ–начала ХХ в. *Педагогика*. 1999. № 7. С. 93–97.

62. Молчанюк О. В. Гармонійна взаємодія людини та природи як основа виховання в особистості ціннісного ставлення до природи. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2019. Вип. 1 (88). С. 98–114.

63. Молчанюк О.В., Яценко В.В. Сучасні суспільні виклики до процесу виховання дитини. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. Вип. 5(98). С. 149-163

64. Монтессорі М. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в «Будинках дитини». *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки* / за заг ред. З. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. С. 104–120.

65. Никитина Л. Е. Развитие социальной педагогики в России : историко-педагогический анализ. Москва, 2001. 52 с.

66. Носовець Н. М. Гуманістична спрямованість системи трудового виховання молоді в педагогічній спадщині А. С. Макаренка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.0 / Харківський державний педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 21 с.

67. Особливості виховання патріотизму у дітей дошкільного віку. *EduDirect* : [Електронний ресурс] URL : <http://www.edudirect.net/sopids-207-1.html> (дата звернення : 04.03.2020).

68. Парамонова Л. А., Протасова Е. Ю. Дошкольное и начальное образование за рубежом : история и современность : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. Москва : Академия, 2001. 240 с.

69. Песталоцці Й. Книга матерів, або порадник для матерів. Як їм навчати своїх дітей спостерігати і говорити. *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки* / за заг ред. З. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. С. 60–66.

70. Пісоцька Л. Трудове виховання дошкільників: ціннісні орієнтири родини. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 10. С. 166–169.

71. Пісоцька Л. М. Формування знань про робітничі професії у старших дошкільників як умова їх підготовки до навчання у школі. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. 2016. Т. 2. Вип. LXXIY. С. 135–139.

72. Помелов В. Б. Фридрих Фрєбель и его вклад в педагогику. *История педагогики и образования*. Москва, 2011. С. 114–123.

73. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.

74. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. *StudFiles* : [Електронний ресурс] URL : <https://studfile.net/preview/5188719/> (дата звернення : 23.09.2020).

75. Поп О. І. Організація соціального виховання підлітків на Закарпатті у 20-30-ті роки ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків, 2013. 200 с.

76. Посошков И. Т. Книга о скудности и богатстве и другие сочинения. Москва : АПН СССР, 1951. 410 с.

77. Праця. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія* : [Електронний ресурс] URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8F> (дата звернення : 23.09.2020).

78. Притуляк Л. М. Проблема заохочення дошкільних працівників до професійного самовдосконалення (друга половина ХХ ст.) (історико-педагогічний аспект) : монографія / Г. Ф. Пономарьова, А. І. Чаговець, Л. М. Притуляк; Харків : NovaPrint, 2017. 186 с.

79. Програма педагогического съезда. *ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України)*. Київ, 1916 г. Ф. 1120. Оп. 1. Спр. 2.

80. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (Нова редакція) : у 2-х ч. / О. П. Аксьонова та ін.; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ МЦІФЕР-Україна, 2014. 452 с.

81. Протоколы заседаний бюро съезда. *ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України)*. Київ, 1916 г. Ф. 1120. Оп. 1. Спр. 13.

82. Пшеврицька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2002. 23 с.

83. Пшеничний М. В. Проблеми трудового навчання старшокласників у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / ДЗ «Луганський національний ун-т імені Т. Шевченка». Луганськ, 2011. 20 с.

84. Радул О. Виховання дітей в процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI–XIII ст.) : монографія. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. 448 с.
85. Русова С. Дошкільне виховання. *Педагогіка М. Монтессорі: виклики сучасності* : монографія / за ред. І. Дичківської. Рівне: Волинські обереги, 2016. С. 231–236.
86. Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання. *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки* / за заг ред. З. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. С. 39–52.
87. Салтанов Е. Н. Развитие идеи трудовой школы в отечественной педагогике в конце XIX – первой трети XX веков : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2002. 20 с.
88. Семизорова В. В. Трудове виховання дошкільнят. Київ : Видавнича група «Шкільний світ», 2016. 116 с.
89. Сікорський І. О. Виховання у віці першого дитинства. *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки* / упоряд. І. Улюкаєва. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. С. 11–23.
90. Слободянюк Т. Б. Становлення та розвиток професійної підготовки фахівців з дошкільного виховання в Україні (кінець XIX–початок XX-го століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 20 с.
91. Слюсаренко Н. В. Теорія і практика трудової підготовки дівчат у школах України (кінець XIX–XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2010. 40 с.
92. Сойчук Р. Л. Реформування змісту трудового навчання в об'єднаній школі Великої Британії в 70-90-ті роки XX ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2003. 20 с.
93. Сташевська І. О. Музичне виховання дітей дошкільного віку в Німеччині (друга половина XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук

: 13.00.01 / Луганський національний педагогічний ун-т імені Т. Шевченка. Луганськ, 2004. 20 с.

94. Тарапака Н. В. Проблема емоційно-естетичного розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у творчій спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Криворізький державний педагогічний ун-т. Кривий Ріг, 2001. 18 с.

95. Таубман В., Фаусек Ю. Теорія і практика дитячого садка Монтесорі. *Педагогіка М. Монтесорі : виклики сучасності* : монографія / за ред. І. Дичківської. Рівне: Волинські обереги, 2016. 384 с.

96. Тебиев Б. К. На рубеже веков. Правительственная политика в области образования и общественно-педагогическое движение в России конца XIX–начала XX вв. Москва : Интеллект, 1996. 256 с.

97. Терехова Л. В. Трудове виховання дітей у сім'ї. Київ : Радянська школа, 1990. 141 с.

98. Трудове виховання. *Фіцула М. М. Педагогіка. Навчальні матеріали онлайн* : [Електронний ресурс] URL: https://pidruchniki.com/196208-0135030/pedagogika/trudove_vihovannya (дата звернення : 23.09.2020).

99. Туренко Н. М. Внесок громадських організацій, приватних осіб та асоціацій у розвиток дошкільного виховання на Слобожанщині (друга половина XIX - початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Харківський національний педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 20 с.

100. Улюкаєва І. Г. Історія дошкільної педагогіки. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 424 с.

101. Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. / Т. 2. Педагогические статьи. Київ : Радянська школа, 1954. 559 с.

102. Фаусек Ю. Повсякденні життєві вправи за Монтесорі. *Педагогіка М. Монтесорі: виклики сучасності* : монографія / за ред. І. Дичківської. Рівне: Волинські обереги, 2016. С. 247–252.

103. Фесенко О. В. Організація трудової діяльності в дитячому садку. Харків: Основа, 2018. 144 с. [Електронний ресурс] URL : http://osnova.com.ua/preview/book/6412/DNV102_Organizaciya%20trudovoyi%20diyalnosti%20v%20DS.pdf (дата звернення : 04.03.2020).
104. Фребель Ф. Дитячий садок. *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки* / за заг ред. З. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. С. 74–103.
105. Фрѐбель Ф. Педагогические сочинения : в 2-х томах Т. 1 : Воспитание человека. Москва, 1913. С. 12–13.
106. Хало З. П. Інтелектуальний розвиток дитини у системі дошкільного виховання Німеччини : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дрогобицький державний педагогічний ун-т імені І. Франка. Дрогобич, 2009. 20 с.
107. Харківська А.А. Організація та контроль проходження практики майбутніми педагогами в закладах освіти. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського. №2 (61), травень 2018. С. 294-300.
108. Хрестоматія з історії педагогіки : в 2 т. / за заг. ред. А. В. Троцько. Харків : ХНАДУ, 2011. Т. 1. 456 с.
109. Центр психології і методики розвивального навчання : [Електронний ресурс] URL : <http://centrro.at.ua/> (дата звернення : 27.11.2020).
110. Чаговець А. І. Проблеми гармонічного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць / ХНПУ імені Г. С. Сковороди ; за заг. редакцією член-кор. НАПН України А. В. Троцько. Харків, 2018. Вип. 42. С. 228–241
111. Чаговець А., Апрелева І. Мета і завдання трудового виховання дітей дошкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. праць молодих вчених ДДПУ ім. Івана Франка*. Дрогобич, 2020. Вип. 30. Том 4. С. 242–247

112. Черепаня Н. І. Теоретичні аспекти гуманістичного виховання дітей дошкільного віку. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. 2016. Вип. LXX. Т. 1. С. 114–118.

113. Чернявська М. В. Естетичне виховання дітей у дошкільних закладах освіти України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Харківський національний педагогічний ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2011. 20 с.

114. Шапаренко Х. Сучасні підходи до трудового виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. : Педагогічні та історичні науки*. 2014. Вип. 116. С. 238–243.

115. Шевкунова М. В. Трудове виховання дошкільнят: взаємозв'язок гри та праці. *Все для дитячого садка* : [Електронний ресурс] URL : <http://ditsad.com.ua/konsultac680.html> (дата звернення : 23.09.2019).

116. Штефан Л. А., Каліна К.Є. Методологічні підходи до дослідження проблем педагогічної теорії і практики. Зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди: *Теорія та методика навчання та виховання*. Х., 2019. Вип. 46. С. 59-70

117. Штефан Л.А. Особливості трудового виховання дітей дошкільного віку (ретроспективний аналіз). *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. Вип. 5(98). С. 239-248

118. Щербина Н. Вияв творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку в художній праці засобами творчих завдань. *Становлення особистості у соціокультурному просторі ХХІ сторіччя* : матеріали наук. міжвуз. конф. молодих науковців. (21-22 трав. 2009 р.). Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 4. С. 133–136.

119. Які завдання трудового виховання. *Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях* : навч. посібник. Київ : Знання, 2006. С. 174–177.

120. Яковенко В. В. Про трудове виховання дошкільників в працях сучасних науковців. *Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти* : Усеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2018. С 335–338.
121. Яковенко В. В. Підготовка дошкільних працівників до організації трудового виховання дітей (кінець XIX – перша половина XX ст.). *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць Харків, 2019. Вип. 46. С. 192–204.
122. Яковенко В. В. Становлення ідей трудового виховання дітей дошкільного віку. *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. праць / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків : ХНАДУ, 2018. Вип. 44. С. 187–198.
123. Яковенко В. В. Ступінь дослідження трудового виховання дітей в Україні. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон, 2018. Вип. 84. С. 24–28.
124. Яковенко В. В., Чаговець А. І. Духовність як системоутворюючий фактор трудової культури дітей дошкільного віку. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / Східноукр. Нац. ун-т імені Володимира Даля. 2020. Вип. 2 (95). С. 241–249.
125. Яковенко В. В., Чаговець А. І., Апрелева І. В. Психолого-педагогічні особливості формування трудових умінь у дітей старшого дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 25. Том 1. С. 158–166.
126. Larysa V. Zdanevych, Yuliia V. Syrova, Svitlana V. Kolosova, Maryna S. Ryvovarenko, Olha O. Kurhannikova (2020). Instilling the System of Values in Preschool Children in the Cultural and Educational Space. *Universal Journal of Educational Research*, 8(11B), 5991-5999.
127. Yakovenko V. V. The historical analysis of preschoolers` labor education. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*. Estonia. 2021. Issue 1 (3). P. 4–9.

РОЗДІЛ 2.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПИТАНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї В УКРАЇНІ (20-60-ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ)

Визначаючи етапи розвитку питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку, слід відзначити низку праць сучасних науковців, у яких уже визначені певні етапи розвитку питань виховання дошкільників і становлення дошкільної педагогіки в Україні.

Значний внесок у розробку питань виховання дошкільників як на сучасному етапі, так і в історичній ретроспективі, зробила Т. Поніманська [105; 106]. Так, у підручнику «Дошкільна педагогіка» висвітлюються загальні питання дошкільної педагогіки як науки (предмет, об'єкт, суб'єкти виховання, методи дослідження), характеризується розвиток теорії й практики (становлення, розвиток, сучасний стан дошкільної освіти), аналізуються зміст та методи виховання дошкільників (мета, завдання, провідні напрями виховання, їх єдність і взаємозв'язок), визначаються особливості виховання дітей дошкільного віку в процесі гри (теорія гри, іграшка, творчі та дидактичні ігри), розкривається процес навчання дітей дошкільного віку (зміст, форми і методи дошкільної дидактики), з'ясовується взаємозв'язок між дошкільною установою, сім'єю та школою.

Визначаючи внесок провідних педагогів, психологів у розробку питань дошкільної педагогіки, Т. Поніманська виокремила кілька періодів у її становленні та розвитку:

– період початку ХХ століття, що характеризувався бурхливим розвитком руху «за об'єднання вчених, педагогів-практиків, які займалися вихованням дітей дошкільного віку» та організацією Київського товариства сприяння вихованню і захисту дітей та Київського товариства народних дитячих садків;

– період 20 – 30-тих років ХХ століття, що визначався розширенням мережі дитячих дошкільних установ на території України, організацією громадських товариств «Просвіта», «Українська захоронка», «Рідна школа» та виданням часопису «Українське дошкілля», а також уніфікацією та слідуванню державній ідеології у процесах навчання і виховання дітей дошкільного віку;

– період 30 – 40-их років ХХ століття, що характеризувався створенням єдиної системи народної освіти, зростанням кількості дошкільних установ різного типу, прийняттям Статуту і програми дитячого садка;

– період кінця 50-их – 60-ті роки ХХ століття, що визначався створенням дитячих установ нового типу, що, у свою чергу, сприяло розробці єдиної програми виховання дітей дошкільного віку, а також заснуванню Науково-дослідного інституту дошкільного виховання;

– період 70 – 80-их років ХХ століття, який характеризувався розширенням мережі дошкільних установ, поглибленим вивченням проблем виховання дітей дошкільного віку й розробкою теорії співробітництва;

– період 90-их років ХХ століття, що призвів до зменшення кількості дошкільних закладів, переоцінки цінностей у системі виховання й пошуку нових форм, методів, видів і засобів виховання дошкільників відповідно до вимог суспільства й політичних змін у державі [105; 106].

У свою чергу, І. Апрелева, досліджуючи питання реалізації принципу доступності до суспільного дошкільного виховання в Україні у 20 – 30-их роках ХХ століття, визначає цей історичний період як найбільш сприятливий для поширення мережі дошкільних установ не тільки у великих містах країни, а й у сільській місцевості. Наголошує, що у зазначений період відбулося створення соціально-політичних, економічних і культурно-освітніх передумов для розвитку дошкільного виховання; розвиток різних типів дошкільних установ (ясла, сезонний майданчик, дитячий садок, дитячий будинок); забезпечення їх кваліфікованими кадрами; визнання дошкільних

установ найбільш важливим чинником виховання підростаючого покоління [4]. Також дослідницею визначено обсяг теоретичних надбань і їх практичну реалізацію в системі виховання дітей дошкільного віку досліджуваного історичного періоду.

Слід зазначити відсутність досліджень науковців, у яких були визначені етапи трудового виховання дошкільників у окреслений історичний період з огляду на нормативну базу, визначення мети, завдань, форм, видів, напрямів трудового виховання дітей у закладах дошкільної освіти.

Цінним у межах нашого дослідження є праця Л. Сайгушевої «Розробка проблеми трудового виховання дітей у радянській дошкільній педагогіці» [135], в якій надано ретроспективний аналіз і схарактеризовано етапи трудового виховання дітей дошкільного віку у радянський період з точки зору визначення їхньої активності у трудовій діяльності. Так, дослідницею виокремлено наступні етапи:

– перший етап (1917 – 1937 рр.), що співпадає, на думку Л. Сайгушевої, із закладенням основи соціалістичного устрою держави, характеризується формуванням сприятливих умов і розробкою таких видів трудової діяльності дошкільників, що мають сприяти розвитку їхньої трудової активності;

– другий етап (1938 – 1958 рр.) визначено як етап надмірної опіки й нехтування активністю й творчістю дошкільників у процесі трудової діяльності через той факт, як зазначає дослідниця, що узагалі мало уваги приділялося питанням трудової діяльності дошкільників;

– третій етап (з 60-х років по теперішній час) визначено як найбільш прогресивний і спрямований на удосконалення програмно-методичних документів і ґрунтовних наукових досліджень щодо сприяння активності дітей дошкільного віку під час трудової діяльності [135].

Необхідним вважаємо окремо виділити низку праць із питань трудового виховання дітей дошкільного віку, що частково висвітлюють

зміст, форми і методи виховання дітей у трудовій діяльності в першій половині ХХ століття.

Так, у роботах М. Машковець [79] доведено, що період 20-30-х років ХХ століття у трудовому вихованні дошкільників носив дискусійний характер: визначалися пріоритетність гри та праці у вихованні дітей дошкільного віку. Лише з середини ХХ століття провідними науковцями було визначено доцільність широкого застосування обох цих видів дитячої діяльності у процесі організації виховання дошкільників.

У своєму дисертаційному дослідженні Є. Антипін [2], характеризуючи ідеї наступності трудового виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, стверджував, що у період кінця ХІХ – початку ХХ століття трудове виховання дітей дошкільного віку, як і взагалі процес виховання молоді, повністю було підпорядковано ідеологічним чинникам і політичному напрямку нової радянської держави.

Дослідниця О. Літченко, визначаючи сучасні тенденції розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку, установила, що саме період другої половини ХХ століття характеризувався трансформаційними змінами у підході до трудового виховання [68]. Авторка зазначає, що у період 40-50-х років ХХ століття трудове виховання дошкільників визначалося як частина морального виховання й тільки з кінця 50-х років виокремилось у самостійний компонент дошкільного виховання, що мав тісний зв'язок «зі стратегічною метою радянської освіти» [68; с. 76]. Таким чином, цей період, за переконанням авторки, став найбільш ефективним у розробці змісту, методів, форм, видів і засобів трудового виховання дітей у закладах дошкільної освіти.

У дисертаційному дослідженні Т. Єськової [42] також наголошується на тому, що у період 1917 – 1941 рр. відбувався активний науковий пошук ідеї, змісту та методів трудового виховання взагалі, й працелюбності зокрема [42, с. 12]. У власному дослідженні дисертанткою виокремлено наступні

етапи щодо виховання працелюбності у ручній праці у трудовому вихованні дошкільників:

– перший період (1917-1929 рр) характеризувався, на думку дослідниці, становленням національної системи дошкільної освіти, формуванням засад теорії та практики виховання дітей дошкільного віку. Серед особливостей зазначеного етапу авторка виділяє перехід від «вільного виховання» до методів чіткого впливу на трудове виховання дошкільників [42, с. 14];

– другий період (1930 – 1936 рр.) пов'язано з активними пошуками щодо форм, методів, видів і засобів трудового виховання дітей дошкільного віку у межах досягнення суспільно корисної мети й політизацією усіх ланок життєдіяльності особистості;

– третій період (1937 – 1941 рр.) у дослідженні визначено як несприятливий для розвитку трудового виховання дошкільників у зв'язку зі зміною форм, методів і засобів й знехтуванням доробку попередніх років [42, с. 14].

Ураховуючи зміни суспільно-політичних та економічних чинників, прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність закладів дошкільної освіти, погляди науково-педагогічної громадськості на мету, завдання, суб'єкти, зміст, принципи, види, форми і методи організації трудового виховання дітей дошкільного віку, науково обґрунтовано три етапи розвитку зазначених питань в Україні:

I етап – етап формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства (1919 – 1931 рр.);

II етап – етап широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.);

III етап – етап розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.).

2.1. Етап формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства (1919 – 1931 рр.)

На основі вивчення й аналізу історико-педагогічних джерел, документів офіційного характеру, наукової, науково-методичної літератури, наукових, історичних розвідок і досліджень [1; 70; 24; 82; 128] та архівних матеріалів [158; 30; 91; 92; 93; 101; 117; 118], що були проведені у межах 1919 – 1931 рр., вважаємо можливим виокремлення наступних груп чинників, що вплинули на визначення першого етапу у становленні трудового виховання дітей дошкільного віку: політичні, що тісно пов'язані з встановленням радянської влади й підпорядкуванням усіх ланок освіти новим ідеалам виховання й навчання; соціально-економічні, що призвели до необхідності широкого залучення матерів до трудової діяльності й тим самим заклали підґрунтя для створення широкої мережі дошкільних установ; наукові, що мали на меті розробку науково-методичного забезпечення для дитячих установ нового типу – дошкільних; педагогічні, перед якими ставилося завдання підготовки кадрів для дошкільних установ; освітні, що вбачали не тільки можливість, а й необхідність навчання дітей дошкільного віку в різних видах діяльності.

Таким чином, на наш погляд, слушною є думка фахівців про те, що період 1919 – 1931 рр. можна вважати фундаментом для подальшого становлення та бурхливого розвитку системи дошкільної освіти взагалі та питань трудового виховання дошкільників зокрема.

Згідно аналізу психолого-педагогічної літератури [1; 70; 24; 82; 128; 3; 25] питання трудового виховання підростаючого покоління посідають чинне місце в економічному розвитку української держави. Зрозуміло, що мета, зміст, методи, форми і засоби трудового виховання дітей дошкільного віку змінювались протягом десятиріч. Але, не зважаючи на це, основні підходи до організації трудового виховання дітей дошкільного віку були вже загально визначені у період 1919 – 1931 рр.

Широко відомо, що початок ХХ століття знаменувався різноманітними змінами в політичному, економічному та соціальному житті держави. Період першої світової війни, громадянської війни, різкої зміни політичного устрою держави вимагали докорінних змін у соціально-економічному житті країни. Широке залучення усіх верств населення до праці, відбудова держави, розповсюдження нової ідеології сприяли активним змінам у процесі виховання молодого покоління узагалі, й дошкільного виховання зокрема.

Так, у 1919 р. вийшла «Інструкція щодо ведення осередку та дитячого садка», в якій було визначено основні принципи організації й діяльності дошкільних установ відповідно до «Положення про єдину трудову школу» [46]. Також дошкільне виховання визначалось важливим чинником виховання дитини й залучення жінки в усі сфери соціалістичного будівництва [140, с. 8].

Згідно результатів історико-педагогічних розвідок, офіційних документів, архівних матеріалів [1; 24; 27; 30; 41; 74; 81; 82; 127; 128], можна стверджувати, що на початку ХХ ст. у державі ще не було чітко визначено зміст виховання за кожним напрямом. Тим самим зміст, форми та засоби трудового виховання дітей дошкільного віку обирались відповідно до мети дошкільного виховання і цілей системи виховання підростаючого покоління взагалі.

У ході наукового пошуку було встановлено, що з 1919 року в Україні починається планомірний розвиток системи дошкільного виховання. Цей

факт підтверджується проведенням чотирьох Всеросійських з'їздів з дошкільного виховання.

Зокрема, питання трудового виховання дітей дошкільного віку обговорювались на I (1919 р.), II (1921 р.), III (1924 р.) і IV (1928 р.) Всеросійських з'їздах з дошкільного виховання [24; 97; 127, 128]. Так, В. Лазуркіна на I з'їзді зазначила необхідність знайти «нові шляхи, якими повинно йти дошкільне виховання» [97]. Також доповідачка наголосила, що «завдання громадського виховання знаходяться і завжди знаходились у тісній залежності та суворій відповідності до економічних і громадсько-правовим норм» [97, с. 10].

Отже, зміна політичного курсу держави сприяла активному розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку, а саме: «Дитина не могла самостійно обслуговувати себе, через те, що трудові принципи й засади не мали місця у старому дитячому садку, це вважалось нижче достоїнства дітей, що його відвідували. У теперішній час дитячі садки віддзеркалюють ті умови, в яких діти живуть, діти привчаються до самообслуговування...» [97, с. 29].

У свою чергу доповідач Аврамова зазначила, що саме «дошкільне виховання повинно стати тим фундаментом, на якому буде будуватися єдина трудова школа» [97, с. 17]. Виходячи з цього, основним у вихованні дітей дошкільного віку було визначено формування культурних навичок, привчання їх до чистоти, порядку, дисципліни і самостійної діяльності, що і є основними напрямками трудового виховання дошкільників сьогодні.

На I з'їзді вже було чітко окреслено види дитячої праці у закладах дошкільної освіти, розроблено вимоги до її організації. Зокрема, у доповіді В. Шмідт щодо діяльності Дошкільного відділу було визначено програму курсів із дошкільного виховання. У зазначеній програмі важливе місце відводилось трудовому вихованню дитини (практика дитячого садка, ручна праця, екскурсії, практичні заняття з природознавства) [97, с. 32].

Також В. Шмідт зазначала, що експериментальна трудова колонія, котра працювала протягом трьох місяців і мала негативний досвід, дала величезний поштовх для розробки підходів до трудового виховання дітей дошкільного віку. Так, необхідними стали визначення форм, методів та засобів трудового виховання для дошкільнят і зміна ставлення до праці їхніх вихователів, а саме: «необхідність радісного і шанобливого ставлення до фізичної праці» [97, с. 33].

Слід зауважити, що питанням трудового виховання у дошкільних установах приділялась увага й при проведенні популярних лекцій за темами: «Трудове виховання», «Діти – працівники майбутнього», «Трудові основи» тощо [97, с. 38].

Л. Шлегер серед основних елементів дитячого життя виокремила гру, працю та мистецтво [97, с. 56]. Саме вони, на її думку, повинні бути провідними у вихованні дітей дошкільного віку. З цього приводу науковець зазначала: «Дошкільна робота – білий аркуш паперу. Ми стоїмо на шляху усіляких пошуків та спостережень» [97, с. 83].

У свою чергу Абрамова наголошувала, що праця для дітей із сім'ї робітників має особливе значення, бо у них праця закладена від народження. За її глибоким переконанням, «основні елементи праці діти робітників сприймають із молоком матері, навіть в утробі її» [97, с. 57]. Саме тому провідним завданням дитячого садка мало бути навчити «дитину працювати з радістю».

Як відзначила доповідачка, для виконання цього завдання дошкільний заклад «повинен надати дитині можливість працювати по її силам, за її здібностями, за її індивідуальними нахилами і давати відповідний матеріал для праці дитини» [97, с. 58]. Також слід звернути увагу на пораду Абрамової про те, що дитина від праці повинна отримувати задоволення, виконувати її добре і навіть красиво. За її переконанням, важливим для визначення змісту трудового виховання дошкільників було й твердження про те, що між працею

і грою дитина дошкільного віку не повинна відчувати різниці: «вона (дитина) працює граючись, та грає, працюючи» [97, с. 58].

Інший доповідач – С. Дрилль – також наголошував на тому, що діти мають виконувати роботу відповідно до їхніх можливостей: «даючи роботу, треба вказувати на її мету й слідкувати, щоб вона була виконана» [97, с. 75]. Як наслідок, діти мали полюбити працю і усвідомити, для чого і для кого вони працюють.

На противагу Л. Шлегер і Абрамовій, Соловійова наголошувала на неможливості поєднання праці й гри, бо праця у житті дитини дошкільного віку, за її твердим переконанням, є необхідним і обов'язковим елементом [97, с. 70].

У свою чергу Чулицька наполягала на тому, що трудове виховання повинно розвивати у дитини витримку, активну увагу. Проте важливо пам'ятати, що за умови пасивності дитини у праці її необхідно припинити [97, с. 65]. Таким чином, праця визнавалась провідним напрямом виховання дітей дошкільного віку.

Малагінова у своєму виступі звернула увагу на взаємозв'язок трудового виховання дошкільників у закладі дошкільної освіти та сім'ї. Із цією метою, за переконанням доповідача, необхідно встановити тісний зв'язок із матеріми. З цього приводу авторка наголошувала: «Якщо нас не будуть розуміти (в сім'ї – В. Я.), то ми не зможемо працювати» [97, с. 82].

Є. Тихеева, у свою чергу, приділила увагу питанням підготовки дошкільних працівників до організації виховання дітей дошкільного віку взагалі та трудового виховання зокрема. Науковець слушно наголошувала на тому, що кадри дошкільного профілю, які займаються питаннями трудового виховання, необхідно спеціально готувати. Їм потрібна як теоретична (знання педагогіки, психології, природознавства), так і гарна практична підготовка. На думку Є. Тихеевої, вихователь повинен відповідати таким вимогам, як: мати гарне психічне і фізичне здоров'я, любити дітей, мати відповідні

теоретичні і практичні знання та навички, бути культурною людиною [97, с. 114, 126].

Отже, доповідачами I Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання була визначена мета, закладені основні принципи, виокремлені основні форми й накреслені перспективні напрями розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку

На II Всеросійському (1921 р.) з'їзді з дошкільного виховання фахівцями були запропоновані такі види дитячої праці, як: самообслуговування, ручна та дошкільна праця [128]. Таким чином, можна стверджувати, що резолюцією II з'їзду було закріплено активний пошук засобів і методів трудового виховання та його специфіки для дітей дошкільного віку.

Доцільно звернути увагу і на те, що на III Всеросійському з'їзді з дошкільного виховання (1924 р.) трудове виховання вже розглядалось як складова частина всебічного розвитку особистості [24].

Також, як уже зазначалось, на досліджуваному етапі серед фахівців виникли дискусійні питання стосовного того, що є головним у вихованні дітей дошкільного віку – праця чи гра? У результаті дискусії науковці дійшли висновку, що праця повинна бути організована таким чином, щоб дитина в процесі праці відчувала, що вона грається, а працювала саме граючись [22; 24; 127; 141].

У свою чергу, Р. Прушицька [24] наполягала на тому, що праця у дошкільному закладі повинна мати творчий характер із елементами конструювання, винахідництва. На думку фахівця, господарська праця мало сприяла повноцінному розвитку дітей. Виробнича праця зводилась переважно до праці по дереву і носила характер ремісничої праці [156, с. 8]. Саме в цей період науковці (А. Суровцева та Р. Прушицька) розглядали працю як самоціль, а не як виховний засіб [141, с. 5-6; 24].

Зазначимо, що саме Р. Прушицька внесла пропозицію щодо організації у дошкільних закладах господарчої праці та необхідності знайомства

з працею дорослих. Треба зауважити, що зміст таких видів трудової діяльності дітей дошкільного віку не враховував їхніх фізичних і розумових можливостей, що унеможливило запропоновані види трудового виховання. Проте, як свідчить аналіз постанов і методичних порад, у подальшому ці види трудового виховання дітей дошкільного віку були переосмислені й введені до процесу трудового виховання дошкільників [24].

На IV Всеросійському з'їзді з дошкільного виховання (1928 р.) було запропоновано в основу трудового виховання покласти виробничу суспільно-корисну працю і порушено питання про методи виховання взагалі та трудового, зокрема [127]. Основним питанням з'їзду була розробка програми, що визначала б цілі, зміст та обсяг знань і навичок для кожної вікової категорії дошкільників із різних видів діяльності взагалі й трудового виховання зокрема. Так, резолюцією IV Всеросійського з'їзду з дошкільної педагогіки стало твердження, що у дошкільному віці повинні формуватися задатки майбутнього патріота, активного борця за соціалізм [127].

Слід зазначити, що результатом чотирьох з'їздів із дошкільної педагогіки стало визначення того факту, що дошкільна педагогіка повинна слідувати тій же меті, що і педагогіка в цілому. Важливим був і той факт, що серед провідних завдань, висунутих на засіданнях, стала розробка єдиної програми виховання дітей у закладах дошкільної освіти на території країни.

Також важливо зазначити, що цінною у межах дослідження на першому етапі (1919 – 1931 рр.) є стаття Р. Прущицької «Політехнічне виховання у дошкільному віці» [24], у якій відображені провідні тенденції розвитку й організації трудового виховання дітей дошкільного віку досліджуваного історичного періоду. Так, авторка пропагувала активно застосовувати такі методи трудового виховання, як ударництво і соціалістичне змагання; наголошувала на доцільності встановлення спеціального обладнання для підвищення якості й інтенсивності дитячої праці; пропагувала створення справ-проектів для дошкільних дитячих

установ з метою більшої трудової активності дітей (наприклад, допомога у посівній кампанії, птахівництво, праця у боротьбі з браком тощо).

Як показали аналіз і вивчення документів офіційного характеру [43; 75; 76; 101; 117] та архівних матеріалів [120; 121; 122; 124; 125], програма виховання дітей у дошкільних установах розроблялась протягом усього етапу, що вивчається. Пов'язано це було, по-перше, з відсутністю науково-методичних розробок у сфері дошкільного виховання; по-друге, з інтенсивним розширенням мережі дошкільних установ, що призвело до відсутності необхідних теоретичних розробок, відповідних практичним потребам; по-третє, з відсутністю добре підготовлених і професійних кадрів для забезпечення діяльності дошкільних установ; по-четверте, з відсутністю чітко визначеного політичного та економічного курсу країни, що знаходилась у скрутному соціально-економічному й політичному становищі. Таким чином, період 1919 – 1931 рр. став визначним у становленні та методичному забезпеченні дошкільної освіти на державному рівні взагалі, й питань трудового виховання дітей дошкільного віку зокрема.

Слід зазначити, що проведення чотирьох Всеросійських з'їздів призвело до інтенсивного розвитку теорії та практики як дошкільного, так і трудового виховання.

У ході наукового пошуку встановлено, що важливим для визначення мети, завдань і видів трудового виховання дітей дошкільного віку було видання довідника для працівників дитячих установ «Портфель дошкільного працівника» у 1923 р., у якому в 11 розділах схематично було надано мінімальну кількість теоретичної інформації та переважну більшість вказівок практичного характеру з питань виховання дошкільників [1].

Так, у 1928 р. було створено Проєкт програми дошкільного закладу, який широко обговорювався психологами, педагогами і працівниками дошкільних установ із точки зору теорії та практики [115]. Зауважимо, що проєкт передбачав реалізацію 5 груп навичок для дітей від 3-х до 8-ми років

– орієнтовно-дослідницькі; елементарно-духовні; навички мови; культурно-гігієнічні; колективні; трудові [25, с. 7].

Наголосимо і на тому, що з 1928 р. почав виходити журнал «Дошкільне виховання», на сторінках якого широко висвітлювались актуальні питання щодо змісту роботи з дітьми дошкільного віку взагалі та організації трудового виховання зокрема.

Зазначимо, що у 1929 р. був виданий методичний лист Наркомосу «Про зв'язок дошкільних закладів зі школою та про планування роботи» [82]. Саме з цього листа й починається робота над створенням «Програми для дошкільних установ».

У 1930 р. було видано «Матеріали до роботи дошкільних установ у місті», у яких наголошувалось на необхідності обов'язкових для усіх міських дошкільних закладів освіти «стабільних організаційних моментів».

У ході наукового пошуку встановлено, що у 1931 р. на нараді завідувачів дошкільних закладів освіти було прийнято резолюцію, у якій чітко визначалися вимоги до структури та змісту «Програми для дошкільних установ». Так, було зазначено, що Програма має складатися з трьох розділів:

- 1) знання, вміння та навички з провідних розділів роботи;
- 2) комплекс основних організаційних моментів, тем і завдань;
- 3) методичні записки.

Також у резолюції наголошувалось на:

- переважній значущості виховної роботи у порівнянні з навчальною;
- тісному зв'язку дошкільного закладу зі школою;
- простоті та доступності у викладі матеріалу та структури для зрозумілості і можливості користування слабокваліфікованими працівниками дошкільних закладів.

У ході наукового пошуку встановлено, що для досліджуваного історичного етапу важливе місце у питаннях трудового виховання дітей дошкільного віку мав ряд методичних листів [82]. Так, у Листі № 1 були

надані рекомендації до проведення трудового виховання у селі, а саме: суспільна спрямованість праці, її соціальна значимість [83].

У листі наголошувалось і на необхідності введення такого виду трудового виховання для дошкільників, як самообслуговування (підмітання приміщень, прибирання посуду тощо) та залучення до посильної праці на городі та у квітнику (поливання квітів, збирання грибів і ягід, прикрашання приміщення до свята й ін.). Також у листі зверталась увага на необхідність застосування різних видів чергувань (у їдальні, кімнаті, на кухні тощо). Ще однією важливою формою трудового виховання виступали комісії та зібрання, які мали застосовуватись для формування активності й відповідальності у процесі трудової діяльності [83, с. 26].

У Листі № 5 «Щодо планування роботи в дошкільних закладах» [84] наголошувалося на важливості планування трудової діяльності у закладах дошкільної освіти відповідно до державних свят (наприклад, прикрасити приміщення до свята Першого травня тощо), тим самим донести їхню значимість для кожного громадянина країни.

У Листі № 7 приділялась увага доцільності спостережень за природою та навколишнім середовищем для розуміння необхідності виконання звичайних трудових дій (наприклад, спостерігання за мухами, визначення місць їхнього скупчення та причин мали нашттовхнути дошкільнят на необхідність дотримання гігієни приміщень і місць загального користування) [85, с. 4 - 5].

У Листі № 8 «Місце і роль будівельного матеріалу в дошкільному закладі» [86] зазначено, що саме підручний матеріал (цегла, пісок, камінці, дошки, глина, коробки тощо) є найбільш корисним для використання у ручній праці, бо сприяє розвитку дитячої творчості й фантазії. Також у листі наголошується, що у процесі ручної праці діти різного віку мають працювати разом для формування «суспільної спрямованості» трудового виховання.

Щодо «суспільної спрямованості» трудового виховання дітей дошкільного віку педагогічно цінним є Лист № 13 «Гра та праця дошкільників» [87], у якому зазначено важливість «ручної» праці та праці у природі для формування необхідності у праці та визначенні її користі не тільки для особистості, а й колективу в цілому [87]. Відзначити необхідно і той факт, що для підвищення цінності й зазначення важливості «ручної» праці у трудовому вихованні дітей дошкільного віку педагоги наголошували на доцільності подальшого використання результатів праці (наприклад, зроблений ящик використовували для зберігання іграшок; підшивали рушники, яким користувались щодня діти; самостійно виготовляли граблі тощо) [87, с. 14].

У методичних листах Наркомосу (1930 р.) зазначено, що дитина з перших моментів життя знайомиться з природою, знайомиться самостійно з явищами та їх дією, керуючись органами сприйняття. Це говорить про те, що дитина з раннього віку вже є дослідником [85, с. 8.]. З огляду на це, *мета* трудового виховання дітей дошкільного віку полягає у формуванні у дітей навичок щодо опанування явищами та процесами природи [85, с. 4.]. Відповідно до зазначеного вище *формами та методами* трудового виховання визначалися: робота у приміщенні, дослідницький метод [85, с. 4], робота на ділянці [85, с. 7], метод бесіди, екскурсії-прогулянки [85, с. 8], спостереження [85, с. 10], проведення свят (Свято лісу, Свято урожаю, Свято бузку) [85, с. 19].

Відповідно до мети дошкільного виховання, визначеної на IV Всеросійському з'їзді з дошкільного виховання, А. Дернова-Ярмоленко наголошувала, що «завдання виховання – підготовка дітей до колективної трудової діяльності, підготовка творця нового життя і борця за нього» [55, с. 3]. «Це нелегке завдання, – продовжувала думку фахівець, – і до нього потрібно готуватися» [32, с. 3].

Також А. Дернова-Ярмоленко визначила вікові особливості дошкільника, його характерні риси й напрями виховання. Молодший

дошкільний вік – 3-5 років. Для цього віку характерно: засвоєння механізму мови, надзвичайна допитливість, спостереження. Враховуючи це, необхідно навчати дитину порівнювати, співставляти, думати, давати можливість дитині діяти, грати. При роботі з дітьми цього віку будуть розвиватися аналізатори шляхом гри.

5-7 років – старший дошкільний вік. Для цього періоду характерно прагнення дитини все збирати, вона більше рухається, працює на ділянці, у куточку природи, прибирає листя [32]. *Методи* трудового виховання дітей дошкільного віку, за слушною думкою дослідниці, полягають у спостереженні, екскурсії-прогулянці. Так, дослідниця наголошувала на необхідності підготовки до екскурсій-прогулянок: керівник попередньо вивчає місце проведення екскурсії, враховує відстань, час, дорогу.

Екскурсії-прогулянки проробляються шляхом бесід, розповідей, замальовок, записів, постановкою спостережень у куточку природи [55, с. 15]. Також дуже люблять діти гру з папером, шматочками матеріалу, тканиною. Діти малюють, клеять, шиють [32, с. 22]. До провідних *видів праці*, за твердженням фахівців, належить суспільно-корисна праця, пов'язана з природою – насадження дерев, громадські квітники [32, с. 16]. «Немає більшого задоволення для малюка, – відзначала А. Дернова-Ярмоленко, – як допомагати матері та іншим дорослим по господарству» [32, с. 20].

Варто також наголосити на тому, що дитина, яка бере участь у трудовій діяльності, швидше пізнає властивості та якості оточуючого світу, що сприяє її розумовому розвитку та зміцненню характеру. «Тут ще важливо підкреслити, – наголошує А. Дернова-Ярмоленко, – що лише у дошкільному віці діти так охоче працюють по господарству. Якщо у цей час їх не привчити до праці, то в подальшому це зробити буде дуже важко» [32, с. 25]. Зауважимо, що протягом усього досліджуваного періоду (20-60-ті рр. ХХ ст.) у закладах дошкільної освіти була відсутня різниця щодо виконання робіт

між хлопчиками та дівчатками – у чергуванні по господарству, в ручній праці [32, с. 27].

Важливою для формування питань трудового виховання дітей досліджуваного історичного періоду є науково-педагогічна й творча спадщина видатного педагога ХХ століття, засновника теорії трудового виховання в колективі – Антона Макаренка. Так, *А. Макаренко* справедливо наголошував на тому, що не можна обмежити трудове виховання, або звести його лише до самообслуговування і ручної праці. Педагог сформулював завдання трудового виховання дітей шкільного віку, а також висунув вимоги до трудового виховання дітей у сім'ї [71]. Провідним завданням трудового виховання дітей *А. Макаренко* вважав – виховання майбутнього члена трудового суспільства, громадянина, підготовку його до праці [71].

Також педагог був глибоко переконаний у тому, що всі люди від природи мають приблизно однакові трудові здібності. Трудові ж якості виховуються протягом життя, особливо в дошкільному віці. Він виступав за творчий характер праці, тісно пов'язував працю з моральним вихованням особистості та її фізичним розвитком [71]. Головну ж користь праці вважав у психологічному та духовному розвитку особистості.

Педагог вбачав позитивне значення праці не тільки для суспільства, але і для особистого життя. За твердим переконанням науковця, трудова участь дітей у сім'ї повинна починатися дуже рано. У молодшому дошкільному віці головним *видом* праці повинно виступати самообслуговування. Потім поступово необхідно навчити дітей прибирати свої іграшки, привчати їх ремонтувати, давати трудові доручення для всієї родини. У сім'ї науковець радив використовувати господарську працю та працю в природі. *Завданням* трудового виховання дітей дошкільного віку повинно виступати виховання готовності у них до праці. Необхідно також велику увагу приділяти потребам дитячого колективу [71].

А. Макаренко радив такі *методи* залучення дітей до необхідної і корисної праці, як метод прохання і доручення. Метод прохання необхідно

використовувати тоді, коли у дитини відсутній інтерес до праці і тільки в тому випадку, коли впевнені, що дитина виконає ваше прохання. Вчений також уважав, що в процесі трудового виховання дітей у них варто виховувати особисту ініціативу до праці. Дитяча праця повинна бути і справедливо оцінена. А. Макаренко категорично виступав проти використання такого методу, як метод покарання. Слушно вважав, що покарання буде викликати у дітей негативне ставлення до праці [71].

Отже, з огляду на зазначений вище матеріал, є можливим дійти висновку, що на досліджуваному етапі було закладено підґрунтя для визнання трудового виховання необхідним елементом системи виховання дітей дошкільного віку та визначення його мети, завдань, видів і методів.

Таким чином, протягом I етапу (1919 – 1931 рр.) за результатами виступів на чотирьох всеросійських з'їздів, виданих урядових документів, методичних листів, інструкцій і постанов було визнано необхідність створення розгалуженої мережі дошкільних установ; відбулись спроби визначення мети й завдань трудового виховання дітей дошкільного віку відповідно до соціально-політичних ідей у державі; визначено види та напрями дошкільного виховання взагалі та трудового, зокрема; розроблено низку документів офіційного характеру щодо визначення і регуляції провідних теоретичних, методичних і практичних засад дошкільного виховання взагалі та трудового, зокрема.

Серед недоліків на першому етапі можна визначити слабку теоретико-методологічну, нормативну базу, яка б регулювала процес трудового виховання дітей дошкільного віку в країні.

2.2. Етап широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.)

Підґрунтям для визначення хронологічних меж II етапу (1932 – 1937 рр.) стали прийняті урядові документи щодо організації виховання дітей у дошкільних закладах, розроблені на цьому етапі програми для закладів дошкільної освіти, широке поширення теоретичних і практичних надбань провідних науковців і вихователів досліджуваного історичного періоду, кардинальні зміни щодо мети, завдань, видів форм і методів виховання дітей дошкільного віку в цілому й трудового виховання зокрема.

Звернемо увагу на те, що саме низка програмних документів для дошкільних установ (програма, постанови і розпорядження) стала провідною у визначенні верхньої межі визначеного нами другого етапу 1932 рік.

Нижня хронологічна межа (1937 р.) обумовлена зміною соціально-політичних, ідеологічних та освітянських завдань, висунутих до виховання дітей дошкільного віку.

Так, у 1932 р. було запропоновано «Програму для дошкільних закладів», у якій трудове виховання розглядалось як необхідна складова всебічного розвитку особистості дитини поряд із моральним, фізичним, музичним і розумовим. У «Програмі та внутрішньому розпорядку дитячого садка» 1934 р. був впроваджений розподіл дітей на групи та визначені види і методи трудового виховання для кожної з них. У «Керівництві для вихователя дитячого садка» були визначені види трудової діяльності для кожної із груп з урахуванням вікових особливостей.

Починаючи з 1932 року, *мета* трудового виховання дітей дошкільного віку полягає у прищепленні їм політехнічних навичок та вмінь. Зауважимо, що *завдання* трудового виховання та види праці, на відміну від попереднього етапу, вже визначались у залежності від віку дитини. Характерним для досліджуваного етапу було визначення наступних вікових груп дітей

дошкільного віку: молодша, середня і старша. Звернемо увагу, що форми, види і напрями трудового виховання дошкільників визначалися до кожної вікової групи окремо.

Так, завдання трудового виховання *дітей молодшої групи* полягали у можливості:

- навчати дітей володіти елементарними знаряддями праці;
- спрямовувати зазначені вміння на обслуговування суспільних потреб;
- підводити дітей до елементів конструктивізму та техніки;
- підводити дітей до розуміння суті явищ природи;
- навчати дітей володіти елементами сільськогосподарської праці на городі, в садку, догляду за кролями та птахами [113, с. 23];
- привчати дітей до культурного поведіння в побуті та навчати їх самостійно обслуговувати свої потреби та колективу (обслуговування, їдальні, групи, заняття);
- знайомити дітей з елементарними приладами в побуті – вмикати електрику, користуватися дзвоником тощо [113, с. 24];

До основних *видів* праці дітей молодшої групи було віднесено:

- роботу з матеріалами (папір, іграшка, дерево, клей, шпагат);
- сільськогосподарську працю [113, с. 23];
- обслуговуючу працю [113, с. 24].

Серед *форм* організації трудового виховання дітей молодшої групи головна увага приділялась колективній та бригадній (по 3-4 чоловіки) роботі [113, с. 23]. Широкого використання на окресленому етапі набув такий *метод*, як чергування [113, с. 24]. Слід зазначити, що на попередньому етапі (1919 – 1931 рр.) у проєкті Програми (1928 р.) зазначалось, що «не можна призначати чергування на цілий день, а лише на даний вид роботи: за сніданком, наприклад, чергують одні, за обідом інші. Отже, не перевантажуючи дітей, ми їхню працю скеруємо на користь колективу» [113, с. 25]. Зауважимо, що у методичних листах (1929 – 1930 рр.) [83–87]

також наголошувалось на «посильності» видів трудового виховання відповідно віку й можливостям дошкільників. На другому етапі, на відміну від попереднього, офіційно було визнано необхідність урахування віку й надання відповідно до нього трудових завдань, вибору видів трудової діяльності й методів трудового виховання.

Завдання трудового виховання дітей *середньої групи* полягали вже у:

- навчанні дітей володіти більш складними інструментами;
- обслуговуванні підшефного села, заводу тощо;
- пробудженні у дітей інтересу до техніки та поширенні знань із техніки [113, с. 25].

Варто підкреслити, що зміст основних видів праці на досліджуваному історичному етапі також змінюється і, на відміну від попереднього етапу, стає більш складним. Зокрема, праця з матеріалами вже передбачала володіння пилкою, кліщами, ножем, рубанком, дротом тощо [113, с. 25]. Сільськогосподарська праця на II етапі включала більш складні вміння – готувати грядки, сортувати насіння, полоти бур'ян, стежити за рослинами, що є в групі [113, с. 26]. Обслуговуюча праця передбачала формування у дітей уміння самостійно накрити стіл, підмести підлогу, прибрати вогкою ганчіркою полиці, іграшки, доглядати за садком та двором, знати всі назви та призначення предметів вжитку [113, с. 26]. Чергування рекомендувалось проводити більш самостійно і протягом цілого дня [113, с. 26].

У середній групі вже починають привчати дітей до соціалістичного змагання – бригадами або цілими групами [113, с. 25].

Завдання трудового виховання у *старшій групі* були зведені до:

- підведення дітей до розуміння простої механічної конструкції;
- навчання їх конструювати за малюнками та простими схемами;
- сприяння поглибленню знань і вмінь, набутих у попередніх групах [113, с. 27];

- привчання дітей брати участь у роботі дорослих;
- проведення серед дорослого населення агітації щодо обробки землі та догляду за свійськими тваринами і птахами;
- усвідомлення важливості колективізації побуту дітей і дорослих [113, с. 28].

Праця з матеріалом на етапі, що досліджується, передбачала володіння пилкою, молотком, долотом, викруткою. Діти повинні були також уміти пришивати гудзик, вишивати своє ім'я на рушнику [113, с. 27]. Сільськогосподарська праця передбачала не тільки роботу на городі, але і широке проведення дослідів у куточку природи та на ділянках городу [113, с. 28]. Обслуговуюча праця полягала у вмінні рознести першу страву, прибрати загальні кімнати, надати допомогу на кухні, застругати олівці, розрізати папір тощо [113, с. 29].

Необхідно також звернути увагу і на те, що у 1932 році на XVII партійній конференції були сформульовані нові завдання і методи виховання підростаючого покоління взагалі та трудового виховання дітей дошкільного віку, зокрема. Наприклад, мова йшла про необхідність поширення таких *методів* соціалістичної праці, як: соціалістичне змагання, ударництво, раціоналізація та винахідництво [80, с. 2].

Доцільно наголосити і на тому, що «Програма внутрішнього розпорядку дитячого садка» 1934 року передбачала художній характер ручної праці, головна увага приділялась організації трудових куточків і кімнат для занять працею [113].

Важливим у межах нашого дослідження є той факт, що на визначеному етапі фахівцями було зроблено спробу теоретично обґрунтувати два види дитячої діяльності – гру та працю. Зазначимо, що попередньому етапі теоретики та практики дошкільного виховання тільки дискутували щодо визначення першочерговості вибору.

Також слід звернути увагу на суперечність у твердженнях провідних педагогів і науковців досліджуваного історичного періоду щодо застосування

гри як засобу виховання дітей дошкільного віку. Відзначимо, що у програмі 1932 р. про організацію гри мова не йшла взагалі, а в «Програмі внутрішнього розпорядку дитячого садка» 1934 р. ігровій діяльності вже відводилось важливе місце у системі виховання дошкільнят.

М. Скрипник у своїй промові на нараді керівників дошкільних установ, сформулював завдання дошкільного виховання 30-х рр. ХХ століття. Зокрема, він наголошував на тому, що першочергове завдання дошкільного виховання полягає у створенні дитячих установ у кожному колгоспі [138, с. 5]. І вже у 1932 році 70 % дітей було охоплено стаціонарними дошкільними закладами [138, с. 9]. Таким чином, закладені на попередньому етапі підвалини для розширення мережі дошкільних дитячих закладів набирали обертів і давали позитивні результати щодо активного розвитку дошкільного виховання в цілому й трудового зокрема.

У ході наукового пошуку встановлено, що дієвим інструментом для зміцнення політичного напрямку української держави на досліджуваному етапі, проникнення нових політичних ідей до широких мас суспільства виступала преса, зокрема педагогічні видання (журнал «Дошкільне виховання», регіональний часопис «За комуністичне виховання дошкільника»), які активно пропагували питання виховання підростаючого покоління і закладали фундамент для розбудови нового типу держави.

Як доводять науковці, котрі досліджували періодичні видання етапу, що вивчається (Ю. Колісник, О. Літченко, Т. Трачук), усі видання знаходились «під суворим контролем керівних органів влади та виступали як провідний засіб поширення інформації» [65, с. 82]. Крім того, усі видання мали пропагувати ідеї нової політичної влади.

Так, на сторінках журналу «Дошкільне виховання» серед *методів* трудового виховання дітей на досліджуваному етапі переважали виробничі екскурсії. У свою чергу, Л. Шамшина справедливо була переконана в тому, що саме завдяки використанню зазначеного методу діти зможуть ознайомитись із процесом обробки матеріалів, з технікою, працею машин,

безпосередньо спостерігати організацію праці [162, с. 33]. Зауважимо, що на попередньому етапі (1919 – 1931 рр.), на Всеросійських з'їздах із дошкільного виховання лише відзначали необхідність встановлення зв'язку трудового виховання дітей дошкільного віку з працею дорослих.

Важливим у межах нашого дослідження є започаткування регіонального науково-методичного часопису «За комуністичне виховання дошкільника» (1931 р.), у якому на титульному аркуші зазначалось, що провідною ідеєю була боротьба за «здійснення чітких марксистсько-ленінських настанов теорії та практики комуністичного виховання дошкільників, за підвищення кваліфікації дошкільних працівників» [29]. Саме започаткування періодичних видань на зазначеному етапі сприяло поширенню практичних завдань і пошуку підходів, методів і засобів виховання дітей дошкільного віку взагалі та трудового виховання зокрема.

Слід зазначити, що цей журнал видавався для працівників, методистів і керівників дошкільних закладів освіти. Так, у журналі публікувалися нормативні документи, звіти про стан, теоретичний і практичний досвід із питань організації трудового виховання у дошкільних установах. З цього приводу згадаємо статтю Т. Губенко «З підсумків роботи дитсадків міста Харкова за минулий рік», у якій визначені актуальні питання дошкільного виховання, а саме: необхідність політехнізації дошкільних установ, підвищення кваліфікації педагогічних працівників та участь їх у підготовці кадрів для дитячих садків, поширення мережі та поліпшення матеріальних умов дитячих закладів освіти, участь ЗДО у соцзмаганнях та ударництві тощо [29].

У ході наукового пошуку було встановлено, що досліджуваний історичний період (1932 – 1937 рр.) характеризувався ідеєю політехнізації дитячої праці. Так, для НКО УРСР було висунуто завдання підвищення якості підготовки працівників дошкільних дитячих установ [37; 89; 108; 162], бо впровадження ідеї єдиної трудової школи, виготовлення та застосування

у трудовому вихованні дошкільників нового устаткування вимагало методично підготовлених, кваліфікованих і грамотних співробітників.

Аналізуючи *досвід* діяльності дошкільних установ, зокрема дитячого садка м. Харкова, Петренко та Донченко [99, с. 56] відзначали, що діти, з метою трудового виховання, відвідували заводи, спостерігали за працею робітників, вивчали таблиці обліку соціалістичного змагання, переносили цей досвід у свій заклад. Взагалі проводилися декілька *екскурсій*, але вони «не мали систематичного, планового характеру» [99, с. 56].

У свою чергу, *І. Ульянів* наголошувала на тому, що дітям дошкільного віку необхідно прищепити низку культурних та гігієнічних навичок, а саме: мити руки перед їжею; їсти повільно; поводитись із ножем, ложкою, виделкою, серветкою; користуватися мискою; бути охайними; навчити елементам самообслуговування [153]. *П. Волобуєв* підкреслив, що серед *методів* трудового виховання у дошкільних установах повинні переважати словесні методи [22, с. 20].

На окресленому етапі (1932 – 1937 рр.) науковцями були частково уточнені і *завдання* трудового виховання дітей дошкільного віку, а саме:

- пробудити творчу активність дитини;
- сформувати у неї конструктивні здібності [162, с. 36];
- допомогти державі поширити позику індустріалізації;
- організувати робітничі кутки в дитячому садочку;
- організувати городню ділянку та квітник;
- зрозуміти значення техніки в житті людини;
- зрозуміти переваги колективної праці над індивідуальною;
- організувати політехнічне виховання дітей дошкільного віку;
- виховати у дітей дошкільного віку ініціативність, самодіяльність, організованість, почуття колективізму та солідарність;
- привчити дітей до побудови свого життя у дитячому садку;
- ознайомити дітей з працею дорослих;

- розвивати у дітей дошкільного віку основні політехнічні трудові навички та вміння працювати колективно [25, с. 9];
- сприяти участі дітей у громадсько-виробничій праці [25, с. 9-10];
- розвивати в дітях організаційні вміння і самодіяльність [3, с. 27];
- знайомити дітей з сільськогосподарським виробництвом, з послідовністю цього процесу;
- знайомити дітей через екскурсії з сільськогосподарськими машинами (зерноочисник, сортувалка, оприскувач);
- прищеплювати дітям низку колективних навичок;
- довести їм, що колективна праця краще за індивідуальну;
- прищеплювати дітям технічні навички – робота з лопатою, граблями, ліпкою;
- знайомити дітей з матеріалом сільськогосподарського виробництва: насіння, рослини, ґрунт;
- знайомити дітей з явищами природи [144, с. 29];
- стимулювати розвиток колективних форм дитячої праці;
- виховати у дітей соціалістичне ставлення до праці;
- знайомити їх з простими механізмами, виробництвом, силами природи, виробничим середовищем [22, с. 20].

Аналіз та узагальнення науково-педагогічних матеріалів та архівних джерел [28; 35; 45; 62; 63; 82; 91; 100; 121; 142] свідчить про те, що на окресленому етапі трудове виховання дітей дошкільного віку було тісно пов'язане з ознайомленням дітей із працею дорослих і навчанням їх елементарним трудовим умінням.

Доцільно підкреслити, що саме на визначеному етапі при закладах дошкільної освіти почали створюватись гарно обладнані робочі дитячі кімнати.

Так, О. Гронова мала власний досвід обладнання робочої кімнати, метою якої була реалізація ідеї політехнізації дошкільних установ. Робітнича

кімната була самостійно обладнана й розроблено власні методики для роботи з дітьми дошкільного віку в ній [28].

Характерною рисою досліджуваного етапу (1932 – 1937 рр.), як уже зазначалось, стала ідея політехнізації, яка полягала у досягненні суспільно корисної мети. Отже, починаючи з початку 30-х років ХХ століття, велика увага у суспільстві взагалі та дошкільних установах зокрема стала приділятися питанням політехнічного виховання дітей. Так, Ю. Волобуєв з цього приводу наголошував: «Посильна участь дітей у процесах соціалістичного будівництва ... мусить стати за основну ідею перебудови роботи дошкільної установи на нових засадах – засадах політехнізму» [22, с. 16]. Автор також відзначив, що 45 харківських дитячих установ були включені в процес політехнічного виховання дітей [22, с. 17].

Саме політехнізм, за глибоким переконанням *С. Лівшиної та В. Герценштейн*, «сприяє формуванню в дітей потрібних знань і умінь, свідомого ставлення до праці, вміння поєднувати з практикою набуті знання, виховувати інтерес до техніки, вміння працювати в колективі» [62, с. 5].

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел [22; 62; 63; 46] свідчить про те, що на окресленому етапі (1932 – 1937 рр.) науковцями було визначено наступні *види участі дітей* у громадсько-трудовому житті, а саме:

- участь у боротьбі за виконання профінплану виробництва;
- участь у боротьбі за новий побут у родині;
- участь у проведенні компанії розповсюдження позики індустрії;
- участь у збиранні коштів на зміцнення обороноспроможності країни.

До провідних *видів дитячої праці* в цей період належали:

- самообслуговування;
- праця в природі – садку, квітнику, на городі (надаються відомості про матеріали і предмети праці);
- знайомство дітей з технікою [62];
- ручна праця;

- догляд за рослинами та тваринами [46];
- праця в робітничому куточку – вироби з дерева, текстури, паперу [22, с. 20];
- господарська праця з обслуговування потреб свого колективу [3, с. 27];
- обслуговуюча праця – чергування, догляд за рослинами та тваринами;
- організація праці на засадах політехнізму [63, с. 5];
- ознайомлення дітей з працею дорослих;
- праця з різноманітними матеріалами, інструментами [62].

Зазначимо, що *А. Тарнопільська* наголошувала на тому, що діти дошкільного віку можуть брати участь у роботі птахівництва, кролівництва, в роботі на городі [143, с. 29].

Також дослідники підкреслювали, що велике значення в дошкільному віці має *конструювання та моделювання*. «Робота з конструктором, – наголошують фахівці, – сприяє розвитку мислення, виявляє ініціативу, винахідливість, кмітливість. За конструктивну діяльність дітей доцільно вважати роботу з будівними матеріалами, заняття з технічною іграшкою, виготовлення моделей тощо» [63, с. 6].

Аналіз науково-педагогічних праць [63; 71; 123; 143] дозволяє стверджувати, що *мета* трудового виховання дітей дошкільного віку на досліджуваному етапі полягала у включенні дітей у соціалістичне будівництво, у життя виробництва – праця у колгоспі, в майстерні, на фабриці.

Саме на досліджуваному етапі вченими починають розроблятися і *принципи* трудового виховання дітей дошкільного віку. Це: принцип посиленої праці; принцип самоврядування та виборності (для дітей старшого дошкільного віку); принцип політехнізму; соціальної спрямованості трудової діяльності; принцип поєднання набутих знань із набутими вміннями; принцип тісного поєднання теорії з практикою; принцип навчання від

простого до складного; тісний зв'язок трудового виховання з фізичним [53; 123].

Праця дітей повинна бути посиленою, цікавою, творчою, слушно наголошували фахівці. «У іншому випадку, – пише О. Фролова, – праця може зіпсувати здоров'я дітей, виховати у них байдуже ставлення до праці» [156, с. 13].

Провідними *формами та методами* трудового виховання дітей дошкільного віку на визначеному етапі вважались: екскурсії, які забезпечували набуття дітьми міцних знань про виробництво, колгосп, комуну та працю; активна трудова діяльність дітей, котра сприяла виробленню у них уміння аналізувати власну працю; метод проєктів; ігрова діяльність, що мала великий виховний потенціал; прогулянки; спостереження над явищами природи; праця в живому куточку; створення на тривалий час (тиждень, місяць) трудових комісій із постійним складом дітей; метод соціалістичного змагання, ударництва [25, с. 12]; метод додержання дисципліни [25, с. 12]; виставки [171, с. 27]; виготовлення плакатів та іграшок; участь у революційних святах [49]; спостереження за працею дорослих [140]; методи безпосереднього впливу на дитину, словесні методи [3].

За неприпустиме для дітей дошкільного віку фахівці досліджуваного історичного етапу (1932 – 1937 рр.) вважали інформування дітей словесним методом про ті або інші трудові процеси. Велика увага серед *методів* трудового виховання приділялась і методу соціалістичного змагання дітей між групами. З цього приводу А. Антонівська писала: «Необхідно навчити працювати дітей по-ударному – ретельно і з завзяттям, берегти матеріал, запобігати брак, підтягувати більш слабких і допомагати їм» [3, с. 27]. Метод соціалістичного змагання, за переконанням А. Тарнопільської, доцільно використовувати під час роботи на городі з іншими дошкільними установами, бригадами, між собою [143, с. 31].

О. Яковенко як недолік зазначав, що «переважна більшість садків обмежувалась виставками та екскурсіями, а активні форми зв'язку (спільні проведення політкомпаній, соцзмагання) спостерігались лише в 2-3 дитячих садках. Деякі садки обмежувалися одноразовими екскурсіями» [171, с. 27]. «Найбільш загрозливий стан у галузі трудової діяльності дітей, добору знаряддя дитячої праці ... – продовжував власну думку науковець. – Для перегляду цих питань дитячі садки майже нічого не зробили і працюють по-старому... Зазначені питання необхідно якнайшвидше опрацювати і науковим організаціям, і практичним працівникам» [171, с. 30].

Характерним для досліджуваного етапу, як зазначає *В. Нечаєва*, було «інтегрування спостереження дітьми праці дорослих і власної трудової діяльності» [150, с. 11]. Саме колективна праця відповідно до ідеї політехнізації наближала трудову діяльність дітей дошкільного віку до рівня дорослої праці: дошкільники могли спостерігати процеси планування, організації роботи, брати участь у ній відповідно до своїх можливостей, спілкуватись із дорослими й отримувати позитивні враження та емоції від спілкування.

У зв'язку із зазначеним вище вважаємо за необхідне звернути увагу на статтю *Ж. Уманської* щодо досвіду організації колективної трудової діяльності дітей дошкільного віку [154]. Саме недостатня кількість наукової і методичної літератури на дослідженому етапі щодо питання організації трудової діяльності дошкільників вимагала від практиків здобувати власний досвід. Так, *Ж. Уманська* пропонує власний досвід організації колективної праці у дитячому садку. За думкою автора, колективна праця відбувається у бригадах за такими напрямками, як:

- господарська (чергування під час занять, харчування);
- санітарна – передбачає дотримання дітьми санітарно-гігієнічних норм;

– догляд за свійськими тваринами (догляд за птицею, поросям, що передбачає годування, напування, прибирання або сповіщення дорослим про необхідність виконання непосильної трудової дії);

– городня, садівнича [154].

Зауважимо, що необхідною умовою для здійснення колективної трудової діяльності повинні стати легкість, цікавість і можливість її виконання з урахуванням вікових особливостей дітей дошкільного віку.

Відповідно до зазначеного вище доцільним у межах дослідження питань трудового виховання дітей дошкільного віку на означеному етапі є прийняття проекту програми виховання, в якому відбувся розподіл видів праці за віком дошкільнят [115]. Так, дітям *молодшої групи* пропонувалось знайомитись із приміщенням дитячого садка та призначенням окремих кімнат, елементами техніки в побуті (електрика, годинники, термометри тощо), організацією праці дорослих, особливостями праці на заводі, в колгоспі, послідовністю проведення городніх робіт, ознайомлення з різними засобами пересування людей (поїзд, автомобіль, трамвай, човен та ін.) [115].

Діти *середньої групи* повинні були знати 2-3 цехи на виробництві, бути знайомими з кількома майстернями (деревообробною, слюсарною та ін.), основними будівельними професіями – столяра, маляра, штукатура, пічника, з будівельними матеріалами – цемент, залізо, фарби, знати, що виробляє колгосп і які існують у ньому знаряддя праці [115, с. 16-17].

Для дітей *старшої групи* були передбачені знання, що потрібні для виробництва – машин, електроенергії, палива, сировини, транспорту; загальні відомості про комунальне господарство – каналізація, житлобудівництво тощо; знання про колгосп, знання про значення транспорту і засобів зв'язку в народному господарстві – доставка сировини, пересування людей, розповсюдження продуктів виробництва [115, с. 18-19].

З метою ефективної організації трудового виховання дітей дошкільного віку при закладах дошкільної освіти на визначеному етапі (1932 – 1937 рр.),

на відміну від попереднього, починають створюватися *психолого-педагогічні кабінети*. Їхня мета полягала у наданні батькам та громадськості рекомендацій щодо змісту, форм та методів організації трудового виховання дітей та підвищення кваліфікації дошкільних працівників. «Зазначені кабінети, – наголошує *К. Меркулова*, – були центрами методичного консультування в повсякденній практиці для закладів, які вже працюють» [80, с. 33].

У свою чергу, *Н. Панченко* звертала увагу на завдання, які стояли перед дошкільними установами взагалі та в галузі трудового виховання дітей дошкільного віку, зокрема. Так, фахівець слушно вважала, що для більш ефективної організації трудового виховання дітей дошкільного віку необхідно заклади дошкільної освіти забезпечити методичним керівництвом, а саме: збільшити кількість методистів-інструкторів, методичних кабінетів, поширити мережу опорних та зразкових дитячих садків та дослідних станцій, організувати дошкільні музеї та кабінети педагогічної пропаганди [96, с. 13]; організувати науково-дослідні дитячі садки; підвищити кваліфікацію педагогічних працівників існуючих дитячих установ [96, с. 14].

Відзначимо, що *М. Кондратенко* зазначав, що трудова діяльність дітей дошкільного віку повинна бути тісно пов'язана з загальним завданнями навчально-виховної роботи і цим завданням підлягати. Також фахівець визначив три види праці, які повинні бути організовані в закладі дошкільної освіти – праця з матеріалами (сюди входить праця з деревом, папером, шитво, елементарна праця з електрикою (у старшій групі)); елементи сільськогосподарської праці; обслуговуюча праця [53, с. 48].

М. Кондратенко слушно наполягав на тому, що до праці дітей ми мусимо підходити як до основного «фактору розвитку та формування мислення дитини» [53, с. 48].

Дослідник також слушно підкреслював, що при організації трудової діяльності дитини дошкільного віку необхідно враховувати основні

особливості цього віку – недостатнє володіння руками, невміння розпочати і припинити свій рух, невміння розрахувати силу цього руху [53, с. 48].

Отже, виходячи із зазначених особливостей, фахівець радив організувати працю дитини таким чином, щоб праця не вимагала великої витрати енергії м'язів, матеріал та інструменти повинні також відповідати дитячим силам та можливостям. При організації праці дитині дошкільного віку необхідно давати більше можливостей для прояву творчості та винахідництва. Варто також виконувати і санітарно-гігієнічні вимоги – правильне освітлення, чистота приміщення, достатньо вентиляції, правильна робоча поза тощо [53, с. 49].

З метою реалізації ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку, як уже було зазначено, пропонувалось при закладах дошкільної освіти створювати спеціальні *робітничі кімнати*. Завдання зазначених кімнат полягало у:

- наданні дітям конкретних знань із властивостей матеріалів, способів добування їх, властивостей інструменту;
- підведенні дитини до знайомства з технікою виробництва, наданні їй уявлення про машину;
- забезпеченні розвитку комбінаторних здібностей дитини, її творчості та винахідництва [53, с. 49].

Робітничі кімнати, як свідчить проведене дослідження, повинні були мати для праці дитини такі обладнані куточки як-от: столярський, образотворчий, куток праці з дротом, текстильний [53, с. 54].

«Особливо важливо, – підкреслював М. Кондратенко, – щоб кожна робота приводила дітей до потреби планувати свої дії, підкоряти їх поставленій меті, активно зміцнювати умови, звичайно в межах, притаманних дітям дошкільного віку» [53, с. 49].

Відзначимо, що науковцем була визначена і *мета* трудового виховання дітей у закладах дошкільної освіти, яка полягала у забезпеченні дітям дошкільного віку «набуття певного кола вмінь і знань, соціально скерованого

змісту, громадсько-корисного характеру» і повинна підводити дітей до усвідомлення завдань соціалістичного будівництва, сприяти класовому вихованню дитини-дошкільника [53, с. 50].

«На сьогодні, – наголошував М. Кондратенко, – ми маємо спроби цілого ряду дошкільних установ (наприклад, міста Одеси) ввести до дитячого садка електричні верстати, машини, завдання яких полегшити виробничу працю дитини і піднести її на більш високий технічний щабель. Педологічного обґрунтування праці дітей на цих верстатах ми ще не чули, хоча у П. Блонського є застереження: «Дитину ставлять до верстата і вона працює на ньому, як автомат, це зовсім невиправдано і безумовно менше всього політехнізм; і мавпу можна навчити крутити колесо, у людини ж треба розвинути свідоме ставлення до машини»» [53, с. 50].

М. Кондратенко також сформулював *вимоги щодо кращої організації дитячої праці* у робітничій кімнаті, а саме: «1. У робітничій кімнаті мати окрему шафу – полицю або дошку, пристосовану зберігати в ній інструменти та матеріали. 2. Кожен інструмент окремого кутка має в шафі певне місце, кожен інструмент зберігається на певному місці, за певним номером. 3. Тут же біля шафи мусять бути вироблені дітьми правила користування інструментами. 4. Догляд за інструментами та матеріалами, а також і за зберіганням дитячих виробів доручається певній бригаді дітей, яка б і стежила, щоб не ржавіли інструменти, щоб вчасно вони були нагострені та ін.» [53, с. 51].

Слід зазначити, що М. Кондратенко наголошував на важливому значенні *гри* для дитини дошкільного віку саме у трудовому вихованні. На думку автора, зазначений вид діяльності також повинен відповідати певним вимогам: «Бажано, щоб у дошкільних установах були такі іграшки, як конструктори, будівний матеріал, певний механізм, іграшки-напівфабрикати, іграшки-саморобні...» [53, с. 51].

Фахівець також зазначав про необхідність чіткого визначення кола знань, умінь і навичок, що мала здобути дитина дошкільного віку під час праці у робітничій кімнаті [53, с. 54].

У ході наукового пошуку встановлено, що на досліджуваному етапі, на відміну від попереднього, у трудовому вихованні дітей дошкільного віку у закладах освіти більшу увагу стали приділяти засобам і способам трудового виховання. Так, для організації праці дітей у природі, необхідно навчити дитину правильно підбирати обладнання, знаряддя праці, користуватися цим обладнанням, стежити за навантаженням, робочою позою дитини, виконанням нею елементарних вимог гігієни праці, ввести дозування окремих видів праці [18, с. 23].

За переконанням Т. Введенської, багато радості приносить дітям виготовлення *іграшок-саморобок*, наприклад, прикрас для ялинки. В результаті правильної організації трудової діяльності у дітей виховуються такі якості як: цілеспрямованість, наполегливість, здатність проявляти трудові зусилля, організованість, інтерес, любов до праці, почуття відповідальності й обов'язку [18, с. 26].

Щоб дитина полюбила працю і вона стала для неї потребою, необхідно виховувати в неї міцні трудові вміння та навички. Досягти цього можливо тільки за рахунок систематичного виконання вправ [18, с. 28].

Велику увагу на другому етапі фахівці приділяли питанням виховання у дітей дошкільного віку в процесі трудової діяльності почуття *колективізму*. «Праця повинна бути такою, – пише Т. Введенська, – щоб вона сприяла вихованню у дітей навичок колективізму, товариської взаємодопомоги, усвідомленню своєї відповідальності перед колективом і потреби підкоряти свої особисті інтереси громадським» [18, с. 29].

Авторка наголошує на необхідності дотримання *принципів* поступовості та послідовності у трудовому вихованні дітей дошкільного віку [18, с. 31]. Велике значення у вихованні у дітей інтересу до праці має позитивна оцінка їхньої діяльності з боку дорослих [18, с. 32].

У ході вивчення й аналізу урядових документів досліджуваного етапу було встановлено, що з оприлюдненням Постанови ЦК ВКП(б) «Про педагогічні перекручення в системі Наркомосу» (1936 р.) відбулися значні зміни в системі дошкільного виховання взагалі та трудового виховання, зокрема. Наслідком цієї постанови став ряд наказів, що негативно відобразився на трудовому вихованні дітей у закладах дошкільної освіти.

Важливим для вивчення питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку на досліджуваному етапі було видання наказів Наркомосу УРСР «Про відміну ручної праці, занять у майстернях і на пришкільних земельних ділянках», «Про відміну викладання праці в школах» [109, с. 6], бо з їхнім оприлюдненням змінився підхід до трудового виховання не тільки в школі, а й у дошкільних закладах. Трудове виховання перестало визначатися провідним напрямом виховання дітей дошкільного віку. Узагалі, теоретичні та практичні надбання попередніх етапів було визнано недієвими і повністю викинуто з системи трудового виховання дітей дошкільного віку. Тим самим було визначено новий етап у процесі трудового виховання дошкільників.

Таким чином, II етап – етап широкого впровадження методологічного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.) – характеризувався широким поширенням мережі дошкільних установ, пошуком форм і засобів трудового виховання дітей дошкільного віку, визначенням мети та провідних напрямів дошкільного виховання взагалі та трудового виховання зокрема, розробкою програми дитячих дошкільних установ і організацією виховного процесу щодо визначення змісту дошкільної освіти на науковій основі; підпорядкуванням трудового виховання політичній ідеології держави, а також ідеї політехнізації.

Варто звернути увагу і на те, що на етапі, який вивчається, *плідному розвитку* питань трудового виховання дітей дошкільного віку *заважало* використання праці без зв'язку з провідним видом діяльності дітей

дошкільного віку – грою [150, с. 9]; недостатнє знання психофізіологічних особливостей дітей; вплив теорії «вільного виховання» та педології на роботу дошкільних закладів; перенесення до дошкільного закладу шкільних вимог (ідея політехнізації) [156, с. 5]; проведення достатньо складних екскурсій на виробництво, які не враховували вікові особливості дітей; протиставлення двох видів дитячої діяльності – гри і праці, недооцінка гри і перебільшення значення праці (це було відбито в перших програмах дитячого садка) [156, с. 8]; не врахування сил дітей різного віку [140]; широке використання методів словесного впливу, котрі регламентували трудову діяльність і не були орієнтовані на потреби дітей дошкільного віку [8]; невизначеність місця трудового виховання у системі дошкільного виховання; недостатність кваліфікованих кадрів для роботи з дітьми дошкільного віку [66] тощо.

2.3. Етап розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.)

На основі вивчення, критичного аналізу та узагальнення документів офіційного характеру, науково-педагогічних джерел, матеріалів періодичних видань досліджуваного періоду [12; 17; 18; 24; 56; 90; 115; 127; 130-133] вважаємо важливим виокремлення наступного етапу щодо трудового виховання дітей у дошкільних закладах освіти України та сім'ї 1938 – 1959 роки. Нижня хронологічна межа окресленого етапу пов'язана із виданням у 1938 р. «Керівництва для вихователя дитячого садка» та рядом його перевидань без істотних змін і підготовкою першого Статуту дитячого садка.

Як показав ретельний аналіз низки керівництв для вихователів дитячого садка [130-133], що були видані протягом досліджуваного етапу,

у порівнянні із попередніми, змінилося ставлення до трудового виховання дітей дошкільного віку. Був відсутній окремий розділ із питань трудового виховання дітей у дошкільному закладі. Трудове виховання не виокремлювалось як самостійний напрям у роботі вихователя.

Необхідно також звернути увагу на те, що у першому Статуті дитячого садка (1938 р.) було записано, що «дитячий садок повинен давати дітям мінімум трудових навичок і вмінь: вміння одягатися, умиватися, прибрати за собою, володіти олівцем, ножицями, дитячою лопаткою, граблями, молотком тощо» [140].

Відповідно до Статуту дитячого садка 1939 р. праця стала засобом художнього розвитку дитини. Слід відзначити, що робітничі кімнати також переобладнуються відповідно до вимог ручної праці, з орієнтацією на художньо-естетичний напрям і тісний зв'язок зі грою [130].

Широко відомо, що період 1938 – 1959 рр. характеризувався складними соціально-економічними, суспільними і політичними змінами у державі. Так, у період 1941–1945 рр. усі сфери життєдіяльності людини були підпорядковані Другій світовій війні. Більшість дитячих установ для дітей дошкільного віку були евакуйовані, частина вихователів задіяні у військовій, медичній та виробничій сферах діяльності. Проте слід зазначити й той факт, що мережа дитячих дошкільних садків не тільки не зменшилась, а навпроти – розширилась.

Отже, зміна соціальних потреб суспільства висунула нові вимоги, форми та засоби трудового виховання дошкільників, призвела до перегляду його спрямованості й завдань.

У ході наукового пошуку з означеної проблеми було встановлено, що на початку досліджуваного етапу професор Я. Резнік у статті «Виховання нового ставлення до праці і громадської власності» зазначив, що нове ставлення до праці у дітей дошкільного віку має досягатися «шляхом умілого поєднання дохідливих і переконливих роз'яснень, яскравих і захоплюючих прикладів, правильної організації життя і діяльності дітей дома і в садочку»

[126, с. 18]. Таким чином, учений визначив провідну мету і основні методи трудового виховання дітей.

З 1946 року починається процес відновлення й подальшого інтенсивного розвитку системи дошкільної освіти взагалі, й трудового виховання зокрема. Слід зазначити, що досліджуваний етап характеризувався становленням системи професійної підготовки кадрів для дошкільних установ.

Як показав аналіз науково-педагогічної, методичної та періодичної літератури, постанов та офіційних документів досліджуваного етапу [37; 89; 130-133; 135; 138; 143; 152; 156; 159; 166], перевірка виховної роботи взагалі та питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку, зокрема (1948 р.) свідчить про низький рівень постановки трудового виховання у закладах дошкільної освіти [150, с. 12]; відсутність у дошкільників вміння мотивувати необхідність праці; невміння самостійно планувати хід трудового процесу та контролювати його; навчання дітей трудовим навичкам носить переважно індивідуальний характер; навчання здійснюється без зв'язку зі знаннями дітей про працю дорослих [34, с. 27].

Згідно результатів наукового пошуку, критичним є той факт, що у журналі «Дошкільне виховання» за 1948 рік не було жодної статті з трудового виховання дошкільників. Як відзначала В. Нечаєва, питання виховання правильного ставлення до праці взагалі не було включено до кола завдань дошкільного закладу. У багатьох дитячих садках були відсутні господарчі куточки [150, с. 13].

У практичній діяльності, як стверджували фахівці досліджуваного етапу (В. Нечаєва, О. Фролова, Т. Цвелих), заклади дошкільної освіти відзначались прагненням надати трудовому вихованню організованості та чіткості. Це робилось двома шляхами – шляхом сполучення праці з грою та включення елементів праці до занять [150, с. 14].

Як відзначала Т. Цвелих, на початку 50-х рр. ХХ ст. основними *напрямами* трудового виховання дошкільників можна вважати:

- 1) самообслуговування, чергування, працю в саду або на городі;
- 2) виховання шанобливого ставлення до праці дорослих;
- 3) виховання бережливого ставлення до оточуючих предметів і речей [160].

У порівнянні з попередніми етапами, на досліджуваному зберігаються такі напрями, як самообслуговування, чергування, праця на городі та в саду; відокремлюється праця дорослих і спрямовується на повагу до результатів їхньої трудової діяльності; з'являється такий напрям трудового виховання дітей дошкільного віку, як виховання бережливого ставлення до предметів вжитку. Слід зазначити, що на попередніх етапах більше уваги приділялося процесу і результатам праці самих дошкільників.

Згідно наукових пошуків О. Літченко, у другій половині ХХ століття погляд на трудове виховання дітей дошкільного віку мав декілька трансформацій: від частини морального виховання до самостійного компоненту виховання дошкільників [64, с. 76].

Так, у 1951 р. у документі «Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню» були визначені нагальні *завдання*:

- розширення мережі та збільшення кількості дітей у дитячих садках;
- підвищення якості ідейного дошкільного виховання;
- створення методичної літератури й посібників для працівників дошкільних закладів;
- підвищення рівня контролю в системі дошкільного виховання;
- підвищення кваліфікації працівників дошкільних установ;
- пропаганда серед населення питань трудового виховання дітей у сім'ї [37, арк. 40-41].

У Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, покращення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1953 р.) було висунуто нове для дошкільної освіти *завдання*: створення комплексної програми виховання дітей від молодшого до старшого дошкільного віку.

Для досягнення цієї мети було створено об'єднану комісію з провідних фахівців Академії педагогічних наук (професор О. Усова) і Академії медичних наук (професор М. Щелованов).

Результатом цієї роботи стало видання «Програми виховання у дитячому садку» – першого програмно-методичного документу, що визначав основний зміст і форми виховання дітей протягом дошкільного віку [113]. Також відмітимо, що це була перша комплексна програма, що визначала й ураховувала тісний взаємозв'язок і наступність у вихованні дітей раннього і дошкільного віку, поліпшення підготовки дітей до школи.

Слід зауважити, що «Програма виховання у дитячому садку» досліджувалась із різних боків. У діяльності дошкільних дитячих закладів вихователі проводили аналіз за результатами впровадження Програми у процес виховання дітей раннього й дошкільного віку. Практичне значення Програми визначалось у доповідях на науково-практичних конференціях і семінарах спеціалістів дошкільної освіти. З теоретичного боку, проходили обговорення й рецензування Програми на провідних факультетах і кафедрах з дошкільної освіти закладів вищої освіти.

Надалі «Програма виховання у дитячому садку» перевидавалась, залишаючись єдиним державним обов'язковим документом, проте значних змін не відбувалося.

Досліджуючи нормативні документи та науково-педагогічні матеріали щодо організації трудового виховання дітей дошкільного віку протягом 1938 – 1959 рр. [20; 21; 22; 50; 54; 58; 59; 130-133], можна констатувати, що чітко простежується зміна ставлення провідних науковців і педагогів до ролі трудового виховання у формуванні особистості дитини. Так, у 40-х роках ХХ століття «Керівництво для вихователя дитячого садка» перевидавалось та дороблювалось двічі, проте вагомих змін стосовно трудової діяльності й виховання дітей дошкільного віку не було зазначено.

До нормативних документів досліджуваного історичного періоду можна віднести методичні поради, листи, пояснювальні записки. Згідно

аналізу методичних порад «Трудове виховання дітей у дитячому садку» (1954 р.), трудове виховання розглядалось за двома *напрямами*: ознайомлення і спостереження за працею дорослих; власна трудова діяльність (самообслуговування, чергування, колективна праця) [151]. Слід зауважити, що у методичних порадах значна увага приділялася питанням трудового виховання дітей у сім'ї.

У «Програмно-методичних рекомендаціях» (1954 р.) зазначалося, що дітей дошкільного віку необхідно знайомити з професіями. У рекомендаціях за 1955 р. провідне місце відводилось фізичному вихованню, що задовольняло потребам повоєнних років. Відповідно до зазначеного документу трудове виховання входило до складу морального. Отже, потреба дошкільника у діяльності здійснювалась під час гри, занять і праці. Слід відзначити, що у пояснювальній записці до «Програмно-методичних рекомендацій для вихователів дитячого садка» (1955 р.) були сформульовані *завдання* трудового виховання дітей дошкільного віку, а саме:

- формування навичок самообслуговування;
- виконання посильних доручень;
- виховання дбайливого ставлення до предметів і речей оточуючого середовища;
- формування вміння спільно й злагоджено працювати в колективі;
- розвиток таких моральних рис, як працьовитість, старанність;
- виховання інтересу й поваги до праці дорослих [114, с. 8].

Відповідно до завдань визначено *види* трудової діяльності для дітей дошкільного віку з урахуванням їхніх вікових особливостей:

- чергування (в куточку природи, їдальні);
- самообслуговування;
- ручна праця (ремонт книжок та іграшок, користування молотком та голкою);
- колективна праця.

Також зазначимо, що у документі наголошувалось на необхідності поєднання гри та праці для активної діяльності дітей і досягнення найкращих результатів.

У ході наукового пошуку встановлено, що на досліджуваному етапі питання організації трудового виховання дітей дошкільного віку набули теоретичного обґрунтування. Так, вперше було видано методичні рекомендації й виокремлено *завдання* для вихователів щодо організації трудової діяльності дошкільників. Це:

- необхідність створення гігієнічних умов для трудової діяльності дітей;
- контроль за процесом здійснення трудової діяльності дітей (слідкувати за правильністю пози, постанови, тримання інструменту чи інвентарю; недопускання перевтоми тощо);
- відповідність матеріалів і інструментів віку, фізичному і розумовому розвитку дошкільника;
- контроль за процесом формування трудових навичок, інтересу до праці, вироблення трудової звички;
- підтримка бажання працювати у родині (проведення бесід із батьками, надання доручень дітям для виконання їх у сім'ї, вдома) [114, с. 91].

Варто також наголосити на тому, що на окресленому етапі, на відміну від попереднього, широкого розповсюдження та обґрунтування набув *принцип* зв'язку трудового виховання дошкільників із працею дорослих [132; 134].

Науковці досліджуваного етапу (Т. Введенська, В. Нечаєва, Т. Цвелих) зазначали важливість здійснення вихователями індивідуального підходу у роботі з дітьми дошкільного віку. Теоретично було обґрунтовано, що вихователь має враховувати вікові й індивідуальні особливості дітей, а саме: здійснювати розподіл трудових доручень і завдань відповідно до можливостей, уподобань, здібностей і фізичних сил дошкільників.

Відзначимо, що також наголошувалось на створенні «позитивного настрою» і «комфортних умов праці» за допомогою цікавої розповіді й тактовного пояснення й демонстрації виконання трудових завдань [19].

Слід звернути увагу, що Т. Введенською [17] зроблено аналіз теорії та практики організації трудового виховання дітей у дошкільних установах м. Києва на досліджуваному етапі, за результатами якого встановлено, що трудове виховання дітей здійснюється у більшості дитячих установ, про що свідчать численні виступи й обговорення на педагогічних нарадах, з'їздах і конференціях. Дослідницею також визначені й *недоліки* в організації трудового виховання дошкільників. Це:

- недостатній рівень знань й уваги до праці дорослих;
- низький інтерес до здійснення трудової діяльності серед дітей та, відповідно, недостатній рівень набуття ними трудових навичок;
- недостатність проведення роз'яснювальної роботи з сім'єю і, як наслідок, упереджене ставлення й незадоволення батьками впровадженням праці й трудових завдань для дітей дошкільного віку [17].

Відповідно до результатів наукових пошуків встановлено, що трудове виховання на досліджуваному етапі науковці намагалися конкретизувати через реалізацію завдань виховання комуністичної моралі. Зауважимо, що слідування комуністичній ідеології мало місце і на попередніх етапах трудового виховання дітей дошкільного віку. Так, Т. Цвеліх наголошувала, що педагогічна цінність трудової діяльності визначалась не обсягом зробленого, а процесом організації трудової діяльності. Не було необхідності змушувати дитину дошкільного віку працювати, більш важливим визнавалось усвідомлення дошкільником цінності й необхідності здійснення трудової діяльності. Також дослідниця зазначала, що на окресленому етапі відповідно до комуністичної моралі праця визначалась як «найвища насолода» у житті людини [160, с. 5].

Як показав аналіз періодичних педагогічних видань [17; 19; 22; 50; 54; 57], на досліджуваному етапі питання організації трудового виховання дітей

дошкільного віку набули вагомої значущості й вивчалися з теоретичної і практичної точок зору провідними науковцями, педагогами й вихователями.

Так, згідно вивченню й аналізу публікацій журналу «Дошкільне виховання» на окресленому етапі (1938 – 1959 рр.) кількість статей, у яких порушувались питання трудового виховання дошкільників, збільшилась з 1-2 на рік, що було характерним для попереднього етапу, до наявності статті майже кожного місяця.

Звертаючись до аналізу періодичних видань досліджуваного етапу, проведеного О. Літченко [64], вважаємо за необхідне наголосити, що у 50-х роках ХХ століття журнал «Дошкільне виховання» був єдиним в Україні періодичним виданням із питань виховання дітей дошкільного віку. Саме тому прохання Міністерства освіти УРСР про відновлення видання часопису було задоволено у травні 1950 року. У свою чергу, міністр освіти УРСР Г. Пінчук наголошував на провідних завданнях журналу, як-от: розробка науково-методичних і теоретичних питань; допомога працівникам дошкільної освіти теоретичними і практичними розробками; знайомство з передовим досвідом і кращими результатами роботи дитячих садків і сезонних майданчиків [102, с. 5]. Відповідно до тематичного покажчика більшість статей висвітлювала практичний досвід працівників закладів дошкільної освіти. Також зауважимо, що журнал «Дошкільне виховання» розкривав теоретичні та практичні питання дошкільного виховання взагалі та трудового зокрема.

У ході наукового пошуку встановлено, що висвітлені на сторінках журналу «Дошкільне виховання» питання обговорювались на організованих Міністерством освіти щоквартальних засіданнях, головною метою яких було не тільки обговорення практичного досвіду, а й підвищення якості опублікованих матеріалів, перенесення та поєднання практики з теорією.

Також слід наголосити на основній проблемі досліджуваного етапу – замала кількість ґрунтовних наукових досліджень у галузі дошкільної педагогіки. Відповідно відбувався дефіцит авторів для написання статей

і наукових ґрунтовних праць, бо працівники дошкільних установ не мали досвіду, а науковців, які займалися розробкою теоретичних засад дошкільного виховання було замало [143].

На основі вивчення й аналізу періодичних видань досліджуваного етапу [143; 159; 160; 19], справедливим є твердження про те, що питання організації трудового виховання дітей дошкільного віку стають широко впроваджуваними не тільки практиками, а й знаходять своє теоретичне обґрунтування. Так, Т. Веденська і Т. Цвєлих у статті «Про трудове виховання дітей дошкільного віку» [19] визначали необхідність роз'яснення й подальшої зміни ставлення суспільства до значення трудової діяльності дошкільників як до важливого елемента гармонійного розвитку особистості дитини.

Виходячи з психологічних і фізіологічних особливостей дітей дошкільного віку, автори зазначили можливість «вільного переходу» від одного виду діяльності (навчання, гра, праця) до іншого й обґрунтували необхідність і важливість поєднання усіх видів діяльності. Науковці зазначили, що збільшення уваги до одного з видів дитячої діяльності може привести до порушення й недоліків у розумовому, фізичному або моральному вихованні [19].

Ученими й вихователями досліджуваного етапу неодноразово наголошувалось на відсутності чітких рекомендацій, нормативних документів щодо тривалості, посильності, форм, засобів і методів трудового виховання дошкільників із науково-педагогічним обґрунтуванням й урахуванням вікових, фізичних, моральних і психологічних особливостей дітей дошкільного віку. Згідно аналізу науково-педагогічної, публіцистичної літератури і періодичних видань [143; 159; 160; 19; 21; 49; 50; 57; 70; 78; 79; 107], відсутність науково-педагогічного обґрунтування правильної організації трудового виховання дітей дошкільного віку призвела до поширеного використання неефективних засобів трудового виховання дошкільників, отриманих із власного досвіду вихователів.

У «Керівництві для вихователів дитячого садка» (1953 р.) питання трудового виховання дітей дошкільного віку також не були достатньо представлені, був відсутній спеціальний розділ з трудового виховання дошкільників, не були чітко визначені завдання трудового виховання дітей дошкільного віку [132], не розкриті зміст і методика організації праці, не вказано місце праці в режимі дитячого садка [132]. Усе вищезазначене призвело до того, що у дитячому садку почали використовувати форми праці, які непосильні для дітей дошкільного віку. Як відзначала В. Нечаєва, в окремих дитячих садках діти надзвичайно довго вишивали, мили та натирали підлогу, що, у свою чергу, мало негативний вплив на розвиток дитини [150, с. 14].

Дослідниця О. Фролова відзначала, що уведена з 1945 року в закладах дошкільної освіти праця по дереву (відмінено у 1953 році), не набула особливого поширення, бо цей вид праці не відповідав віковим можливостям дітей дошкільного віку [156, с. 10].

Важливим для з'ясування питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку на досліджуваному етапі стало відкриття в січні 1957 року Центрального науково-методичного кабінету дошкільного виховання. Кабінет став центром для підвищення кваліфікації вихователів закладів дошкільної освіти. До його обов'язків належала розробка методичних матеріалів і інструкцій, складання програм, навчальних планів, проведення курсів, організація семінарів для працівників дошкільних установ із метою покращення процесів навчання і виховання дітей дошкільного віку [158, арк. 9].

Зазначимо, що про необхідність визначення мети та завдань дошкільного виховання взагалі та трудової підготовки дітей дошкільного віку, зокрема, подальшої розробки форм, методів, видів і засобів його здійснення зазначалось не тільки на сторінках педагогічних журналів, а й на XX з'їзді партії (1956 р.). Так, невизначеність ідейних підвалин трудового

виховання дошкільників вимагала проведення комплексних досліджень й теоретичного обґрунтування окреслених питань.

Відповідно до зазначеного вище було визначено, що *метою* дошкільного виховання має бути не тільки різнобічне виховання дитини, а й підготовка її до школи. Тим самим на досліджуваному етапі змінилася спрямованість виховання дітей дошкільного віку взагалі й трудового виховання зокрема. Головним *завданням* дитячих садків стало формування певного рівня розвитку й підготовки дітей для подальшої реалізації вчителем завдань школи.

У порівнянні з попередніми етапами, на яких провідною метою виховання дошкільників взагалі й трудового виховання зокрема була ідея політехнізації, досліджуваний етап сприяв продовженню слідування зазначеній на попередніх етапах меті та визнанню вагової ролі дошкільного виховання у підготовці дитини до наступної сходинки її життя – школи. Це, у свою чергу, вимагало ґрунтовних теоретичних досліджень як з питань виховання дітей дошкільного віку взагалі, так і трудового виховання зокрема.

Слід відзначити, що для досліджуваного етапу характерним став тісний зв'язок між вихователями і шкільними вчителями. Так, необхідним для вихователів було відвідування школи для вивчення навчальних програм і коригування власної роботи відповідно. Серед *завдань* для вихователів на окресленому етапі можливо виокремити спостереження й глибокий педагогічний аналіз поведінки колишніх вихованців з метою усунення недоліків у дошкільному вихованні.

Зазначимо, що на досліджуваному етапі завдання трудового виховання дітей дошкільного віку тісно були пов'язані з завданнями комуністичного виховання. Ця тенденція зберігалася протягом усього історичного періоду, зазначеного у нашому дослідженні. Так, Є. Контребінська з урахуванням директиви ХХ з'їзду партії виокремила *завдання* трудового виховання дітей, що мали підготувати їх до реалізації політехнічного навчання у школі, а саме:

- розвиток у дошкільників інтересу до суспільно-корисної праці;
- усвідомлення ними значення видів праці та її суспільної користі;
- виховання бережливого ставлення до результатів праці;
- прищеплення любові до суспільно-корисної праці;
- набуття елементарних навичок користування знаряддями праці;
- пробудження інтересу до побутових технічних приладів, формування вміння ними користуватися, а в подальшому – розвиток інтересу до техніки;
- розвиток цілеспрямованості, наполегливості, кмітливості, самостійності, акуратності, бережливості;
- формування почуття колективізму, взаємодопомоги тощо [54].

Відповідно до зазначених завдань авторка визначила *методи і прийоми* трудового виховання дітей дошкільного віку, як-от: створення проблемних ситуацій; планування посильних трудових завдань; уважне спостереження за самостійною трудовою діяльністю дитини; широке застосування власного прикладу; заохочення і мотивація дошкільників до трудової діяльності; індивідуальний підхід; зрозуміле пояснення не тільки трудового завдання, а й його доцільності та користі; врахування вмінь і навичок дітей дошкільного віку [54].

Слід зауважити, що Є. Контребінська при визначенні завдань і прийомів трудової діяльності дітей урахувала й оптимально зорієнтувала вихователів на інтереси, потреби і можливості дошкільників.

Аналіз науково-педагогічних джерел [37; 143; 159; 160; 19; 21; 50; 57; 107] приводить до висновку, що на окресленому етапі (1938 – 1959 рр.) питання організації трудової діяльності дошкільників знайшли своє відображення в документах офіційного характеру та програмних документах дошкільних закладів освіти.

Важливим щодо організації трудової діяльності дошкільників на етапі, що досліджується, було прийняття в 1958 і 1959 роках Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи

народної освіти в СРСР» і постанови «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку», у яких визначалось комуністичне ставлення до праці. Зазначені вище документи і директиви стали ще одним поштовхом для розробки питань організації трудової діяльності дітей дошкільного віку на науковому рівні.

Слід зауважити, що серед науковців досліджуваного етапу питання трудового виховання дошкільників вивчали *Я. Неверович, В. Нечаєва, Л. Перецька, О. Усова, Т. Цвеліх* та ін. фахівці.

Так, В. Нечаєва, виокремила типи праці дошкільників, починаючи з *трьох років* – самообслуговування, чергування, виконання трудових доручень [150, с. 14]. Серед завдань трудової діяльності дошкільників дослідниця конкретизувала наступні:

- розвиток у дітей любові до праці;
- виховання у дитини правильного ставлення до праці;
- забезпечення сумісної трудової діяльності 2-3-х дітей;
- розвиток у дітей здібності самостійно ставити цілі і досягати їх;
- виховання працелюбства [150, с. 16-27].

До провідних *форм та методів* організації трудового виховання дітей дошкільного віку В. Нечаєвою та О. Фроловою віднесено: участь дітей у колективній праці, яка у молодшій групі не носила регулярного характеру (наприклад, прибирання іграшок, наведення порядку в куточку для ляльок та ін.) [150, с. 20]; порівняння результатів трудової діяльності дітей (результат праці став обов'язковим компонентом діяльності) [150, с. 27]; знайомство дітей із трудовою діяльністю дорослих [150, с. 90]; показ дітям різних видів праці дорослих та пояснення її значення; безпосередня організація діяльності дорослого та дитини [150, с. 92]; як і на попередньому етапі – колективна організація праці [156, с. 14].

До провідних *видів* праці дітей *старшого дошкільного віку* належали: робота в квітнику, на городі, вироблення іграшок із паперу, дерева,

природного матеріалу [150, с. 21]. Слід зазначити, що у порівнянні з попереднім етапом (1932 – 1937 рр.) види трудового виховання дітей старшого дошкільного віку значно спростилися, що більше відповідало віковим можливостям дітей та сприяло більш творчому підходу до засобів трудового виховання.

За твердженням О. Літченко, у дошкільних закладах на досліджуваному етапі поширеним *видом* трудового виховання дошкільників була дитяча кулінарія. На заняттях з дітьми «готували салати, ліпили з тіста жайворонків, вареники» [68, с. 78]. Зазначимо, що у порівнянні з попередніми етапами, це був новий вид трудового виховання.

О. Фролова зазначала, що хлопчики та дівчатка беруть участь у всіх видах праці однаково, особливо їм необхідно прищепити навички самообслуговування, бо, за переконанням автора, ці навички потрібні кожній дитині. О. Фролова також наголошувала на таких *завданнях* трудового виховання дошкільників, як: необхідності прищепити дітям культуру праці, що полягала у свідомому ставленні до праці, наявності елементарних трудових навичок, розвитку організаційних умінь і навичок щодо планування праці дітьми самостійно [58; 156, с. 13]. Відзначимо, що поняття «культура праці» вперше з'являється саме на визначеному етапі.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел [156; 12; 108; 13; 15; 70; 150; 164; 172] приводить до висновку, що тільки з другої половини 50-х років ХХ століття серед науковців та педагогів-практиків підвищується увага до питань теорії та практики організації трудового виховання дошкільників, з'являються статті, дисертаційні дослідження про виховне значення праці, про роль праці в розвитку в дітей таких моральних якостей, як працелюбність, позитивне ставлення до праці, самостійність, відповідальність, інтерес та повага до праці дорослих, взаємозв'язок гри та праці.

Зокрема, А. Порембська вважала, що праця виступає дієвим засобом морального виховання дітей, сприяє розвитку в них цінних розумових

якостей – уваги, видумки, винахідливості [107]. Дослідниця також звертала увагу на те, що знайомство дітей із працею дорослих надзвичайно важливе. Воно дає дітям уявлення про професії, *види* праці, розкриває працю як важливий виховний фактор. За її глибоким переконанням, велике значення у процесі трудового виховання дошкільників належить господарсько-побутовій праці, яка привчає дитину бути чистою, охайною, допомагати іншим. Хоча результати зазначеного виду праці видно не одразу. Вихованню самостійності у дітей дошкільного віку, як зауважувала А. Порембська, сприяє побутова праця [107].

У закладі дошкільної освіти, на думку науковця, велика увага повинна приділятися і такому методу трудового виховання дошкільників, як *метод* прикладу дорослих. А. Порембська також визначила основні *види* трудової діяльності у залежності від віку дитини. Наприклад, вона наголошувала на тому, що *молодші дошкільники* переважно граються, їх праця проходить у грі. Їхня трудова діяльність надзвичайно обмежена і має нестійкий характер.

У дітей 5-6 років також спостерігається ставлення до праці як до гри. Але вони вже беруть активну участь у господарсько-побутовій праці: прибирають ділянки, збирають листя, камінці, прибирають своє ліжко, миють підлогу тощо. За визначенням А. Порембської, *старших* дітей (6-7 років) вже цікавить зміст самої праці, вони беруть активну участь в різних видах праці – самообслуговуванню, знайомству з технікою, праці у природі, господарсько-побутовій праці, праці з різноманітними матеріалами тощо [107].

У свою чергу О. Усова [155] також велику увагу приділяла питанням організації трудового виховання дошкільників. Вона, як і попередники, тісно пов'язувала дитячу гру з працею та розглядала трудове виховання у тісному зв'язку з патріотичним вихованням. Також науковець була переконана, що важливим елементом розвитку в дітей трудових умінь є спостереження та наслідування трудових дій дорослих. Дослідниця пропонувала і методи заохочення дітей до реальних трудових дій.

О. Фролова визначила найбільш сприятливі умови щодо організації трудової діяльності дошкільнят – місце, відповідне обладнання, інструменти і матеріали, наявність трудової атмосфери в дитячому садку та сім'ї, виконання гігієнічних умов праці дітей [156, с. 56-57].

Етап, який вивчається, слугував підґрунтям для прийняття нової «Програми виховання у дитячому садку» (1962 р.) [113]. У зазначеній Програмі було конкретизовано *мету, завдання і зміст* трудового виховання дошкільників за віковими групами.

Мета трудового виховання відповідно до Програми полягала у: залученні дітей до посиленої для них трудової діяльності та вихованні в них емоційно-позитивного ставлення до трудової діяльності дорослих, котрі їх оточують [113].

Завдання трудової діяльності дітей *молодшої і середньої* (3-5 років) групи зводились до: залучення дошкільників до самообслуговування, прищеплення їм елементарних трудових умінь; виховання бережного ставлення до іграшок, до книжок; виховання у дітей почуття турботи до тварин, надання взаємодопомоги іншим дітям.

Зміст трудового виховання дошкільнят зазначеної групи полягав у: виконанні дітьми простих трудових доручень; у догляді за тваринами та рослинами у куточку живої природи; допомозі няні накрити стіл [113]; наданні відомостей про працю в закладі дошкільної освіти, про працю повара, лікаря, вихователя, няні, особливості праці в рідному місті; узагальненні уявлень дітей про працю людей у країні; передачі знань про використання машин у різних видах праці; ознайомленні з працею капітана, водія, кондуктора [112].

Доцільно також звернути увагу на те, що трудове виховання дітей *старшої і підготовчої* до школи групи у зазначеній Програмі вже виділялось у самостійний розділ. Праця дітей вже визначалась як діяльність, розглядалась разом із грою, заняттями та побутовими процесами [113].

До завдань трудового виховання дітей *старшої і підготовчої* до школи групи (6-7 років), що виокремлювались у Програмі, належали: закріплення у дітей інтересу та любові за усіма видами трудового виховання; сумлінне виконання дітьми трудових доручень; виховання в них умінь колективної праці; надання допомоги як один одному, так і дорослим; участь дітей у посильній праці, яка спрямована на самообслуговування, з одного боку, та на обслуговування колективу, з іншого; ознайомлення дітей з працею дорослих і виховання у них інтересу і поваги до неї [112].

Слід зауважити, що науковці на етапі, котрий досліджується (1938 – 1959 рр.), серед завдань трудового виховання для дітей 6-7 років відносили також розширення кола обов'язків дошкільнят по самообслуговуванню; виховання в них потреби в самообслуговуванні [156, с. 43]; формування трудових навичок; позитивне ставлення до праці; виховання поваги до трудівників; становлення дружніх взаємин у процесі спільної діяльності; навчання дітей працювати з радістю, гуртом, колективно; узгоджувати свої дії, приходити до спільного рішення [14]; виховання у дітей поваги до праці; розвиток у них таких моральних якостей, як відповідальність, самостійність, цілеспрямованість, здатність до самооцінки [23].

Зміст трудової діяльності дітей *старшої групи* полягав у: вихованні у них працелюбства, привчанні дітей до виконання трудових доручень, старанності; вихованні у них таких якостей, як охайність, бережливість; вихованні наполегливості, уміння докладати зусиль для досягнення висунутої мети; привчанні дітей перевіряти виконану працю; формуванні у дітей позитивних моральних якостей [113]; наданні дітям відомостей про працю на фабриці, у магазині, школі, бібліотеці тощо [112].

Взагалі, праця розглядалась як могутній виховний засіб [113]. Необхідно також звернути увагу на те, що у *старшій та підготовчій* групі ознайомлення з працею відбувається через навчання [112]. *Зміст* трудового виховання дітей у закладах дошкільної освіти було відбито у таких розділах Програми, як: «Заняття», «Організація життя дітей» [112].

Вважаємо за необхідне відзначити той факт, що «Програма виховання у дитячому садку» [112; 113] була офіційним документом, що повністю регулювала процес виховання дітей дошкільного віку на території України. У зазначеному документі трудове виховання визнавалося невід'ємною складовою системи виховання дошкільника. На основі аналізу програми та її подальших перевидань, можна стверджувати, що зміст трудового виховання був незмінним і полягав у навчанні дітей самообслуговуванню, знайомив їх з працею дорослих. Слід зауважити, що спрямованість державної політики відображалась на пріоритетах у системі виховання дошкільників, що впливало на зміну видів, мети і засобів реалізації завдань трудового виховання дітей у дошкільних установах визначеного періоду.

У межах дослідження слід зазначити, що О. Фролова правомірно звертала увагу на те, що дітям 6-7 років можна розповідати тільки про той вид праці, який вони безпосередньо спостерігають. «Не можна, наприклад, – зазначала науковець, – дітей міста ознайомити з працею жителів сільської місцевості» [156, с. 33]. Велику увагу науковець надавала такому *методу* організації трудової діяльності дітей дошкільного віку, як чергування. Бо саме чергування, за переконанням О. Фролової, дає можливість привчити дітей до побутової праці і праці в природі [156, с. 60]. На думку, дослідниці, чергування по куточку природи необхідно починати з середньої групи [156, с. 66].

На зазначеному етапі були також конкретизовані *принципи* трудового виховання дітей дошкільного віку. До нових принципів для дошкільників 6-7-років дослідники (Є. Радіна, Г. Лескова, О. Фролова) віднесли: принципи доступності, наочності, концентричності, поступового ускладнення знань про працю, систематичності і послідовності, плановості, посильності, врахування індивідуальних особливостей [59; 156, с. 55].

Серед *методів* трудового виховання, зазначених у Програмі й найбільш поширених серед науковців, перевага надавалась методу гри,

знайомству з природою і працею дорослих, колективній праці за типом загальної діяльності [108].

У свою чергу Р. Буре та С. Ніколаєва до *методів і форм* трудового виховання дітей дошкільного віку на окресленому етапі відносили: ознайомлення дітей з працею дорослих, безпосереднє спостереження за працею людей (няня, вихователь, повар, лікар) у дитячому садку, проведення екскурсій із метою ознайомлення їх з містом, школою, поштою, доручення, чергування (по їдальні, по догляду за рослинами і тваринами, в куточку природи, на ділянці, по підготовці до занять), сумісна або колективна трудова діяльність [14, с. 7; 86, с. 9]. У залежності від певної вікової категорії методи роботи з дітьми поступово ускладнювалися.

Так, як відзначала О. Фролова, у *молодшій* групі зверталась увага дітей на процес праці, провідним був *метод* спостереження, показу і пояснення з боку вихователя, ігрових прийомів (наприклад, «Одягнемо ляльку на прогулянку»). У *середній та старшій* групі – підкреслювалась користь праці дорослих. *Методами* виховання вступали повторне спостереження, бесіди, заняття та розповіді про побачене (наприклад, за такими темами: «Хто це робить у дитячому садку?», «Як ми допомагаємо няні у її праці?» та ін.) [156, с. 35], використання сюжетних картинок [156, с. 41]. Також, на думку фахівців, доцільним у зазначеній віковій категорії було використання дидактичних ігор, розглядання картинки, перегляд діафільмів, кінофільмів, вивчення літературних творів [156, с. 36].

До провідних *видів праці* дітей *молодшої та середньої* групи, як і на попередньому етапі, належали: самообслуговування (уміння роздягатися та вдягатися, умиватися, приймати їжу, прибирати за собою іграшки), праця в природі, господарсько-побутова праця.

Як зазначала О. Фролова, у *старшій групі* самообслуговування включало вміння прибирати і розбирати ліжко, вміння пришивати гудзик, чистити плаття, взуття [156, с. 39].

На досліджуваному етапі, як свідчать науково-педагогічні джерела [156; 99; 165] та програмні матеріали [112; 113] були сформульовані *правила* щодо правильної постановки *самообслуговування*, а саме:

- створення необхідної обстановки у відповідності з можливостями дітей і завданнями виховання;
- встановлення послідовності дій дітей;
- пробудження у них інтересу до самообслуговування, заохочення дітей;
- поєднання слова, пояснення вихователя з показом дій;
- розумна допомога молодшим дітям з боку вихователя і няні в особливо складних ситуаціях.

На етапі, що вивчається, *зміст господарсько-побутової* праці полягав у догляді за приміщенням і речами; праці по їдальні, підготовці до занять; участі у приготуванні їжі. Провідним *методом* виступав метод чергування. [156]. Зауважимо, що чергування як метод трудового виховання дошкільників відігравав важливу роль на кожному із етапів, що досліджуються у межах дисертаційної роботи.

Зміст праці в природі на визначеному етапі (1938 – 1959 рр.) включав: догляд за кімнатними рослинами; працю на дитячому городі і в квітнику; догляд за тваринами; працю на ділянці, посів та посадку [156, с. 49-50]. Варто зауважити, що на відміну від попередніх етапів, залучення дітей дошкільного віку до трудової діяльності на птахівництві та у сфері тваринництва стають не актуальними.

Діти *молодшої групи* займалися висадкою цибулі, збирали листя. У *середній групі* відбувалося чергування дітей у куточку природи, у *старшій* – заміна води в акваріумі, догляд за дрібними тваринами [156, с. 50-51; 23]. Провідний *метод* – метод спостереження за працею дорослих [156, с. 53] та праця в куточку природи [156, с. 32].

На окресленому етапі, на відміну від попереднього, вводиться новий *вид* праці – ручна праця та конструювання з різних матеріалів [156, с. 54].

Ручну працю радилось проводити в старшій і підготовчій групах. З 6 років така праця передбачала виготовлення простих речей із шишок, картону. З 7 років – працю з деревом [156, с. 54].

Вагому допомогу щодо реалізації питань трудового виховання дітей дошкільного віку на етапі, який вивчається, надавав Інститут психології, який було створено у 1945 році. До складу зазначеного інституту входив відділ дитячої психології, котрий складався із двох кабінетів – кабінету психології раннього та дошкільного віку і кабінету психології шкільного віку [47].

На досліджуваному етапі у кабінеті працювали такі відомі учені, як П. Зінченко, О. Раєвський, Е. Мілерян, Д. Ельконін та ін., які вивчали психологічні особливості кожної дитини, її темперамент, рівень трудових навичок і вмінь, ставлення до праці, розробляли рекомендації щодо особливостей роботи з кожною віковою групою тощо [47]. До зазначеного кабінету входили і методисти та вихователі дошкільних закладів – Л. Телегунова, А. Юрина, В. Коваленко, Л. Манько, Г. Проняєва [14, с. 8].

Аналіз досвіду діяльності закладів дошкільної освіти № 15, 21, 45, 55, 64, 69 м. Суми, № 123 м. Запоріжжя, № 282 м. Київ свідчить про те, що у зазначених закладах широко використовувалась *колективна праця* дітей дошкільного віку (виготовлення прикрас для ялинок, ремонт книжок, виготовлення іграшок для вихованців молодших груп), ручна (робота з деревом, виготовлення брусків, кубів, лялькових меблів, лопатки) та господарсько-побутова праця (догляд за рослинами і тваринами у куточках природи, озеленення майданчиків, організація екскурсій до теплиць, відбиття отриманих від праці вражень на малюнку) [159, с. 32], прогулянки, ігри, показ, пояснення, нагадування, переконання [14; 86; 40; 145; 146; 107; 137; 130; 147].

У ході наукового пошуку встановлено, що до основних *форм та методів* організації трудової діяльності дітей дошкільного віку на етапі, який вивчається, окрім чергування, колективної праці важливе місце займали

доручення. Саме *доручення*, за переконанням С. Лещенко, виступало найбільш доступною формою заохочення дітей до виконання посильних трудових завдань як у закладі дошкільної освіти, так і в сім'ї [60, с. 15].

«Варто пам'ятати про те, – наголошує С. Лещенко, – що дитина працюватиме охоче лише тоді, коли розумітиме, що її праця потрібна. Якщо ж дитина відчуватиме, що виконує щось нікому не потрібне, то й працюватиме без зацікавленості, що може причинити формування у неї зневажливого ставлення до своєї і чужої праці» [60, с. 18].

Великий внесок у розвиток питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку зробив відомий психолог – *Д. Ельконін*, який у праці «Психологічний розвиток дитини від народження до вступу до школи» [165] зазначав, що вагомими чинниками, котрі спонукають дітей дошкільного віку до активної участі в трудовій діяльності, виступають самостійність та інтерес до життя і праці дорослих. Самостійність починає вже проявлятися у дітей молодшого дошкільного віку. Діти зазначеного віку уже з двох років можуть самостійно одягатися, прибирати свої іграшки тощо [165].

В. Сахарова обґрунтувала зміст ручної праці дітей старшого дошкільного віку (робота з поролоном, тканиною), сформулювала вимоги до вихователів щодо успішного проведення занять із ручної праці (педагог повинен заздалегідь визначити обсяг та зміст роботи, з яким можуть упоратися діти, підібрати обладнання, передбачити правильну організацію занять (гігієнічні умови, отримання правил техніки безпеки), йому також необхідно самому виконати всю роботу до проведення занять, щоб передбачити труднощі, які можуть виникати і окреслити шляхи їх усунення). [136, с. 42].

Науковці *Л. Романова та Л. Михайленко* провели дослідження щодо організації ручної праці в сім'ї (проведено опитування 350 батьків діти яких відвідували заклад дошкільної освіти). Батькам були поставлені такі запитання, як: види дитячої праці, як часто у сім'ї зорганізується ручна праця, що є дома для організації ручної праці, як батьки допомагають своїм

дітям. Науковцями також були з'ясовані недоліки щодо організації ручної праці дітей у сім'ї (не завжди у сім'ї є елементарні умови для організації ручної праці; не всі батьки мають елементарні уміння щодо організації ручної праці та характеру допомоги з боку дорослих; далеко не всі батьки володіють змістом організації ручної праці; не завжди у сім'ї є найпростіші інструменти для праці; далеко не всі батьки мають досвід практичної підготовки). Також фахівцями були визначені і форми роботи з батьками щодо ефективної організації ручної праці з дітьми. До таких форм належали – батьківські збори та семінари-практикуми [129].

У свою чергу *М. Крулехт* визначила провідне завдання трудового виховання дітей дошкільного віку, яке полягало у «формуванні у дітей усієї сукупності вмінь, що необхідні для цілісного здійснення трудових процесів» [57, с. 26]. Дослідниця наголошувала на тому, що необхідно формувати дві групи вмінь – загальнотрудові (уміння самостійно сформулювати мету праці, організувати робоче місце, відібрати необхідний матеріал та інструменти та ін.) та спеціальні (вміння прати, полоскати тощо) [57, с. 26].

Відзначимо, що *В. Логінов* провів дослідження, яке дозволило йому стверджувати, що опанувати всіма процесами господарсько-побутової праці діти здібні вже з 4-х років. Головне завдання трудового виховання дітей дошкільного віку фахівець вважав у розкритті раціональних способів організації праці дітей, приділенні уваги найбільш складним трудовим діям та способам самоконтролю [57, с. 27]. В якості провідного *метода* трудового виховання науковець пропонував розв'язання дітьми проблемних ситуацій [57, с. 27].

А. Кириллова сформулювала *вимоги* до організації праці дітей у природі, а саме: рослини слід розміщувати так, щоб діти змогли до них дотягнутися; категорично забороняється залучати дітей до розведення вогнища; не можна дозволяти старшим дошкільникам піднімати більше, ніж 2,5 кг; не можна працювати більше, ніж 30 хвилин, необхідно через кожні 7-10 хвилин робити перерви [49].

У ході наукового пошук встановлено, що на досліджуваному етапі (1938 – 1959 рр.), на відміну від попереднього, широкого вивчення набули питання організації трудового виховання дітей дошкільного віку в сім'ї. Як відомо, дитяча праця в сім'ї надзвичайно різноманітна. Так, Л. Шестель зауважувала, що дитина починає працювати дуже рано. У самому ранньому віці дитина переважно грається. Поступово вона починає займатися працею, її праця полягає у простому самообслуговуванні, дитина починає самостійно їсти, одягатися, наводити порядок у своєму куточку. З віком дітям доручається більш складна праця – прибирання ліжка, догляд за одягом та взуттям, прибирання кімнати, приготування їжі, догляд за домашніми тваринами, квітами, городом тощо [165, с. 2-3].

Також дослідниця визначила сприятливі *умови* для організації трудової діяльності дитини в сім'ї – розпорядок дня та середовище, в якому працює дитина [165, с. 2-3].

У свою чергу Т. Введенська відзначала, що саме в дошкільному віці починають формуватися основні риси особистості майбутнього громадянина. Через трудове виховання дослідниця пропонувала формувати такі риси, як: любов до праці, почуття відповідальності за доручену справу, колективізм, бажання працювати на благо своєї Батьківщини, свого народу [18, с. 3]. Посильна праця, за переконанням Т. Введенської, разом з грою є потребою дитини дошкільного віку. Вона задовольняє прагнення дитини активно діяти, приносить їй радість [18, с. 3].

Серед *завдань* трудового виховання дослідниця відзначала: виховання працьовитості, бажання працювати, інтерес та повагу до праці [18, с. 4]. До основних *видів* праці, які доступні дітям дошкільного віку *Т. Введенська* відносила самообслуговування, побутову працю дітей, спільну працю дітей та дорослих, працю дітей у природі, виготовлення іграшок-саморобок [18].

Цінною в межах нашого дослідження є праці *Т. Введенської* «Трудове виховання дітей дошкільного віку в сім'ї». Авторка одним із основних видів трудової діяльності дітей дошкільного віку визначала самообслуговування

та наголошувала на обов'язковості формування й застосування зазначеного виду трудової діяльності дошкільників у родині. З цього приводу фахівець відзначала: «Самостійно їсти, вмиватися, одягатися, акуратно складати свій одяг – ось перші трудові обов'язки до яких батьки повинні привчати своїх дітей з перших кроків їх свідомого життя» [18, с. 5].

«Дитина-дошкільник, – продовжує свою думку науковець, – рано прагне до самостійності і хоча немає ще потрібних навичок, умінь, але вже виявляє бажання самостійно їсти, одягатися, роздягатися. Таке прагнення батьки повинні підтримувати, заохочувати дитину до набуття вправності, допомагати їй, показувати, але нічого не робити за неї» [18, с. 5].

Також Т. Введенська слушно наголошувала на тому, що батьки повинні проявляти терпіння як з дітьми молодшого дошкільного віку, так і старшого. «Тут потрібний, навпаки, систематичний контроль, нагадування, а коли впроваджуються нові обов'язки, то ще й показ та допомога з боку дорослих» – зазначає науковець [18, с. 8].

Великого значення трудовому вихованню дітей у сім'ї фахівці надавали і у побутовій праці дошкільників. Під побутовою працею науковці розуміли участь дітей у наведенні й підтримці порядку у власній кімнаті, в квартирі [18, с. 8]. Дітей молодшого дошкільного віку на досліджуваному етапі рекомендували спочатку привчати до наведення порядку у своєму ігровому куточку, до виконання різноманітних доручень – принести газету, книжку, окуляри тощо. Виконання подібних доручень, за твердим переконанням фахівців, сприяє вихованню у дітей уважного ставлення до батьків, товаришів, дорослих, відповідальному ставленню до будь-якої справи [18, с. 10].

Дітям середнього та старшого дошкільного віку вже пропонується давати такі *доручення*, як: самостійно готувати стіл до сніданку та обіду, розкласти серветки, прибори, прибирати у своїй кімнаті тощо [18, с. 11].

Велике значення для трудового виховання дітей в сім'ї має спільна праця дітей і дорослих. Діти дуже люблять працювати разом зі своїми

батьками. Основними *методами* трудового виховання дітей у сім'ї виступають метод доручення, роз'яснення, показу, прикладу, розповіді батьків про свою професію, прогулянки, пояснення [18].

Велике значення при вихованні у дітей працьовитості у сім'ї відводиться такому виду праці, як *праця дітей у природі*. Така робота приносить дітям задоволення та сприяє їх гармонійному розвитку взагалі та фізичному і моральному, зокрема. Діти можуть брати посильну участь у вирощуванні рослин, догляді за тваринами, кімнатними рослинами. До провідного *методу* належав метод екскурсії, яка передбачала відвідування городу іншого дошкільника.

«Дитина працюватиме охоче і з інтересом, – зазначала Т. Введенська, – коли вона розумітиме потребу в її праці, користь від неї» [18, с. 26]. Праця матиме виховне значення тільки в тому випадку, наголошували фахівці, коли вона буде посильною для дитини [18, с. 27]. З огляду на це, батьки повинні закріплювати за дитиною певні обов'язки, виходячи з вікових особливостей та можливостей дитини [18, с. 27].

Таким чином, з огляду на викладений вище матеріал, третій етап – етап розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.) – характеризувався розглядом питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку на:

– державному рівні, про що свідчать не тільки рекомендації, а й розробка Програми, її прийняття, створення спеціальної установи для вирішення питань дошкільного виховання, висвітлення питань виховання дошкільників на XX з'їзді партії, а також прийняття відповідних закону і постанови щодо зазначеної проблеми;

– науковому рівні, що дало змогу не тільки визначити, а і науково обґрунтувати теоретичні засади трудового виховання дітей дошкільного віку;

– освітньому рівні, що сприяло отриманню відповідної кваліфікації працівниками закладів дошкільної освіти для здійснення виховання взагалі й трудового, зокрема.

Також слід зазначити, що саме на досліджуваному етапі організація трудового виховання дітей дошкільного віку була визнана необхідною і в сім'ї, бо саме у родині дитина має формувати й здобувати трудові звички й усвідомлювати їхню соціальну значущість.

Слід звернути увагу, що Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959 р.) поставила питання трудового виховання дошкільників на новий рівень. Відповідно до змісту зазначеної постанови на державному рівні було визнано необхідність розгортання мережі дошкільних закладів, підтримка і сприяння поліпшенню їхньої роботи, викривання недоліків і перешкод щодо їхньої діяльності.

Звертаючись до періодичних видань досліджуваного етапу, фахівці визначають низку питань, що привертали найбільшу увагу, а саме: популяризація дошкільного виховання, розширення мережі дошкільних установ, важливість організації суспільного виховання, необхідність дотримання режиму дня для здоров'я дітей дошкільного віку [68].

Значення періодичних видань як важеля впливу на ставлення суспільства до трудового виховання зокрема та дошкільного виховання взагалі на етапі, що вивчається, чітко простежується у статтях журналу «Дошкільне виховання». Так, у статті І. Ключаєвої зазначено, що рекомендації, надані вихователями дошкільних установ, виконувались батьками максимально [50]. В іншому разі питання щодо недоліків виховання вихованців і батьків виносились на розсуд громадськості.

Отже, слід зазначити, що починаючи з 60-х років ХХ століття трудове виховання дітей дошкільного віку використовується вже як засіб для морального, естетичного, розумового та фізичного виховання [153]. Такі

перетворення призвели до зміни мети, завдань, форм, видів і напрямів трудового виховання дошкільників і, як наслідок, до зміни підходів щодо визначення суті трудового виховання дошкільників як такого.

Також слід звернути увагу, що на досліджуваному історичному етапі гостро постали питання охорони здоров'я дітей дошкільного віку та їх медичного обслуговування, що знайшло відображення у формах і видах трудового виховання дошкільників. На такі суттєві зміни безпосередній вплив мала Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про хід виконання постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 19 червня 1959 року №949 «Про заходи щодо поподальшого розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшення виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» [110], що спонукала до перегляду теорії та практики організації трудового виховання дошкільників.

Як показав аналіз архівних документів, на досліджуваному етапі РК МК ЛКСМУ займався збором коштів на будівництво та будівництвом дошкільних закладів освіти; організацією масових трудових заходів (суботників), а також перевіркою процесу виховання дітей дошкільного віку; відбором співробітників для дошкільних установ; організацією та проведенням семінарів і практикумів для вихователів дитячих садків [48].

Таким чином, на досліджуваному етапі (1938 – 1959 рр.) трудове виховання дошкільників підпорядковувалось провідній меті – поєднанню процесів виховання і навчання дітей у закладах дошкільної освіти і школі, що знайшло відображення у програмних документах, постановах і наказах. Зі зміною мети виховання дітей дошкільного віку взагалі та трудового виховання зокрема відбулися зміни і у визначенні видів, методів, напрямів та засобів трудового виховання.

Серед труднощів на досліджуваному етапі вважаємо необхідним виділити наступні: звуження суті трудового виховання дошкільників, визнання його засобом розумового, фізичного та морального виховання; перенесення до дошкільного закладу шкільних форм і методів виховання

дітей [53, с. 54]; перебільшення обсягу знань про працю; постановка складних завдань трудового виховання (наприклад, у молодшій групі вводиться робота з деревом, у середній – з текстилем, у старшій – з металом) [156, с. 8].

2.4. Творче використання педагогічно цінних ідей і досвіду минулих років у сучасних закладах дошкільної освіти України та в процесі сімейного виховання.

У ході наукового пошуку встановлено, що питання організації трудового виховання дітей дошкільного віку стають більш нагальними у зв'язку із політичними, економічними і соціальними змінами, що відбуваються в українському суспільстві.

Згідно результатів аналізу й вивчення Базового компоненту дошкільної освіти (нова редакція) [6], що є Державним стандартом дошкільної освіти в Україні, трудове виховання дітей дошкільного віку не виокремлено, а входить до інваріантної частини й міститься у лінії «Дитина у світі культури». Відповідно до зазначеної лінії передбачається «формування елементарних трудових, технологічних і художньо-продуктивних навичок, самостійності, культури та безпеки праці» [6]. Результатом має бути розуміння способів створення форм, явищ художньо-продуктивної діяльності й виявлення інтересу.

Лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» в якості показника сформованості просторових уявлень у дитини дошкільного віку висуває їх застосування в трудовій діяльності. Необхідно зауважити, що трудове виховання зводиться до трудової, художньо-продуктивної діяльності, спрямованої на процес соціалізації дітей дошкільного віку. Таким чином, на сьогодні в державі визначені комплексні програми, за допомогою яких

здійснюється реалізація положень Базового компоненту дошкільної освіти в Україні. Серед них представлені такі освітні програми, як: «Впевнений старт», «Дитина», «Світ дитинства», «Соняшник», «Українське дошкілля» та «Я у світі».

Відповідно до освітньої програми «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку [94; 22] у розділі «Господарсько-побутова діяльність» визначено «освітні завдання, виконання яких сприятиме трудовому вихованню дошкільників», що полягають у необхідності розвивати, навчати, стимулювати й створювати відповідні умови. Так, згідно зазначеної програми у дитини необхідно розвивати:

- бережливе ставлення до результатів людської праці;
- вміння оцінювати діяльність і співвідносити соціальну значущість як власної праці, так і праці дорослих;
- інтерес до різних видів праці дорослих, до організації та здійснення елементів професійної діяльності дорослих;
- бажання самостійно здійснювати прості дії, що характерні для різних професій;
- прагнення допомогти дорослим у господарсько-побутовій діяльності;
- потребу до здійснення постійних доручень у повсякденному житті;
- бережне ставлення до побутових речей і результатів господарсько-побутової діяльності дорослих [90, с. 22].

Відповідно до програми «Впевнений старт» трудове виховання дітей дошкільного віку полягає в тому, щоб:

- бути охайними;
- підтримувати порядок і чистоту у життєвому просторі;
- доводити розпочату справу до кінця;
- відповідально ставитися до доручень;
- домовлятися про спільну роботу, розподіляти обв'язки;

- аналізувати наслідки своєї діяльності [90, с. 22].

Програма передбачає стимулювання, заохочення й зацікавлення дошкільників через:

- розширення навичок самообслуговування та особистої гігієни;
- ініціативність, самостійність, цілеспрямованість під час виконання господарсько-побутових доручень;
- бажання помічати та усувати недоліки у власному зовнішньому вигляді;
- виховувати в собі культуру праці (охайність, навички використання знарядь праці, побутової техніки).

Також у програмі зазначено необхідність створення умов та ситуацій, в яких дошкільник має:

- збагатити досвід соціальної комунікації в процесі господарсько-побутової праці;
- долучитися до господарсько-побутової праці дорослих (чергування в групі, догляд за територією ігрового майданчика, робота на городі, в квітнику, догляд за домашніми улюбленцями, свійськими тваринами тощо);
- отримати задоволення від художньо-створювальної діяльності;
- оцінити якість та користь виконаної праці;
- бути корисним для інших (помічати, кому потрібна допомога, допомагати з власної ініціативи);
- виявити власні задуми з художньо-створювальної діяльності у побуті (прикрасити оселю або групову кімнату);
- долучитися до ручної праці (hand-made), використовуючи різні матеріали з метою удосконалення навколишнього життєвого простору;
- виказати ініціативу, здійснювати й оцінювати власні дії у господарсько-побутовій праці [90, с. 22].

Слід зазначити, що у програмі «Впевнений старт» відведено важливу роль батькам у трудовому вихованні дітей дошкільного віку. Так, у розділі «Поради батькам» визначено, що саме удома необхідно формувати навички самообслуговування. Серед основних завдань для батьків у документі, що вивчається, визначено наступні:

- створення вдома умов для виконання дитиною трудових обов'язків;
- спрямування дитячої енергії на корисні справи, підбір трудових дій для наслідування;
- удосконалення навичок і вмінь, отриманих дитиною у дитячому дошкільному навчальному закладі з самообслуговування, з господарсько-побутової, з художньої праці, з праці у природі;
- залучення дітей до виконання посильних трудових завдань удома;
- сприяння формуванню у дітей навичок аналізувати трудові завдання;
- стимулювання їх зацікавленості до праці та результатів власних трудових дій;
- спонукання до основ рукоділля (вишивки, шиття, бісероплетіння тощо) [90, с. 53].

Таким чином, у зазначеній програмі трудова діяльність дітей дошкільного віку формується через навички у самообслуговування й залучення до господарсько-побутової діяльності.

У ході наукового пошуку встановлено, що в освітній програмі розвитку дітей від двох до семи років «Дитина» [33] трудове виховання дітей дошкільного віку також визначається переважно через формування навичок самообслуговування та виконання доручень з господарсько-побутової праці. Відповідно до аналізу зазначеної освітньої програми слід підкреслити, що зручність використання її для вихователів, батьків і осіб, що

їх замінюють, більш висока, бо документ має розділи відповідно до вікової групи дітей дошкільного віку.

Так, до першої молодшої групи «Крихітки» віднесені діти третього року життя, які, пізнаючи соціальний світ, знайомляться із трудовою діяльністю дорослих, професіями.

Діти другої молодшої групи «Маляти» четвертого року залучаються до трудової діяльності, більшою мірою пов'язаною з «освоєнням процесуальної сторони праці (збільшення кількості освоюваних трудових процесів, поліпшення якості їх виконання, освоєння правильної послідовності дій в кожному трудовому процесі)» [33]. У цьому віці дошкільники знайомляться переважно з таким видом трудової діяльності, як самообслуговування. Також відзначимо, що за допомогою і під наглядом дорослого діти здатні виконувати деякі доручення господарсько-побутової праці та праці на природі. Важливим є ознайомлення дітей з різними професіями (зрозумілими для них, тих, з якими вони стикаються в повсякденному житті), ознайомлення дітей з трудовими процесами дорослих. У цей віковий період варто звернути увагу на послідовність виконання дій, формування пошани до результатів трудової діяльності інших. Основним завданням трудової діяльності дітей четвертого року життя є формування бажання допомогти дорослим у виконанні елементарних трудових доручень [33, с. 71].

Для дошкільників середньої групи «Чомусики» п'ятого року життя характерним визначається активний розвиток такого компоненту дитячої праці, як «цілепокладання й контроль-перевірочні дії на базі освоєних трудових процесів», що, у свою чергу, значно підвищує якість самообслуговування, а також надає можливість здобути навички побутово-господарської праці й праці в природі [33, с. 100]. Трудове виховання дітей п'ятого року життя спрямоване на поглиблення знань, формування уявлення про зміст і значення праці представників медичної сфери, робітничих професій, мужніх професій, працівників сільськогосподарського сектору

й людей, що працюють з різними видами техніки [33, с. 117]. Провідним завданням трудового виховання дітей п'ятого року життя є самостійність, охайність і відповідальність у власній трудовій діяльності дошкільників.

Установлено, що у старшій групі «Фантазери-мрійники» (шостий рік життя) активно розвиваються процеси планування й самостійного оцінювання власної трудової діяльності. Раніше засвоєні види дитячої праці виконуються швидко, впевнено, якісно й з усвідомленням. Слід відзначити характерну для цього віку можливість освоєння різних видів ручної праці [33, с. 147]. Серед завдань трудового виховання на цьому етапі розвитку дітей дошкільного віку важливими є:

- поглиблення знань і уявлень про відомі професії;
- розширення знань про взаємозв'язок представників різних професій;
- надання відомостей про представників творчих професій, про професії людей в соціальних установах;
- розширення уявлень про важливість і необхідність військової служби та різних родів військ;
- виховання поваги до трудової діяльності;
- надання уявлення про старовинні професії;
- знайомство дітей з кращими представниками різних професій, видатними постатями [33; 5; 99; 9; 10; 16; 103; 104; 123].

Важливим для трудової діяльності дошкільників шостого року життя є «виховання поваги до праці, бажання брати участь у різних видах трудової діяльності разом з дорослими, виконувати посильні дії» [33, с. 169]. Необхідним є формування й вираження інтересу дошкільників до спільної праці, уміння розподіляти обов'язки в групі. Важливою ознакою готовності до трудової діяльності є почуття самостійності й відповідальності за результат власної трудової діяльності.

Серед завдань трудового виховання «Дослідників», дітей сьомого року життя, в освітній програмі «Дитина» виокремлено наступні:

- поглиблення знань про відомі й отримання нових знань про сучасні професії дорослих;
- формування уявлення про ступневість і послідовність отримання освіти;
- стимулювання бажання вчитися;
- сприяння усвідомленню значення результатів власної праці;
- виховання поваги до людей, які мають «золоті руки» [33, с. 221].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що трудове виховання дошкільників відповідно до освітньої програми «Дитина» полягає у формуванні уявлення про різноманітні професії та важливість результатів їх трудової діяльності для суспільства.

У ході наукового пошуку встановлено, що основні види трудового виховання дітей дошкільного віку, визначені ще на II з'їзді з дошкільного виховання (1921р.), не втратили своєї актуальності й сьогодні, але зміст їх було уточнено відповідно до вимог сучасного суспільства. Так, самообслуговування на сучасному етапі розвитку суспільства визначається у правилах здоров'язбережувальної поведінки, безпеці та гігієні життєдіяльності. Ручна й дошкільна праця визначені у Базовому компоненті дошкільної освіти як предметно-практична діяльність. Узагалі необхідно зазначити зміну форм, методів, засобів та завдань трудової діяльності дошкільників у порівнянні з досліджуваним історичним періодом.

Широко відомо, що на сучасному етапі розвитку суспільства основним засобом засвоєння знань і формування відповідних умінь і навичок у дітей дошкільного віку виступає гра. З точки зору психології саме за допомогою гри дитина найшвидше усвідомлює й засвоює нові поняття, формує навички й уявлення, знайомиться з предметами оточуючого світу.

Вивчення питань полеміки науковців початку ХХ століття (Р. Прушицька, А. Суворовцева) щодо визначення важливості застосування

ігрових елементів для трудового виховання дітей дошкільного віку й використання іграшок у якості засобів трудового виховання призвело до поширення й встановлення безпосередньої взаємодії гри та праці у трудовому вихованні дошкільників. Так, на сучасному етапі гра є невід'ємною частиною будь-якого з напрямів виховання дитини дошкільного віку, у тому числі й трудового. На сьогодні широко представлені дидактичні ігри на закріплення знань із трудової діяльності (наприклад, гра «Кому що потрібно для роботи?»).

У ході наукового пошуку в межах даного дослідження встановлено, що основні види трудової діяльності дітей дошкільного віку, які широко використовувались у 20-60-их роках ХХ століття (самообслуговування, ручна праця, праця у робітничих кімнатах), не втратили своєї актуальності й сьогодні, але змінили свою форму й соціально значущий контекст. Так, самообслуговування перетворилося на особисту гігієну, господарчо-побутову трудову діяльність й першочергові навички соціалізації дитини.

Ручна праця широко використовується у сенсорно-пізнавальному просторі й засвоєнні дитиною основних компонентів у світі культури. Праця у робітничих кімнатах набула форми організації трудового виховання дошкільників у природі, участі їх в дидактичних іграх, конструюванні тощо. Таким чином, трудова діяльність дошкільнят набула індивідуалістичного, соціалізуючого характеру, а також отримала можливість за допомогою технічних засобів розширити уяви дітей про соціальну значимість і користь отриманих результатів у процесі здійснення певної трудової діяльності

Розглянемо також можливості творчого використання педагогічно цінних ідей організації трудової діяльності дошкільників в Україні у 20-60-их роках ХХ століття в сучасних дошкільних закладах освіти.

Широко відомо, що сьогодні майже всі заклади дошкільної освіти представлені у мережі Інтернет і мають власні сторінки, на яких відображається інформація щодо змісту діяльності самого закладу, його співробітників, напрямів і результатів різних видів діяльності закладу. Слід

відзначити, що питання організації трудової діяльності дошкільників залишаються актуальними і в умовах сьогодення. Також зазначимо, що сучасна трудова діяльність дошкільників має соціалізуючий характер.

Так, на початку 2018 р. у закладі дошкільної освіти №1 «Дзвіночок» м. Сарни (Рівненська обл.) пройшла педагогічна рада на тему: «Трудове виховання як важливий засіб ранньої соціалізації дошкільників» [149], основними питаннями якої стали: «організація роботи з трудового виховання в умовах ЗДО, спільна робота закладу і родини, врахування індивідуального та диференційованого підходу у формуванні трудових умінь і навичок дітей».

Вихователями ЗДО було відзначено, що ефективність роботи з трудової підготовки дошкільників досягається лише за умов продуманої, планованої, системної й активної співпраці з батьками. В зазначеному закладі освіти широко використовуються запропоновані ще на початку ХХ століття види трудової діяльності, а саме: колективна праця, побутово-господарча праця (посадка, вирощування й догляд за кімнатними рослинами, створення власного городу «на вікні» взимку, прибирання ігрової кімнати, миття іграшок, прасування лялькового одягу тощо). Про це свідчать надані на сторінці в Інтернет мережі фото і відео-матеріали.

У ЗДО № 21 «Веселка» у м. Маріуполі методистом Савельєвою І. І. проведено консультацію для вихователів за темою: «Трудове виховання дошкільників як педагогічна проблема сучасного суспільства» [38], у якій визначено не тільки суть і необхідність праці для становлення особистості, але і доведено, що працелюбність виступає провідною моральною якістю людини; визначено умови ефективної роботи щодо формування зазначеної якості й педагогічні принципи організації праці дошкільників.

Зокрема, Савельєва І. І. відзначає, що, запроваджуючи різні форми організації трудового виховання дошкільників, вихователі повинні акцентувати увагу на рівні трудових умінь дошкільників та характері їхнього ставлення до праці. Серед дієвих форм трудової діяльності дошкільнят методистом визначені наступні: доручення, колективна праця, чергування.

Відзначимо, що ці форми були широко розповсюдженими і в досліджуваній історичний період. Зауважимо, що методистом ЗДО наголошено на можливості зміни форм та методів трудового виховання в залежності від вимог вихователя і колективу. У дисертації наведено приклади методів і прийомів для виховання базової якості особистості щодо її підготовки до праці. На наш погляд, цінною в межах даного дослідження буде узагальнююча таблиця 2.1, що містить порівняльний аналіз методичних прийомів досліджуваного історичного періоду й сучасності.

Таблиця 2.1

Методичні прийоми щодо реалізації завдань трудової підготовки та виховання працелюбності у дошкільників

№ з/п	Назва методичного прийому	Період існування		Примітка
		20-60-ті рр. ХХ ст.	кінець ХХ – початок ХХІ ст.	
1	2	3	4	5
1.	Показ вихователя	так	так	
2.	Пояснення	так	так	
3.	Спостереження за працею дорослих	так	так	
4.	Експерсії в ЗДО й за його межі	так	так	У 20-60-их рр. ХХ ст. відбувалися експерсії на виробництво, проте вони не враховували особливості сприйняття інформації дошкільниками
5.	Бесіди	ні	так	
6.	Читання художніх творів	так	так	
7.	Розгляд картин та бесіда за їх змістом	так	так	
8.	Розповідь вихователя ЗДО, передача знань	так	так	
9.	Демонстрація кінофільмів та діафільмів	частково	повсякчасно	

1	2	3	4	5
10.	Організація дидактичних ігор	частково	так	Протягом першої половини ХХ століття педагогами й науковцями однозначно не було визначено роль гри у трудовому вихованні дошкільників.
11.	Проведення дидактичних вправ	так	так	
12.	Залучення дітей до праці дорослих	повсякчасно	частково	
13.	Допомога вихователю	так	так	
14.	Створення ігрових ситуацій	ні	так	
15.	Наслідування прикладу дорослого	так	частково	У досліджуваній історичній період спрямованість виховання вимагала наслідування старших і намагання повторювати їх
16.	Використання методу заохочення	так	так	На сучасному етапі змінився характер заохочення до трудової діяльності. Він має бути не тільки суспільно корисним, як у 20-60-ті роки ХХ століття, а й особистісно-орієнтованим, враховувати індивідуальні потреби й соціальні реалії.
17.	Спостереження в куточку живої природи	так	так	
18.	Бесіди-обговорення роботи чергових (оцінювання)	ні	так	У досліджуваній історичній період суспільна ідеологія

1	2	3	4	5
				спрямовувала особистість на якомога краще виконання своїх обов'язків і доручень. На жаль, це прагнення не є особливістю сучасного суспільного мислення.
19.	Спостереження за роботою чергових	ні	так	
20.	Нагадування	частково	так	На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається зниження соціальної активності не тільки у трудовій діяльності, а й взагалі.
21.	Зацікавлення	так	так	
22.	Коментування	так	так	
23.	Порівняння	так	так	
24.	Усвідомлення власних досягнень	частково	так	Для досліджуваного історичного періоду характерними були колективні форми трудового виховання. Для сучасного етапу характерним є усвідомлення особистісного внеску для досягнення результатів у праці.
25.	Співробітництво з дорослими	так	так	
26.	Порівняння себе з однолітками	частково	так	У досліджуваний історичний період порівняння здійснювалось для усвідомлення загальнолюдської цінності, а не для особистісної оцінки, як на сучасному етапі.

1	2	3	4	5
27.	Об'єднання в спільній діяльності	так	частково	Індивідуалізація особистості, що відбувається останнім часом, призводить до труднощів у виконанні спільної трудової діяльності.
28.	Планування і розподіл обов'язків	так	так	
29.	Виявлення своїх умінь і здібностей	частково	так	Сучасний характер виховання на меті має виявлення здібностей людини, починаючи від її народження, що призводить до чіткого розподілу видів діяльності відповідно до здібностей.
30.	Домовленість	ні	так	У 20-60-ті роки ХХ століття трудове виховання дошкільників, як і особистості, взагалі, слідувало ідеям комуністичного виховання, що унеможлиблювало наявність зазначеного сучасного прийому трудового виховання.
31.	Самооцінка	ні	так	Індивідуалістичний характер виховання особистості, характерний для сучасного етапу розвитку суспільства, не мав місця у досліджуваний історичний період.
32.	Вправління	так	так	
33.	Позитивне оцінювання результатів діяльності	так	так	

1	2	3	4	5
34.	Уточнення	так	так	
35.	Спонування	частково	так	Умотивованість особистості досліджуваного історичного періоду була більшою, що й спричиняло менше використання зазначеного прийому.
36.	Ігри-заняття	ні	так	Визнання сучасними науковцями і педагогами гри провідним методом виховання дитини дошкільного віку призвело до поширення цього прийому на всі види виховання, в тому числі й трудового.
37.	Зацікавленість вихователя наслідками трудової діяльності дітей	так	так	
38.	Використання ігрових елементів	частково	так	
39.	Спостереження за різними трудовими діями одного виду з приділенням особливої уваги результату	частково	так	

Цікавим і педагогічно корисним у межах даного дослідження є досвід ЗДО «Казка» сел. Охрімівці (Віньковецький район, Хмельницька обл.) [95]. У розділі «Консультація для вихователів» адміністрацією закладу надано матеріал щодо трудової підготовки дошкільників. Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти визначені етапи розвитку інтересу до праці:

* послідовність виконання дій щодо виховання інтересу до праці;

- * формування потреби в активній діяльності;
- * демонстрація трудових дій дорослим та їх пояснення;
- * формування споглядального інтересу, особистої емоційної зацікавленості;
- * чітке усвідомлення завдань;
- * виникнення бажання щодо виконання трудових дій;
- * розвиток споглядально-дійового інтересу, позитивного емоційного заряду;
- * прояв першої проби сил (підтвердилася чи не підтвердилася);
- * багаторазове вправлення з метою набуття досвіду;
- * формування вміння щодо виконання трудових операцій;
- * прояв дієво-пізнавального інтересу;
- * віднайдення нового способу щодо виконання трудових дій;
- * переконання щодо його правильності, що підтверджується успіхом;
- * формування пізнавально-творчого інтересу, прояв високого емоційного задоволення;
- * наявність сформованих практичних навичок;
- * необхідність творчого виконання трудових дій (схвалення дорослими);
- * прояв внутрішньої потреби щодо виконання трудових дій;
- * виховання необхідності систематичного застосування в повсякденному житті;
- * формування звички до праці [95].

Також зазначимо, що для ефективної організації трудової підготовки дошкільників надзвичайно важливим виступає правильний вибір форм, методів і засобів трудового виховання із урахуванням вікових й індивідуальних особливостей дитини. Поступове виконання кожного із зазначених вище кроків призведе до гарного кінцевого результату. Важливо пам'ятати, що організація трудового виховання для дітей дошкільного віку

обов'язково повинна враховувати інтереси дитини й залишатися цікавою для них. Зацікавленість та інтерес – необхідні елементи на кожному з 4 основних етапів формування звички до праці, а саме:

1) споглядальний інтерес, що характеризується відсутністю трудової діяльності з боку дитини. Відбувається отримання цікавої інформації, бесіда, спостереження й обговорення трудових дій інших;

2) споглядально-дійовий інтерес, якому притаманні зацікавленість дитини у новому виді праці. Дитина цікавиться новими професіями, ставить питання для розширення знань, намагається виконати трудові дії самостійно;

3) дієво-пізнавальний інтерес, котрий відбивається у бажанні зрозуміти суть трудового процесу, визначенні послідовності трудових дій, формуванні практичних умінь. Необхідно відзначити той факт, що чим більш самостійною й різноманітною буде практична підготовка дітей на визначеному етапі, тим більш глибоким і стійким буде інтерес до праці;

4) пізнавально-творчий інтерес, що спрямований на пошук шляхів удосконалення й поліпшення трудового процесу. Сформованість практичних навичок призводить до відчуття в дитини потреби у трудовій діяльності, а в подальшому – формується звичка щодо виконання трудових дій [95; 34; 36; 67].

Цінним для сучасних вихователів є наведений матеріал із конкретними прикладами щодо підтримки інтересу дошкільників до трудового процесу, бо саме через ставлення дошкільників до праці можна сміливо сказати, чи здійснюється трудове виховання в ЗДО за гуманними принципами.

На основі викладеного вище матеріалу можна констатувати, що на сучасному етапі роботи ЗДО відбулася часткова зміна форм, методів і засобів трудового виховання, а фактично незмінною залишилася його мета – виховання працьовитої та корисної для суспільства самостійної особистості. Ця зміна спричинена науково-технічним прогресом і бурхливим розвитком суспільства.

Наприклад, широко використовувані у 20-30-ті роки ХХ століття саморобні іграшки, напівфабрикати замінили різноманітні готові конструктори й деталі для зборки предметів із пластику, металу, тканини, магнітів тощо. Слід також відзначити широку популярність гуртків з Lego-конструювання у закладах дошкільної освіти України. Різноманітність форм і кольорів цих конструкторів, а також розмірів деталей із урахуванням вікових особливостей дошкільників дають можливість не тільки створювати предмети навколишнього середовища, але й розвивати у дітей дошкільного віку просторову уяву, спробувати себе у професії інженера, конструктора, будівельника.

У ході наукового пошуку встановлено, що популярні у середині ХХ століття робітничі кімнати, де діти дошкільного віку займалися працею по дереву, конструюванням, знайомилися з матеріалами і інструментами виробництва на сьогодні втратили свою актуальність і не мають місця у сучасних закладах дошкільної освіти. Проте ознайомлення з процесами виробництва й різними професіями сьогодні відбувається за допомогою технічних засобів навчання, яким добре оснащені ігрові кімнати. Наприклад, у ЗДО № 109 м. Харкова вихователі проводять заняття з трудового виховання за допомогою відео-матеріалів і заочних подорожей із подальшим обговоренням і визначенням важливості професії для суспільства [52].

Також на сьогоднішній день набирають популярності раніше широко використовувані екскурсії на виробництво. Слід зазначити, що сучасні екскурсії проводяться з урахуванням вікових особливостей сприймання й засвоєння інформації дітьми дошкільного віку, а також дають можливість дітям самостійно спробувати приєднатися до виробництва найбільш популярних виробів (наприклад, піци, тістечок, іграшок тощо).

Педагогічно цінним у межах проведеного дисертаційного дослідження є досвід з організації трудового виховання дітей, який накопичено у ЗДО № 40 «Червоні вітрила» м. Рівне [148]. На сторінці «Консультації для педагогів і батьків» [148] широко представлені педагогічні

поради щодо організації трудового виховання дошкільників, формування дитячої особистості в процесі праці, виховання таких загальнолюдських якостей дитини, як працелюбство, чуйність, бажання допомогти іншим тощо.

Так, у статті «Трудове виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема сучасності» [148] наголошено, що ставлення сучасного суспільства до праці змінилося в негативний бік. Саме тому «необхідно змінити систему знань про працю дорослих, які отримують діти, переглянути ставлення до людей праці та виховати у дітей працелюбність як одну з провідних якостей особистості» [148].

Як свідчить аналіз історико-педагогічної, методичної, науково-практичної, періодичної літератури, не змінними на сьогоднішній день залишилися і джерела формування знань дошкільників про працю. Взагалі, трудове виховання дітей, їх ставлення до праці виховується з творів художньої літератури і фольклору, найбільш популярних серед дітей мультфільмів та кінофільмів, через розповіді, бесіди вихователів, спілкування із представниками різних професій, батьками, через спостереження за трудовою діяльністю інших.

Виходячи з цього, особливого й першочергового значення має організація трудового виховання дитини дошкільного віку в родині. Щодо реалізації цього питання колектив ЗДО № 40 «Червоні вітрила» м. Рівне пропонує чітко визначити чинники, що допомагатимуть трудовому вихованню дітей.

По-перше, на сьогодні пріоритетними напрямками виховання дітей дошкільного віку є: підготовка їх до школи; визначення й розвиток природних здібностей; фізичне виховання. Таким чином, трудове виховання не стоїть у прерогативі й, як відмічають самі вихователі, дошкільний заклад у реалізації цього питання покладається переважно на родину, а родина, у свою чергу, вважає, що трудовим вихованням дитини дошкільного віку повинні займатись у ЗДО.

По-друге, необхідно звертати особливу увагу на ставлення батьків до пізнавального інтересу дітей щодо праці. Усі питання, які турбують дошкільнят щодо трудової діяльності батьків або осіб, що їх замінюють, умовно можна поділити на три типи:

- назва професії, суть трудової діяльності;
- необхідність і значущість результатів трудової діяльності для себе особисто (сім'ї) та суспільства в цілому;
- особисте ставлення й бачення себе у професії.

Саме байдужі й необдумані відповіді на ці типи питань і призводять до втрати уваги щодо організації трудового виховання, а у подальшому – до негативного або зневажливого ставлення дитини до праці.

По-третє, на ставлення дошкільників до праці впливають суспільні тенденції та явища. Телебачення, соціальні мережі популяризують певні професії (бізнесмен, ноумен, дизайнер, політик, адвокат тощо). Представників інших професій представлено у негативному світлі: вони скаржаться, невдоволені, занепокоєні. Також великий вплив на дитину мають життєві ситуації, в яких беруть участь представники різних професій (водії, лікарі, вихователі, продавці тощо). Саме їх поведінка й визначає ставлення дитини до тієї або іншої професії.

Таким чином, для правильної організації трудового виховання необхідно, щоб важелі трудового виховання дітей дошкільного віку були врегульовані на державному рівні; на рівні дитячих установ; на родинному рівні, а також, щоб кожна людина, біля якої знаходиться дитина, усвідомлювала важливість обдумування власної поведінки та спілкування у будь-який час.

У ході наукового пошуку було встановлено, що безпосередній зв'язок між родиною і закладом дошкільної освіти має велике значення для правильної організації трудового виховання дітей. Зокрема, у досліджуваній історичний період співпраця реалізовувалась шляхом особистих бесід вихователя або представника дитячого закладу з батьками або особами, що їх

замінюють. Також масово використовувалися плакати, стіннівки. Звичним було широке обговорення питань щодо організації трудового виховання дітей дошкільного віку на політичних зборах.

На сьогоднішній день форми і шляхи взаємодії сім'ї та закладів дошкільної освіти змінилися. Звичайно, що особисті бесіди з батьками проводяться і у сучасному закладі, проте з розвитком суспільства й науково-технічного прогресу виникли нові форми взаємодії ЗДО і батьків, а саме: соціальні мережі, групи, форуми, електронна пошта, аудіо та відео-конференції тощо.

Як уже було зазначено, найбільш поширеними й актуальними для сьогодення є питання сімейного виховання і взаємодії дошкільних навчальних закладів із батьками. Так, широко розповсюдженими на сьогодні є розділи для батьків на офіційних сторінках закладів дошкільної освіти з порадами, лекціями, бесідами, рекомендаціями та відповідями на найбільш важливі й актуальні питання у процесі сімейного виховання. Наприклад, у ЗДО № 3 «Веселка» м. Чортків (Тернопільська обл.) є розділ «Всеобуч для батьків». Стосовно питань трудового виховання дошкільників цікавою є консультація на тему: «Привчайте дітей до праці!» [39]. У ході консультації визначені основні проблеми, з якими можуть стикатися батьки у процесі трудового виховання дітей дошкільного віку, й наведені шляхи їх розв'язання. Також надано покрокову інструкцію з таких питань, як:

- Починаємо з себе;
- Спільна діяльність;
- Коли почати?
- Як зробити прибирання цікавим?
- Основні помилки;
- Чи потрібна дитині «няня»? [39]

Отже, стає очевидним, що ставлення дитини до праці формує не тільки заклад освіти, а й найближче оточуюче середовище – її родина.

На сайті «Всеосвіта» [55] також поширеними й актуальними, виходячи з великої кількості переглядів, є консультації для батьків. Так, у темі «Трудове виховання в сім'ї» [55] визначено, що саме праця є найважливішим засобом виховання, який має безпосередній вплив на формування особистості дитини та процес її соціалізації.

У документі також визначені провідні види трудової діяльності дошкільника (самообслуговування, праця дітей в природі, ручна праця), роз'яснено батькам мету й завдання кожного із видів праці, визначено роль родинного трудового виховання і надано інформацію щодо посиленості й доречності трудових доручень в організації трудової підготовки дошкільників. Отже, головна мета зазначеної консультації – донести батькам необхідність здійснення родинного трудового виховання, розкрити його значення для становлення особистості дитини й переходу від «самооцінки до самопізнання» [55].

Таким чином, із зазначеного вище не викликає сумніву потреба актуалізації педагогічно цінних ідей і позитивного досвіду організації трудового виховання дітей дошкільного віку минулого століття у сучасний етап розвитку української системи дошкільного виховання.

До прогностичних тенденцій подальшого розвитку питань трудового виховання дошкільників можна віднести поширення й усвідомлення практичної значущості різних професій. Доцільним, на наш погляд, буде запрошення відомих людей міста, батьків дітей, родичів, котрі є представниками різних професій, для розповіді, мотивування й заохочення до подальшої плідної й сумлінної трудової діяльності дошкільників.

Також вважаємо за необхідне відродження практичного безпосереднього досвіду з організації трудового виховання дошкільників, а саме: спостереження за працею дорослих в закладах дошкільної освіти та виконання дітьми посильних доручень для активізації їхнього пізнавального інтересу. Наприклад, рекомендується не тільки спостерігати за роботою столяра, але й подавати йому необхідні інструменти. На наш погляд, такий

спосіб взаємодії сприятиме кращим результатам трудового виховання дітей дошкільного віку.

На жаль, у ході наукового пошуку було встановлено, що не всі компоненти трудового виховання дітей дошкільного віку належно досліджені й використовуються у процесі виховання дошкільників. Зауважимо також, що розвивальні можливості праці набагато ширші, тому варто більше звертати уваги на моральні аспекти організації трудової діяльності та її значення для виховання позитивних рис дитини.

Висновки до розділу 2

Ураховуючи зміни суспільно-політичних та економічних чинників, прийняття нормативних документів, що регламентували діяльність закладів дошкільної освіти, погляди науково-педагогічної громадськості на мету, завдання, суб'єкти, зміст, принципи, види, форми і методи організації трудового виховання дітей дошкільного віку, науково обґрунтовано три етапи розвитку зазначених питань в Україні:

I етап – етап формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства (1919 – 1931 рр.);

II етап – етап широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.);

III етап – етап розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.).

З'ясовано, що на *першому етапі* – етапі формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства (1919 – 1931 рр.) – була визначена мета (формуванні у дітей

навичок щодо опанування явищами та процесами природи), завдання (підготовка дітей до колективної трудової діяльності; підготовка творця нового життя і борця за нього; виховання радісного і шанобливого ставлення до фізичної праці та ін.), виокремленні основні форми й методи трудового виховання дітей дошкільного віку (робота у приміщенні, дослідницький метод, робота на ділянці, метод бесіди, екскурсії-прогулянки, спостереження, проведення свят (Свято лісу, Свято урожаю, Свято бузку)), були запропоновані основні види дитячої праці (самообслуговування, ручна праця, господарча праця, знайомство дітей з працею дорослих, суспільно-корисна праця).

Установлено, що окреслений етап також характеризувався інтенсивним розширенням мережі дошкільних установ, виданням довідника для працівників дитячих установ «Портфель дошкільного працівника» (1923 р.), розробкою Проєкту програми дошкільного закладу (1928 р.), виданням Наркомосом методичних листів «Про зв'язок дошкільних закладів зі школою та про планування роботи», виданням «Матеріалів до роботи дошкільних установ у місті» (1930 р.), проведенням спеціальної Наради завідувачів дошкільних закладів освіти (1931 р.), у якій чітко визначалися вимоги до структури та змісту «Програми для дошкільних установ».

Виявлено, що формуванню питань трудового виховання дітей дошкільного віку на окресленому етапі сприяли педагогічні погляди Абрамової, А. Дернової-Ярмоленко, Дрилль, Р. Прущської, Соловйової, А. Суровцевої, Чулицької, Л. Шлегер, В. Шмідт та ін. Зазначені фахівці визначила вікові особливості дошкільника, його характерні риси й напрями виховання, розробили вимоги до організації дитячої праці, до структури та змісту трудового виховання дошкільників, зробили наголос на необхідності застосування різних видів чергувань, підкреслили важливість «ручної» праці та праці у природі для розвитку дитячої творчості й фантазії, наголошували на доцільності встановлення спеціального обладнання для підвищення якості

й інтенсивності дитячої праці; запропонували створення справ-проектів для дошкільних дитячих установ.

Серед недоліків на першому етапі можна визначити слабку теоретико-методологічну базу, яка б регулювала процес трудового виховання дітей дошкільного віку в країні.

З'ясовано, що *другий етап* – етап широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України (1932 – 1937 рр.) – характеризується прийняттям урядових документів щодо організації виховання дітей у закладах дошкільної освіти, розробкою програми для зазначених закладів (1932 р.), прийняттям «Програми внутрішнього розпорядку дитячого садка» (1934 р.), широким поширенням теоретичних і практичних надбань провідних науковців і вихователів досліджуваного історичного періоду, ідеєю політехнізації дитячої праці, створенням гарно обладнаних робітничих дитячих кімнат та психолого-педагогічних кабінетів, кардинальними змінами щодо визначення мети (трудове виховання розглядалось як необхідна складова всебічного розвитку особистості дитини поряд із моральним, фізичним, музичним і розумовим), завдань (прищеплення дітям політехнічних навичок та вмінь, необхідність політехнізації дошкільних установ, підвищення кваліфікації педагогічних працівників; участь ЗДО у соцзмаганнях та ударництві тощо), видів (художній характер ручної праці, знайомство дітей з технікою, праця в робітничому куточку, ознайомлення дітей із працею дорослих, моделювання та конструювання, праця з різноманітними матеріалами, інструментами), форм (організація трудових куточків і кімнат для занять працею) і методів трудового виховання дітей дошкільного віку (соціалістичне змагання, ударництво, раціоналізація, винахідництво, виробничі екскурсії), чітким розподілом дітей на групи та визначенням видів і методів трудового виховання для кожної з них,

Варто також наголосити на тому, що активною пропагандою теорії та практики трудового виховання дітей дошкільного віку на визначеному

етапі займалися такі журнали, як «Дошкільне виховання» та «За комуністичне виховання дошкільника».

На досліджуваному етапі (1932 – 1937 рр.) науковцями (А. Антонівська, П. Волобуєв, А. Гендрихівська, В. Герценштейн, О. Гронова, Т. Губенко, М. Кондратенко, С. Лівшина, К. Меркулова, Н. Панченко, А. Тарнопільська, І. Ульянів, Ж. Уманська, Л. Шамшина, О. Яковенко та ін.) було зроблено спробу теоретично обґрунтувати два види дитячої діяльності – гру та працю; наголошено на тому, що дітям дошкільного віку необхідно прищепити низку культурних та гігієнічних навичок; серед методів трудового виховання у дошкільних установах велику увагу приділено словесним методам; розроблено вимоги щодо кращої організації дитячої праці у робітничій кімнаті.

Саме на досліджуваному етапі вченими починають розроблятися і *принципи* трудового виховання дітей дошкільного віку. Це: принцип посиленої праці; принцип самоврядування та виборності (для дітей старшого дошкільного віку); принцип політехнізму; соціальної спрямованості трудової діяльності; принцип поєднання набутих знань із набутими вміннями; принцип тісного поєднання теорії з практикою; принцип навчання від простого до складного; тісного зв'язку трудового виховання з фізичним.

Установлено, що на етапі, який вивчається, плідному розвитку питань трудового виховання дітей дошкільного віку заважало: використання праці без зв'язку з дитячою грою; недостатнє знання вихователями психофізіологічних особливостей дітей; широке використання методів словесного впливу, котрі регламентували трудову діяльність і не були орієнтовані на потреби дітей дошкільного віку; не чіткість визначення місця трудового виховання у системі дошкільного виховання тощо.

Проведене дослідження свідчить, що *третьому етапу* – етапу розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї (1938 – 1959 рр.) – притаманні: прийняття «Керівництва для

вихователя дитячого садка» (1938 р.) та Статуту дитячого садка (1939 р.), підхід до трудового виховання не як до самостійного напрямку в роботі вихователя, а як до засобу морального і фізичного виховання дошкільника, переобладнання робітничих кімнат відповідно до вимог ручної праці, з орієнтацією на художньо-естетичний напрям і тісний зв'язок зі грою, формулювання нового для дошкільної освіти завдання: створення комплексної програми виховання дітей від молодшого до старшого дошкільного віку, приділення значної уваги питанням трудового виховання дітей у сім'ї, розробка «Програмно-методичних рекомендацій» (1954 р.).

З'ясовано, що суттєвий внесок у розробку питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку на досліджуваному етапі зробили такі науковці, як: Т. Цвєлих (визначила основні напрями трудового виховання дошкільників – ознайомлення і спостереження за працею дорослих; власна трудова діяльність (самообслуговування, чергування, колективна праця)), Є. Контребінська (сформулювала провідні завдання трудового виховання дошкільників (виховання шанобливого ставлення до праці дорослих; виховання бережливого ставлення до оточуючих предметів і речей; ознайомлення дітей дошкільного віку з професіями; формування у них уміння спільно й злагоджено працювати в колективі; розвиток таких моральних рис, як працьовитість, старанність, виховання інтересу й поваги до праці дорослих)), Т. Введенська (запропонувала форми та методи виховання дошкільника в сім'ї), Л. Перембська (зазначила важливість здійснення вихователями індивідуального підходу в роботі з дітьми дошкільного віку); В. Нечаєва (запропонувала провідні форми та методи організації трудового виховання дітей дошкільного віку); Я. Неверович (сформулювала мету трудового виховання дітей дошкільного віку, яка полягала у залученні дітей до посильної для них трудової діяльності і вихованні в них емоційно-позитивного ставлення до праці дорослих, які їх оточують), О. Фролова (визначила сприятливі умови для організації трудової діяльності дітей), О. Усова (розробила зміст трудового виховання

дошкільнят у залежності від віку дитини); Л. Шестель (визначила сприятливі умови для організації трудової діяльності дитини в сім'ї – розпорядок дня та середовище, в якому працює дитина).

Варто також наголосити на тому, що на окресленому етапі, на відміну від попереднього, широкого розповсюдження та обґрунтування набув *принцип* зв'язку трудового виховання дошкільників із працею дорослих.

Досліджуваний етап характеризувався і використанням таких педагогічно цінних форм та методів трудового виховання дітей дошкільного віку, як-от: створення проблемних ситуацій; планування посильних трудових завдань; уважне спостереження за самостійною трудовою діяльністю дитини; широке застосування власного прикладу; заохочення і мотивація дошкільників до трудової діяльності.

Основними методами трудового виховання дітей у сім'ї виступали: метод доручення, роз'яснення, показу, прикладу, розповіді батьків про свою професію, прогулянки, пояснення.

Серед труднощів на досліджуваному етапі вважаємо необхідним виділити наступні: недостатній рівень знань і уваги до праці дорослих; перенесення до дошкільного закладу шкільних форм і методів виховання дітей; постановка складних завдання трудового виховання (наприклад, у молодшій групі вводиться робота з деревом, у середній – з текстилем, у старшій – з металом).

Установлено, що серед педагогічно цінних аспектів організації трудового виховання дітей дошкільного віку заслуговують на увагу та подальше творче використання: етапи формування інтересу до праці (споглядальний інтерес, особиста емоційна зацікавленість; поява бажання виконувати трудові дії; внутрішня потреба виконувати трудові дії; звичка до праці тощо); зміст, форми та методи діяльності робітничих кімнат; особливості діяльності психолого-педагогічних кабінетів; специфіка використання ручної праці, яка мала творчий характер; організація трудової діяльності дошкільників у сім'ї, рекомендації науковців щодо виховання

таких загальнолюдських якостей дитини, як працелюбство, чуйність, бажання допомогти іншим тощо; спостереження за працею дорослих у ЗДО та виконання дітьми посильних доручень і деякі інші.

Матеріали 2 розділу знайшли своє відображення в таких публікаціях автора [166; 167; 168; 169; 170; 171; 173; 174].

Список використаних джерел до розділу 2

1. Альмединген Н. А., Тумим Г. Г. Портфель дошкольного работника. МОСКВА ; Петербург : Гос. изд-во, 1923. 156 с.
2. Антипін Є. Б. Ідеї наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець ХІХ–30-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2017. 22 с.
3. Антонівська А. Робота на дошкільних майданах. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 1-2. С. 25–28.
4. Апрелева І. В. Реалізація принципу доступності до суспільного дошкільного виховання в Україні (20-30-ті роки ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2016. 221 с.
5. Артемова Л. В., Кудикіна Н. В., Школьна Н. А. Ознайомлення дітей з працею дорослих. Київ : Радянська школа, 1988. 176 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти України: схвалений рішенням колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 04.05.2012 р. № 5/2-2. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України*. 2012. № 13/15. С. 43–64.
7. Беленька Г. Виховання елементів культури праці у дітей старшого дошкільного віку : автореф. Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Український педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 1994. 24 с.
8. Беленька Г. Трудове виховання дітей дошкільного віку: реалії ХХІ сторіччя. *Збірник наукових праць / Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини*. 2009. Ч. 2. С. 26–37.
9. Беленька Г. В. Формуємо комунікативні навички в праці. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015. № 3. С. 42–49.
10. Беленька Г. Зростання дошкільника в праці. Київ : Шкільний світ, 2010. 108 с.

11. Богданова Г. Хозяйственно-бытовой труд детей на участке летом. *Дошкольное воспитание*. 1987. № 7. С. 40–43.
12. Борисова З. Н. Дежурства в детском саду как средство воспитания ответственности у детей дошкольного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена.. Ленинград, 1953. 25 с.
13. Борисова Н. Р., Введенська Т. В. Виховання в праці. Київ : Радянська школа, 1977. 82 с.
14. Буре Р. Зацікавлювати працею. *Дошкільне виховання*. 1987. Січень, С. 6–8.
15. Буре Р. С., Гордина Г. Н. Учите детей трудиться. Москва : Просвещение, 1983. 144 с.
16. Васильєва С. А. Васильєва С. А. Тенденції розвитку системи дошкільних навчальних закладів різних типів в Україні (друга половина ХІХ–початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2017. 232 с.
17. Введенська Т. Про трудове виховання. *Дошкільне виховання*, 1955. № 3. С. 9–14.
18. Введенська Т. В. Трудове виховання дітей дошкільного віку в сім'ї. Київ : Рад школа, 1959. 40 с.
19. Введенська Т., Цвелих Т. Про трудове виховання дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 1955. № 9. С. 7–13.
20. Веретенникова С. А. Методика ознакомлення дітей с природой. Москва : Учпедгиз, 1958. 172 с.
21. Волкова А. А. Заняття с детьми дошкольного возраста дома. Москва : Учпедгиз, 1951. 32 с.
22. Волобуєв П. Ю. Дошкільні установи в світлі політехнізму. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 3. С. 16–21.

23. Воспитание ребенка в семье от трех до семи лет. Книга для родителей / под ред. Е. А. Флериной. Москва : Учпедгиз, 1950. 279 с.
24. Всероссийский съезд по дошкольному воспитанию, 3-й. (Стенографический отчет) / под ред. М. М. Виленской, С. С. Моложавого, Р. И. Прущицкой. Москва : ГМПТ, 1925. 536 с.
25. Гендрихівська А. Про чергове завдання дошкільної роботи. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 1-2. С. 9–14.
26. Гендрихівська А. За поворот в дошкільній роботі. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 3. С. 7–10.
27. Годовые отчёты о деятельности подотдела социального воспитания губоно и подведомственных ему учреждений за 1922-23 гг. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф.820. Оп.1. Спр.259. Арк. 54.
28. Горнова О. З досвіду роботи 7 дитсадка м. Харкова. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1933. № 1. С. 44–49.
29. Губенко Т. З підсумків роботи дитсадків міста Харкова за минулий рік. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1933. № 2. С. 51–57.
30. Декрети і накази уряду (Центральна комісія допомоги дітям). 1924 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 203. Оп. 1. Спр. 452. Арк. 289.
31. Детство в СССР. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 4511. Оп.1. Спр.17. Арк. 12.
32. Дернова-Ярмоленко А. А. Воспитание дошкольника. Ленинград : Ленинградская правда, 1929. 27 с.
33. Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машковець ; Міністерство освіти і науки України. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
34. Дитина-педагог : сучасний погляд. *Психолого-педагогічні та соціальні аспекти сучасної дошкільної та початкової освіти*. Луганськ : ДЗ «Луганс. Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка», 2010. 491 с.

35. Доклады о деятельности губернской комиссии помощи детям, 1924 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 203. Оп. 1. Спр. 1778. Арк. 68.
36. Долинна О., Низьковська О. Праця – ефективний засіб формування предметно-практичної компетенції дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. № 12. С. 16–27.
37. Доповідні записки до Ради Міністрів та ЦК КПУ по дошкільному вихованню–1951 рік. *ЦДАВОВ України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України)*. Ф. 166. Спр. 1038. Арк. 40–41.
38. Дошкільний навчальний заклад № 21 «Веселка», м. Маріуполь : [Електронний ресурс]. URL : <http://veselka21.org.ua> (дата звернення : 24.09.2020).
39. Дошкільний навчальний заклад № 3 «Веселка», м. Чортків, Тернопільська обл.) : [Електронний ресурс]. URL : <http://chortkiv-dnz3.edukit.te.ua/> (дата звернення : 23.09.2020).
40. Дошкольная педагогика / под ред. В. И. Ядешко, Ф. А. Сохина. Москва : Просвещение, 1978. 429 с.
41. Ежемесячные отчёты Губсоцвоса, 1921-1922 гг. . *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп.1. Спр. 255. Арк. 21.
42. Єськова Т. Виховання працелюбності дітей дошкільного віку на заняттях з ручної праці (1917-1941 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / ЛНПУ імені Тараса Шевченка Луганськ, 2010. 20 с.
43. Загальний відділ, протоколи Наркомосу, 1923 р. . *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 470. Арк. 183.
44. Звіти Харківського губерньського відділу народної освіти. *ЦДАВОВ України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України)*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 554. Арк. 13.
45. Известия Академии педагогических наук РСФСР. Москва ; Ленинград, 1945-1968. Вып. 118 : Обучение в детском саду / отд-ние педагогики ; отв. ред. А. П. Усова. 1961. 224 с.

46. Инструкция по ведению очага и детского сада. *История советской дошкольной педагогики* : хрестоматия. Москва, 1980. С. 62–65.
47. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. *Вікіпедія* : сайт. URL : uk.m.wikipedia.org (дата звернення 20.06.2020).
48. Інформації, доповідні записки обкомів ЛКСМУ про шефство обласних комсомольських організацій над будівництвом дошкільних дитячих установ. 20 липня-1 грудня 1960 року. ЦДАГО (Центральний державний архів громадських об'єднань). Ф. 1. Оп. 17. Спр. 466. Арк. 70.
49. Кириллова А. Чтобы прогулка отвечала задачам воспитания. *Дошкольное воспитание*. 1988. № 12. С. 34–36.
50. Ключаева И. О чем рассказывают газеты. *Дошкольное воспитание*. 1959. № 8. С. 62–64.
51. Колісник Ю. Журнальні видання УРСР як засіб ідеологічного виховання мас. *Журналістика* : наук. зб. 2010. Вип. 9(34). С. 50–63.
52. Комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 109 Харківської міської ради» : [Електронний ресурс]. URL : <https://dnz109.klasna.com/> (дата звернення : 23.09.2020).
53. Кондратенко М. Шляхи й методи політехнізації дитячої установи. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1932. № 9. С. 36–55.
54. Контребінська Є. Перші кроки. *Дошкільне виховання*. 1957. № 4. С. 17–21.
55. Косультація «Трудове виховання дітей в сім'ї». *Всеосвіта* : [Електронний ресурс]. URL : <https://vseosvita.ua/library/konsultacia-trudove-vihovanna-ditej-v-simi-165166.html> (дата звернення : 27.09.2019).
56. Красногорская Л. И. Роль семьи в воспитании дошкольника. Москва : Учпедгиз, 1955.
57. Крулехт М. Обучение детей навыкам хозяйственно-бытового труда. *Дошкольное воспитание*. 1938. № 12. С. 26–32.
58. Крупская Н. Сочинения. Т. 6. Москва : АПН РСФСР, 1959. С. 13. Крупская Н. К. Педагогические сочинения : в 11-ти т. / под ред.

Н. К. Гончарова и др. Т. 6 : Дошкольное воспитание. Вопросы семейного воспитания и быта. Москва : АПН РСФСР, 1959. 464 с.

59. Лескова Г. Формирование у детей 6-7 лет представлений о труде взрослых. Дошкольная педагогика. *Ученые записки Ленинского государственного пед. ин-та имени А. И. Герцена*. 1964. Т. 270.

60. Лещенко С. Виховання самостійності та працелюбності у дошкільників у процесі виконання трудових доручень. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. № 1. С. 15–21.

61. Листування з відділами Наркомосу УРСР. *ЦДАВОВ України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України)*. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 868. Арк. 322.

62. Лівшин С., Герценштейн В. До питання про політехнічне виховання дітей переддошкільного віку. *За комуністичне виховання дошкільників*. 1931. Липень.

63. Лівшина С., Герценштейн В. Організація діяльності дітей дошкільного віку. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1932. № 1-2. С. 4–10.

64. Літіченко О. Д. Педагогічна преса дошкільного спрямування 50-80-х років ХХ століття. *Наукові записки. Сер. : Психолого-педагогічні науки / Ніжин. держ. ун-т імені Миколи Гоголя*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. № 4. С. 254–258.

65. Літіченко О. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку в педагогічній пресі (50-80-ті роки ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018. 274 с.

66. Літіченко О. Д. Ідеї трудового виховання дітей дошкільного віку у 50-х роках ХХ століття на сторінках педагогічної преси. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3-4. С. 43–56.

67. Літіченко О. Д. Трудове виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів. *Молодий вчений*. 2017. № 3.2(43.2). Березень, С. 58–61.

68. Літіченко О. Сучасні тенденції розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2018. № 8.1(60.1). Серпень. С. 76–79.
69. Лозинська С. В. Формування елементарних трудових навичок дошкільників як педагогічна проблема. *Perspektywy rozwoju badań naukowych w 21 wieku : Zbiór raportów naukowych (27.02.2013-28.02.2013)*. Szczecin : Wydawca : Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2013. [Електронний ресурс]. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf_14/ (дата звернення : 23.09.2020).
70. Лукашенко П. Дошкільне виховання на новому етапі. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 1–7.
71. Макаренко А. С. Избранные педагогические сочинения : в 4-х кн. Кн. 1 : Лекции о воспитании детей / под ред. И. А. Каирова, Г. С. Макаренко. Москва : АПН РСФСР, 1949. 161 с.
72. Махова К. В. О воспитании в семье. Учпедгиз, 1952. 222 с.
73. Маркова Т. А. Воспитание трудолюбия у дошкольников : кн. для воспитателя дет. сада. Москва : Просвещение, 1991. 111 с.
74. Материалы 2-го губернского съезда работников по внешкольному образованию, Харьков, 1920 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф.820. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 27.
75. Материалы об охране материнства и детства. . *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 394.
76. Материалы республиканских съездов и совещаний работников просвещения, 1922 г. Резолюция Всеукраинского съезда заведующих губоно. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 10.
77. Машковець М. А. Дитяча праця в сім'ї: за чи проти. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015. № 3. С. 50–55.

78. Машковець М. А. Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні старшого дошкільного і молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. 26 с.
79. Машковець М. Трудове виховання дітей дошкільного віку: пошук нових ідей. *Інноватика у вихованні*. 2018. Вип. 7(2). С. 147–153.
80. Меркулова К. Партийна конференція та завдання дошкільного виховання. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1932. № 4. С. 1–5.
81. Меркулова К. Педагогічні консультації. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 32–35.
82. Методические письма по дошкольному воспитанию. Москва ; Ленинград : Госиздат, 1927-1930. Письма 1-13.
83. Методические письма по дошкольному воспитанию. Москва, 1926-1930. Письмо 1. О дошкольной работе в деревне. 2-е изд. 1927. 40 с.
84. Методические письма по дошкольному воспитанию. Москва, 1926-1930. Письмо 13. Игра и труд дошкольника. 1929. 46 с.
85. Методические письма по дошкольному воспитанию. Москва, 1926-1930. Письмо 5. По планированию работы в дошкольных учреждениях. 1926. 20 с.
86. Методические письма по дошкольному воспитанию. Москва, 1926-1930. Письмо 7. О работе по природоведению в дошкольных учреждениях. 1928. 21 с.
87. Методические письма по дошкольному воспитанию. Москва, 1926-1930. Письмо 8. Место и роль строительного материала в дошкольном учреждении. 1929. 32 с.
88. Николаева С. Ознакомление дошкольников с явлениями природы и трудом взрослых в разное время года. *Дошкольное воспитание*. 1988. № 8. С. 9–17.
89. Обіжні інструкції та директивні листи Наркомосу УРСР в справі дошкільного виховання. 7 січня-28 грудня 1933 року. *ЦДАВОВ України*

- (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України).
Ф. 166. Спр. 142. Арк. 111
90. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко та ін. Київ : Укр. акад. дитинства, 2017. 80 с.
91. Отчёты о деятельности Всеукраинской Центральной и Харьковской губернских комиссий помощи детям, 1924 г. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 203. Оп. 1. Спр. 1696. Арк. 30.
92. Отчёты о деятельности секции и доклад, 1920 г. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 820. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 21.
93. Отчёты о работе Соцвоса, 1920 г. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 820. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 2–32.
94. Охорона материнства та дитинства. . ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 845. Оп. 3. Спр. 2014. Арк. 271.
95. Охрімівський ДНЗ «Казка», Віньковецький район, Хмельницька обл.) : [Електронний ресурс]. URL : <https://sites.google.com/site/ohrimivskijdnzaslasadokkazka/> (дата звернення : 24.09.2020).
96. Панченко Н. Дошкільне виховання на II-у п'ятирічку. За комуністичне виховання дошкільника. 1932. № 7. С. 12–18.
97. Первый Всероссийский съезд по дошкольному воспитанию (1 ; 1919 ; Москва). Доклады, протоколы, резолюция. Москва : Гос. издание, 1921. 224 с.
98. Переверзева Н. Развитие громадського дошкільного виховання в колгоспах Української РСР. Дошкільне виховання. 1957. № 9. С. 5–9.
99. Петренко та Донченко. Зв'язок із виробництвом (Досвід дитсадка, м. Харків). За комуністичне виховання дошкільників. 1931. № 4-5. С. 56–57.
100. Переписка и списки детских домов, детских садов и детских колоний, 1923 г. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 820. Оп. 1. Спр. 753. Арк. 532.

101. Переписка с Народным Комиссариатом просвещения УССР по вопросам социального воспитания., 1923 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 752. Арк. 192.

102. Пінчук Г. П. До працівників дошкільних закладів. *Дошкільне виховання*. 1951. № 1. С. 5–7.

103. Пісоцька Л. Трудове виховання дошкільників: ціннісні орієнтири родини. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 10. С. 166–169.

104. Пісоцька Л. М. Формування знань про робітничі професії у старших дошкільників як умова їх підготовки до навчання у школі. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*, 2016. Т. 2. Вип. LXXIY. С. 135–139.

105. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.

106. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. 2-е вид., доповн. Київ : Академвидав, 2013. 464 с. (Серія «Альма-матер»).

107. Порембская А. Бытовой труд как средство воспитания самостоятельности детей дошкольного возраста. *Ученые записки Ленинградского педагогического института им. А. И. Герцена*, 1956. Т. 126.

108. Постанова Президії Всеросійського Центрального комітету на доповідь Наркомосвіти про стан дошкільного виховання в РСФСР. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1933. № 2. С. 63.

109. Про відміну викладання труда в школах : наказ Народного комісаріату освіти УРСР від 23 лютого 1937 р. *Збірник наказів та розпоряджень Народного комісаріату освіти Української РСР*. 1937. № 5. С. 6.

110. Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку : постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР*. 1959. № 13. С. 3–6.

111. Программа воспитания в детском саду / отв. ред. М. В. Залужская. Изд. 2. Москва : Просвещение, 1964. 191 с. С. 9.
112. Программа воспитания в детском саду/ отв. ред. М. В. Залужская. Москва : Учпедгиз, 1962. 192 с.
113. Программы и внутренний распорядок детского сада. Москва ; Ленинград : Наркомпрос РСФСР ОГИЗ Учпедгиз, 1935. 175 с.
114. Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка : методичні вказівки / Відділ дошкільного виховання ; ред. Н. Ю. Переверзева. Київ, 1955. 160 с.
115. Проект програми. *За комуністичне виховання дошкільників*. 1932. № 1-2. С. 10–31.
116. Протоколы заседаний бюро общества «Друзья детей», 1929 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 1574. Оп. 4. Спр. 3. Арк. 1–28.
117. Протоколы заседаний губернского Совета защиты детей, 1921 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 203. Оп. 1. Спр. 389. Арк. 42.
118. Протоколы заседаний инспектуры Губсоцвоса, 1923г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 758. Арк. 118.
119. Протоколы конференции по вопросам социального воспитания детей и сведения о курсах социального воспитания, 1921 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 164. Арк. 58.
120. Протоколы семинаров Соцвоса, 1922 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 369. Арк. 83.
121. Протоколы Соцвоса, 1920 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 64.
122. Протоколы разных учреждений, 1923 г. . *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп.1. Спр.757. Арк. 253.

123. Пшеврицька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ : Ін-т педагогіки АПН України, 2002. 23 с.

124. Распоряжения, циркуляры и инструкции главного комитета социального воспитания Народного Комиссариата просвещения УССР, 1924-1925 гг. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 983. Арк. 33.

125. Распоряжения, циркуляры и инструкции Народного Комиссариата просвещения УССР, 1923 г. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 820. Оп. 1. Спр. 761. Арк. 169.

126. Резнік Я. Виховання нового ставлення до праці і громадської власності. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1940. № 4. С. 13–18.

127. Резолюции IV Всероссийского съезда по дошкольному воспитанию. Москва ; Ленинград : Наркомпрос РСФСР, 1929. 64 с.

128. Резолюции по докладам Второго Всероссийского съезда по дошкольному воспитанию. Москва, 1921.

129. Романова Л., Михайленко Л. Организация ручного труда в семье. *Дошкольное воспитание*. 1987. № 10. С. 64–67.

130. Руководство для воспитателя детского сада. Устав детского сада. 2-е изд. Москва : Нар. ком. прос. РСФСР, 1939. 120 с.

131. Руководство для воспитателя детского сада. Москва : Гос. уч. пед. изд. Мин. прос. РСФСР, 1953. 171 с.

132. Руководство для воспитателя детского сада. Устав детского сада. Москва : Учпедгиз, 1938. 119 с.

133. Руководство для воспитателя детского сада. Устав детского сада. Москва : Учпедгиз, 1945. 168 с.

134. Русакова Е. В. Как воспитывать культурно-гигиенические навыки у ребенка-дошкольника. Москва : Учпедгиз, 1951. 24 с.

135. Сайгушева Л. Разработка проблемы трудового воспитания детей в советской дошкольной педагогике. *Историко-педагогический журнал*. 2013. № 4. С. 121–133.
136. Сахарова В. Заняття по ручному труду. *Дошкольное воспитание*. 1987. № 8. С. 42–44.
137. Сладковський І. Ф. О воспитании трудолюбия у детей. 2-е изд. доп. Москва : Учпедгиз, 1959. 109 с.
138. Скрипник М. Про завдання дошкільного виховання. Харків : Радянська школа, 1932. 44 с. С. 5.
139. Советская система дошкольного образования. *Википедия* : [Электронный ресурс] URL : https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Дошкольное_образование_в_России (дата звернення 02.09.2020).
140. Соломенникова О. Разработка программных документов для ДОУ на разных этапах развития дошкольного образования. *Современное дошкольное образование. Теория и практика*. 2009. № 6. С. 8–13.
141. Суровцева А. В. Трудовые занятия детей. *Дошкольное воспитание*. 1934. № 1. С. 5–6.
142. Сухенко Є., Дзевєрін О. Перші кроки становлення і розвиток дошкільного виховання в УРСР. *Дошкільне виховання*. 1957. № 9. С. 10.
143. Тарнопільська А. Як організувати роботу на городі. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 1-2. С. 29–32.
144. Теплюк С. Опыт включения младших дошкольников в первые трудовые действия. *Дошкольное воспитание*. 1987. № 3. С. 26–31.
145. Теплюк С. Трудовые поручения на прогулке летом. *Дошкольное воспитание*. 1988. № 8. С. 51–55.
146. Теплюк С. Трудовые поручения на прогулке. *Дошкольное воспитание*. 1987. № 10. С. 40–44.
147. Трачук Т. А. Питання періодизації історії українського журналістикознавства. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 14. С. 111–117.

148. Трудове виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема сучасності. *Заклад дошкільної освіти (ясел-садка) компенсуючого типу (санаторного) №40 Рівненської міської ради* : [Електронний ресурс] URL : <http://dnz40.rosvita.rv.ua/2016-12-08-15-41-04/itemlist/category/48>-(дата звернення : 23.09.2020).

149. Трудове виховання в ДНЗ. *ЗДО №1 «Дзвіночок» м. Сарни (Рівненська обл.)* : [Електронний ресурс] URL : <https://www.xn--bladjnoga5eyg.xn-j1amh/post/2018/03/02> (дата звернення : 23.09.2020).

150. Трудовое воспитание в детском саду / под ред. В. Г. Нечаевой ; Акад. пед. наук РСФСР, Ин-т дошкольного воспитания. Москва : Просвещение, 1964. 188 с.

151. Трудовое воспитание детей в детском саду : метод. указания / Управление по дошкольному воспитанию М-ва просвещения РСФСР. Москва : Учпедгиз, 1954. 39 с.

152. Трудовое воспитание и политехническое обучение : краткий словарь для учителя / под ред. М. Н. Скаткина, В. А. Полякова. Москва : Просвещение, 1968. 480 с.

153. Ульянів І. Оздоровча робота на літнім майдані для дошкільника. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 1-2. С. 32–35.

154. Уманська Ж. З досвіду організації колективної праці дітей дошкільників *За комуністичне виховання дошкільника*. 1933. № 2. С. 43–48.

155. Усова А. П. Обучение в детском саду / под ред. А. В. Запорожца. 3-е изд., испр. Москва : Просвещение, 1981. 175 с.

156. Фролова О. А. Трудовое воспитание в детском саду. Москва : Просвещение, 1966. 121 с.

157. Хрипач Н. Уход за комнатными растениями. *Дошкольное воспитание*. 1988. № 12. С. 32–34.

158. ЦДАВОВ України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15. Т. 2. Спр. 2189. Арк. 9.

159. Цвелих Т. Питання комуністичної моралі в прогамно-методичних вказівках для вихователя. *Дошкільне виховання*. 1954. № 8. С. 3–7.
160. Цвелих Т. Про трудове виховання. *Дошкільне виховання*. 1955. № 3. С. 9–13.
161. Черепаня Н. І. Теоретичні засади виховання трудових умінь і навичок у дітей дошкільного віку. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 26 жовт. 2017 р., Мукачево / ред. кол. : В. І. Кобаль (гол.ред.) та ін. Мукачево : МДУ, 2017. С. 140–141.
162. Шамшина Л. В. К вопросу о постановке политехнического воспитания в дошкольных учреждениях. *Дошкольное воспитание*. 1930. № 6. С. 33.
163. Шапаренко Х. А. Сучасні підходи до трудового виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки Сер. : Педагогічні та історичні науки* : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. 2014. Вип. 116. С. 238–243.
164. Шестель Л. П. Трудовое воспитание детей в семье. Омск : ОГПИ имени А. М. Горького, 1959. 53 с.
165. Эльконин Д. Психическое развитие ребенка от рождения до поступления в школу. *Психология*. Москва, 1956.
166. Яковенко В. В. Аналіз використання педагогічно цінних ідей і досвіду минулих років у сучасних закладах дошкільної освіти. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum*. Praha, 2021. № 1(67). P. 100–106.
167. Яковенко В. В. В. О. Сухомлинський про трудове виховання дітей дошкільного віку. *Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., 27 верес. 2019 р., м. Харків / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2019. С. 141–145.
168. Яковенко В. В. Внесок вітчизняних науковців 40-60-х рр. ХХ століття в розробку питань трудового виховання дітей дошкільного віку.

The world of science and innovation : The 6th International scientific and practical conference. London, United Kingdom. 2021. P. 1262–1269.

169. Яковенко В. В. Професійна підготовка дошкільних працівників до організації трудового виховання дітей (ретроспективний аналіз). *Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи* : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., 6-7 лютого 2020 р., м. Харків / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Харків. нац. пед. ун-імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. С. 527–532.

170. Яковенко В. В. Формування трудових навичок у дітей з особливими освітніми потребами в процесі колективної праці. *Формування творчої особистості в системі освіти й соціальному середовищі: сучасні виклики та інновації* : матеріали Регіон. наук.-практ. конф., 22 квітня 2020 р., м. Харків / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків.облради. Харків, 2020. С. 265–267.

171. Яковенко О. Перші кроки політехнізації дошкільних закладів. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 24–30.

172. Яценко С., Якубович А., Потапова О. Маленькі кулінари в дитсадку і вдома. *Дошкільне виховання*. 2016. № 6. С. 18–21.

173. Yakovenko V, Roganova M., Kurhannikova O. Formation of preschool age children's personal competences in the process of labor and multicultural education. *Imhroving living standards: current opportunities and limitations* : Monograph / Editors : Wojciech Duczmal, Iryna Ostopolets. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. P. 401–409.

174. Yakovenko V. V. Development of issues of labor education of preschool children in the world pedagogical thought. *Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи* : монографія / а заг. ред. акад. Н. Г. Ничкало, акад. І. Ф. Прокопенка ; Ін-т освіти дорослих імені І. Зязюна НАПН України, ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків, 2020. С. 527–532.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації відповідно до мети й завдань дослідження розкрито стан наукової розробки проблеми організації трудового виховання дітей дошкільного віку в 20-60-ті рр. ХХ століття. Установлено, що означена проблема в історичній ретроспективі не була предметом наукового вивчення, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

1. На основі аналізу праці науковців (Л. Григорова, О. Легейда, А. Мудрик, Р. Овчарова, Т. Поніманська, Н. Черепаня) з'ясовано, що під поняттям «організація трудового виховання дітей дошкільного віку» слід розуміти процес формування в дошкільників трудових навичок та вмінь, звички до виконання трудових доручень, стійких переконань, що праця виступає життєвою необхідністю, який має чітко визначену мету, завдання, принципи, зміст, форми, методи та засоби.

2. До витоків ідей організації трудового виховання дошкільників у світовій педагогічній думці віднесено: праці філософів та педагогів Стародавньої Греції і Риму; погляди та діяльність педагогів епохи Відродження й Просвітництва; досвід організації праці дітей із сільського господарства та ручної праці (Й. Песталоцці); започаткування перших установ для маленьких дітей (Й. Оберлін); виокремлення трьох видів діяльності дитини – гра, праця та навчання (Ф. Фребель); визначення тісного зв'язку виховання майбутнього громадянина з опануванням професією (Г. Кершенштейнер); практичну діяльність М. Монтессорі тощо.

З'ясовано, що становленню та подальшому розвитку питань трудового виховання дітей дошкільного віку на території Української держави сприяли: організація сімейного виховання за часів Київської Русі; публікація «Повчання Володимира Мономаха дітям»; плідна діяльність професора і ректора Києво-Могилянського колегіуму І. Гізеля; педагогічні погляди Г. Сковороди, В. Одоєвського, К. Ушинського, Л. Толстого та ін.; уведення в дію нового Положення про притулки (1891 рік); педагогічна діяльність

Є. Водовозової, К. Вентцеля, Н. Лубенець, Т. Лубенця, І. Сікорського, С. Русової; організація педагогічних музеїв; масовий випуск вітчизняної педагогічної літератури; створення фребелівських товариств у Києві, Харкові, Одесі та інших містах України; поява перших дитячих садків у Полтаві, Києві, Миколаєві та Одесі; відкриття притулків для маленьких дітей з бідних сімей; відкриття осередків для дітей дошкільного і шкільного віку; плідна діяльність земств; масове проведення різноманітних з'їздів; створення педагогічних товариств; відкриття «Будинку юнацтва» тощо.

3. З урахуванням змін суспільно-політичних та економічних чинників, прийняттям нормативних документів, що регламентували діяльність закладів дошкільної освіти, поглядів науково-педагогічної громадськості на мету, завдання, суб'єкти, зміст, принципи, види, форми і методи організації трудового виховання дітей дошкільного віку, науково обґрунтовано три етапи розвитку зазначених питань в Україні.

З'ясовано, що перший етап (1919 – 1931 рр.) – етап формування питань трудового виховання дітей дошкільного віку в умовах становлення радянського суспільства – характеризувався: виданням Наркомосом різноманітних методичних листів щодо організації трудового виховання дітей у закладах дошкільної освіти; визначенням вимог до структури та змісту «Програми для дошкільних установ»; постановкою мети, завдань, виокремленням основних форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку, визначенням основних видів дитячої праці.

Доведено, що другому етапу (1932 – 1937 рр.) – етапу широкого впровадження методичного інструментарію трудового виховання в практику закладів дошкільної освіти України – були притаманні: прийняття урядових документів щодо організації виховання дітей у закладах дошкільної освіти, розробка програми для зазначених закладів (1932 р.), прийняття «Програми внутрішнього розпорядку дитячого садка» (1934 р.), широке поширення теоретичних і практичних надбань провідних науковців і вихователів досліджуваного історичного періоду (Л. Шамшина, Т. Губенко, І. Ульянов,

А. Антонівська, А. Гендрихівська, А. Тарнопільська, П. Волобуєв, О. Гронова, С. Лівшина, В. Герценштейн, О. Яковенко, Ж. Уманська та ін.), ідея політехнізації дитячої праці, кардинальні зміни щодо визначення мети, завдань, видів, форм і методів трудового виховання дітей дошкільного віку, розробка принципів організації зазначеного виховання.

Установлено, що третій етап (1938 – 1959 рр.) – етап розробки теоретичних засад трудового виховання дітей дошкільного віку та їх активного впровадження в практику діяльності закладів дошкільної освіти України та сім'ї – був пов'язаний з: прийняттям «Керівництва для вихователя дитячого садка» (1938 р.) та Статуту дитячого садка (1939 р.); формулюванням нового для дошкільної освіти завдання: створення комплексної програми виховання дітей від молодшого до старшого дошкільного віку; приділенням значної уваги питанням трудового виховання дітей у сім'ї; всебічним обґрунтуванням принципу зв'язку трудового виховання дошкільників із працею дорослих; визначенням основних напрямів трудового виховання дошкільників; використанням педагогічно цінних форм та методів трудового виховання дітей дошкільного віку.

Узагальнено провідні форми та методи організації трудового виховання дошкільників у досліджуваній період, а саме: робота у приміщенні, дослідницький метод, робота на ділянці, метод бесіди, екскурсії-прогулянки, спостереження, проведення свят (Свято лісу, Свято урожаю, Свято бузку), організація трудових куточків і кімнат для занять працею, соціалістичне змагання, ударництво, раціоналізація, винахідництво, виробничі екскурсії, створення проблемних ситуацій; планування посильних трудових завдань; уважне спостереження за самостійною трудовою діяльністю дитини; широке застосування власного прикладу; заохочення і мотивація дошкільників до трудової діяльності; метод доручення, роз'яснення, показу, розповіді батьків про свою професію, прогулянки, пояснення тощо.

4. Проведене дослідження свідчить, що подальшого вивчення і творчого використання у закладах дошкільної освіти та сім'ї потребують

такі питання, як-от: етапи формування інтересу до праці; зміст, форми та методи діяльності робітничих кімнат і психолого-педагогічних кабінетів; специфіка використання ручної праці; види, форми та методи трудової діяльності дошкільників у сім'ї, рекомендації науковців щодо виховання загальнолюдських якостей дитини та деякі інші.

Досліджувана проблема є багатоаспектною й не вичерпується пропонованою працею. Подальшої уваги потребують питання змісту, форм і методів підготовки вихователів до організації трудового виховання дітей дошкільного віку на різних етапах розвитку суспільства; порівняльний аналіз теорії та практики організації трудового виховання дітей в Україні та провідних країн світу.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Список публікацій Яковенко В.В.

за темою дисертаційного дослідження «Організація трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні (20-60-ті рр. ХХ століття)»

Наукові праці, в яких викладені основні результати дисертації:

1. Яковенко В.В. Ступінь дослідження трудового виховання дітей в Україні. *Педагогічні науки: зб. наук. пр.* Херсон, 2018. Вип. 84. С. 24-28
2. Яковенко В.В. Становлення ідей трудового виховання дітей дошкільного віку. *Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр.* - Харків: ХНАДУ, 2018. Вип. 44. С. 187-198
3. Яковенко В.В. Підготовка дошкільних працівників до організації трудового виховання дітей (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). *Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. праць: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Х., 2019. Вип. 46. С. 192-204*
4. Яковенко В.В., Чаговець А.І. Духовність як системоутворюючий фактор трудової культури дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць «Духовність особистості: методологія, теорія і практика».* Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля – 2020. Вип. 2 (95). С. 241-249
5. Яковенко В. В., Чаговець А. І., Апрельєва І. В. Психолого-педагогічні особливості формування трудових умінь у дітей старшого дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 25. Том 1. С.158-166.
6. Yakovenko V. V. Development of issues of labor education of preschool children in the world pedagogical thought. *Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи : монографія / За заг. ред. акад. Н.Г. Ничкало, акад. І.Ф. Прокопенка. Інститут освіти дорослих імені І.Зязюна НАПН України, ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Х. 2020. С. 527-532*

7. Vita Yakovenko, Marina Roganova, Olha Kurhannikova. Formation of preschool age children's personal competences in the process of labor and multicultural education. *Imhroving living standards: current opportunities and limitations* : Monograph. Editors: Wojciech Duczmal, Iryna Ostopolets. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. P 401-409

8. Yakovenko V. V. The historical analysis of preschoolers` labor education. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*. Estonia. Issue 1 (3), 2021. P. 4-9

9. Яковенко В. В. Аналіз використання педагогічно цінних ідей і досвіду минулих років у сучасних закладах дошкільної освіти *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum. Praha №1(67)*, 2021 P. 100-105.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Яковенко В.В. «Про трудове виховання дошкільників в працях сучасних науковців». *Усеукраїнська науково-практична конференція «Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти»*. 22 листопада, Харків, 2018. С. 335-338.

11. Яковенко В.В. «В. О. Сухомлинський про трудове виховання дітей дошкільного віку» *II Всеукраїнська науково-практична конференція «Педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського»*. 27 вересня 2019 року, Харків, 2019. С. 141-145.

12. Яковенко В.В. «Формування трудових навичок у дітей з особливими освітніми потребами в процесі колективної праці» *Регіональна науково-практична конференція «Формування творчої особистості в системі освіти й соціальному середовищі: сучасні виклики та інновації»*. 22 квітня, Харків, 2020. С 265-267.

13. Яковенко В.В. «Внесок вітчизняних науковців 40-60-х рр. ХХ століття в розробку питань трудового виховання дітей дошкільного віку» *The 6th International scientific and practical conference «The world of science and innovation» 14-16 january*, London, United Kingdom. 2021. P. 1262-1269.

**Довідки про впровадження дисертаційного дослідження Яковенко В. В.
на тему «Організація трудового виховання дітей дошкільного віку
в Україні (20-60-ті рр. ХХ століття)»**

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
(ЯСЛА-САДОК) № 311
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ»
 просп. Петра Григоренка, 15/1, м. Харків, 61091
 тел. 725-17-13,
 E-mail: kindergarten311@ukr.net,
 код ЄДРПОУ 35699044

20.11.2020 № 308

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Яковенко Віти Валеріївни
 за темою «Організація трудового виховання дітей дошкільного віку
 в Україні (20-60-ті рр. XX століття)»,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю 011 — Освітні, педагогічні науки, 01— Освіта/Педагогіка

Упродовж 2019-2020 рр. в освітній процес Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 311 Харківської міської ради» впроваджувались матеріали дисертаційного дослідження «Організація трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні (20-60-ті рр. XX століття)» Яковенко Віти Валеріївни через низку заходів таких як: онлайн-семінари «Щастя кожній дитині», «Вмілі рученята», віртуальна подорож «Педагогічний досвід минулих поколінь», круглі столи «Формуємо інженерне мислення «Стрім-освіта»», «Про що розповість дитяча кишенька» тощо. Проведений дисертанткою історичний аналіз педагогічно цінних ідей і позитивного досвіду організації трудового виховання дітей дошкільного віку минулого століття є актуальним і на сучасному етапі розвитку української системи дошкільного виховання.

Цінним для сучасних вихователів є матеріал щодо підтримки інтересу дітей дошкільного віку до трудової діяльності. Це сприяє розвитку питань трудового виховання дітей дошкільного віку.

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження обговорено та затверджено на засіданні педагогічної ради (протокол № 2 від 10 листопада 2020 р.)

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Завідувач
 Комунального закладу
 «Дошкільний навчальний заклад
 (ясла-садок) № 311
 Харківської міської ради»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
 Розрахунковий рахунок UA428201720344200004000032413, UA828201720344291004200032413,
 UA858201720344201004300032413 Держказначейська служба України м.Київ
 МФО 820172, Код 02125591

10.12.2020 р № 01-13/663
 на № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Яковенко Віги Валеріївни
на тему «Організація трудового виховання дітей дошкільного віку
в Україні (20-60-ті рр. ХХ століття)»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальність 011 – Освітні, педагогічні науки

Упродовж 2018-2020 років в освітньому процесі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради апробувались результати наукового дослідження аспірантки В. В. Яковенко.

Здійснений аналіз становлення та розвитку ідей трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні 20-60-ті рр. ХХ століття й історико-педагогічних питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку в конкретний історичний період, визначені перспективи подальшого творчого використання педагогічно цінних ідей і досвіду минулих років у сучасних дошкільних установах та сформульовані прогностичні тенденції подальшого розвитку цих питань віднайшли практичне втілення у наповненні змісту дисциплін історико-педагогічного циклу новим змістовним матеріалом, що сприяло кращому розумінню закономірностей трансформаційних процесів у контексті сучасної дошкільної освіти.

Теоретичні й практичні аспекти зазначеної проблеми висвітлено в публікаціях і доповідях на наукових форумах різного рівня.

Апробація результатів дослідження засвідчила його достатній теоретико-методологічний рівень та доцільність впровадження в теорію і практику професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Результати впровадження результатів дисертаційного дослідження обговорено та схвалено на засіданні кафедри теорії та методики дошкільної освіти (протокол № 4 від 25 листопада 2020 р.).

Проректор з науково-педагогічної роботи

Іван СТЕПАНЕЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Тел. 3-36-10
 E-mail chnpu @ chnpu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02125674

15.01.2021 № 4

На № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Яковенко Віти Валеріївни за темою «Організація трудового виховання дітей
дошкільного віку в Україні (20-60-ті рр. XX століття)», поданого на здобуття
наукового ступеня доктора філософії
за спеціальність 011 – Освітні, педагогічні науки, 01– Освіта/Педагогіка

Упровадження результатів дисертаційного дослідження Яковенко Віти Валеріївни з теми «Організація трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні (20-60-ті рр. XX століття)», здійснювалась протягом 2019-2020 рр. на кафедрі дошкільної та початкової освіти Національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка «Чернігівський колегіум».

У роботі здійснено аналіз становлення та розвитку трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні та з'ясовано чинники, що вплинули на цей процес. Сформульовано провідні тенденції розвитку питань трудового виховання дітей у закладах дошкільної освіти та сім'ї. Дисертанткою визначено перспективи подальшого творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду минулих років у сучасних дошкільних установах. Впровадження результатів дисертаційного дослідження сприяло актуалізації знань здобувачів освіти про передумови та особливості організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що його матеріали доповнили зміст історико-педагогічного циклу та використовувалися викладачами як складова частина освітніх компонентів історія педагогіки, історія дошкільної педагогіки, дошкільна педагогіка.

Отримані результати дослідження рекомендовано до подальшого впровадження в освітній процес закладів вищої педагогічної освіти України.

Перший проректор
 проректор з науково-педагогічної роботи
 Національного університету «Чернігівський
 колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
 доктор історичних наук, професор

Міненко А.О. 0462-22-03-66

Володимир ДЯТЛОВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

26.01.2021 № 06/04

на №

ДОВІДКА

*про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Яковенко Віти Валеріївни*

за темою «Організація трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні (20-60-ті рр. XX століття)»,
 поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 за спеціальністю 011 — Освітні, педагогічні науки, 01— Освіта/Педагогіка

Упровадження результатів дисертаційного дослідження Яковенко Віти Валеріївни з теми «Організація трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні (20-60-ті рр. XX століття)», здійснювалось протягом 2018-2020 рр. на кафедрі дошкільної освіти факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського.

Дослідження є актуальним, здобувачкою здійснено теоретичний аналіз питань організації трудового виховання дітей дошкільного віку в Україні в історичний період 20-60-ті рр. XX століття, визначено внесок провідних учених у становлення та розвиток проблеми організації трудового виховання. Розкрито завдання та напрями реформування питань трудового виховання дітей дошкільного віку.

Практичне значення полягає в тому, що матеріали доповнили зміст освітнього компоненту історико-педагогічного циклу та використовувалися викладачами як складова частина навчальних курсів з історії педагогіки, дошкільної освіти, історії дошкільної педагогіки.

Апробація результатів дослідження свідчить про його достатній теоретико-методологічний рівень та доцільність подальшого впровадження у теорію та практику професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Проректор з наукової роботи

Алла КОЛОМІЄЦЬ

Євген Громов (0432) 61-80-72